T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLMLERİ ANA BİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

ANTİK MISIR DİNİNDE KÂHİNLİK, SİHİR VE BÜYÜ

Yüksek Lisans Tezi

MUHAMMET SALİH ŞİMŞİR

İstanbul 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLMLERİ ANA BİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

ANTİK MISIR DİNİNDE KÂHİNLİK, SİHİR VE BÜYÜ

Yüksek Lisans Tezi

MUHAMMET SALİH ŞİMŞİR

Danışman: PROF. DR. İSMAİL TAŞPINAR

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ Anabilim Dalı DİNLER TARİHİ Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi MUHAMMET SALİH ŞİMŞİR'nın ANTİK MISIR DİNİNDE KAHİNLİK,SİHİR VE BÜYÜ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 21.06.2018 tarih ve 2018-17/24 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 5/7/2018

Öğretim Üyesi Adı Soyadı			**İmzası**
1.	Tez Danışmanı	Prof. Dr. İSMAİL TAŞPINAR	
2.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. BİLAL BAŞ	
3.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. AYDIN TOPALOĞLU	

GENEL BİLGİLER

Adı, Soyadı : Muhammet Salih Şimşir

Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri

Bilim Dalı : Dinler Tarihi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. İsmail Taşpınar

Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans - 2018

Anahtar Kelime : Antik Mısır, Antik Mısır Büyüsü, Hz. Musa ve Sihirbazlar.

ÖZET

ANTİK MISIR DİNİNDE KÂHİNLİK, SİHİR VE BÜYÜ

Antik Mısır, asırlarca çevre medeniyetler tarafından büyünün merkezi olarak kabul edilmiştir. Hem gündelik hayatta hem de öteki dünya inancında büyünün önemli bir yeri vardır. Rahipler tarafından yapılan büyüler papirüslerde en ince ayrıntılarıyla yer almaktadır. Çalışmada Antik Mısır Medeniyetinin inanç tarihinin en önemli unsuru olan büyü konusu, Mısır dini, mitolojisi ve siyasi tarihi çerçevesinde ortaya konulmuştur. Antik Mısır'daki büyü konusuyla hz. Musa'nın, özel bir ilişkisi bulunmaktadır. Hem Tevrat'ın Çıkış bölümünde hem de Kur'an-ı Kerim'in, Araf, Kasas, Şuara ve Taha surelerinde hz. Musa ile firavun ve sihirbazların münasebetleri yer almaktadır. Bu nedenle çalışmada hem Antik Mısır'da yer alan büyünün mahiyetine yer verilmiş hem de hz. Musa'nın firavun ve sihirbazlarla olan münasebetleri, Antik Mısır tarihinden hareketle anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

GENERAL INFORMATION

Name, Surname : Muhammet Salih Şimşir

Department : Philosophy and Religious Sciences

Subfield : History of Religions

Supervisor : Professor Ismail Taspınar

Degree Awarded and Date : Master – 2018

Keywords : Ancient Egypt, Ancient Egyptian Magic, Ancient Egypt and the story of Moses.

ABSTRACT

PROPHECY, MAGIC AND SORCERY IN ANCIENT EGYPT

For centuries, ancient egypt was known by surrounding civilizations as the centre of magic. Magic played an important role in the daily matters and in the afterlife. Magic practised by Egyptian priests was recorded on papyrus with great care. İn this study, Egyptian magic was examined with regarding to the Egyptian religion mythology and the political environment. Furthermore, Ancient Egyptian magic is closely related with the story of Moses which can be found both in The Torah in Exodus and in the Qur'an in Surah al-Shuarah, A'raf, Qasas and Taha. Taking into consideration the story of Moses, we have examined both the nature of magic in ancient Egypt and the story of Moses with the pharaohs and the magicians with reference to the history of ancient Egypt.

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihine bakıldığında toplumların neredeyse her dönemde sihir ve büyü ile ilgili unsurları kültürlerinde ve inançlarında barındırdıkları görülmektedir. İnsanların zihinlerinde ortaya çıkan -iyi veya kötü- görünmeyen güçlerin dünyada hüküm sürdüğü düşüncesi, sihir ve büyüye olan inancın temelini oluşturmaktadır. Büyüye inanan zihinlerde, günlük varoluşun dışında gizli başka bir dünyanın var olduğu, büyünün de bu iki dünya arasında bağlantı kurduğu varsayımı yer alır. Görünmeyen bu gizli dünya ile bağlantı kurma yollarının başında ritüeller, efsunlar, muskalar, simgeler, iksirler ve telaffuzu zor sihirli sözcükler gelmektedir. Bunlara ölülerle iletişime geçme, başkasının sevgisini kazanma, hastalıklardan korunma ve hayatına istediğin yönü verme de eklenebilir.

Bilimsel ve teknolojik ilerlemeye rağmen günümüzde de büyüye olan inanç hem gelişmiş toplumlarda hem de az gelişmiş toplumlarda varlığını sürdürmektedir. Tarihte ise büyü ve din birçok açıdan birbiriyle ilişki içerisinde olmuştur. Bu nedenle büyü dinler tarihinin önemli bir konusudur. Çalışmada büyü konusu, kadim medeniyetlerden olan Antik Mısır dini çerçevesinde ortaya konmaya çalışılacaktır. Antik Mısır asırlarca çevre medeniyetler tarafından sihir ve büyünün merkezi olarak kabul edilmiştir. Mısır dininde, başta öteki dünya inancı olmak üzere gündelik hayatta büyünün çok önemli bir yeri vardır. Eski Mısırlıların büyüye olan inancı arkeolojik verilerde görülmektedir. Rahipler tarafından yapılan büyüler Papirüslerde en ince ayrıntılarıyla yer almaktadır.

Büyünün antik dönemde ne ifade ettiği hep merak uyandırmıştır. Çalışmada Antik Mısır Medeniyetinin inanç tarihinin en önemli unsuru olan büyü konusu, Mısır dini, mitolojisi ve siyasi tarihi çerçevesinde ortaya konmaya çalışılmıştır. Antik Mısır'daki büyü konusuyla hz. Musa'nın özel bir ilişkisi bulunmaktadır. Hem Tevrat'ın Çıkış bölümünde hem de Kur'an-ı Kerim'in Araf, Kasas, Şuara ve Taha surelerinde hz. Musa ile firavun ve sihirbazların münasebetleri yer almaktadır. Çalışmada hem Antik Mısır'da yer alan büyü konusu üzerinde durulmuş hem de hz. Musa'nın firavun ve sihirbazlarla olan münasebetleri, günümüz modern arkeolojinin verilerinden de yararlanarak anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın konusun tespitinden sonuçlandırılmasına kadar görüş, önerileri ile katkılarını esirgemeyen ve Antik Mısır tarihinin Kur'an-ı Kerim'deki ilgili ayetlerin anlaşılmasında önemli bir yere sahip olduğunu vurgulayan değerli hocam Prof. Dr. İsmail

Taşpınar'a teşekkürlerimi borç bilirim. Yüksek Lisans ders döneminde akademik araştırma metodu ile ilgili yönlendirici ve bilgilendirici katkılarda bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Ömer Faruk Harman ve Doç. Dr. Bilal Baş'a şükranlarımı sunmayı bir vefa borcu olarak görmekteyim. Tabiki çalışmanın her anında istifade ettiğim İsam Kütüphanesi'nin teşekkülüne vesile olanlara teşekkürlerimi arz eder, bu araştırmanın ilgililere faydalı olmasını temenni ederim.

Muhammet Salih ŞİMŞİR

İstanbul 2018

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 1
1.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı 1
1.2. Metot ve Kaynaklar 4
2. GENEL HATLARIYLA ANTİK MISIR TARİHİ 11
2.1. Arkaik Dönem 11
2.2. Eski Krallık 17
2.3. Orta Krallık 25
2.4. Yeni Krallık 30
2.5. Çöküş 40
3. ANTİK MISIR'DA DİN VE MİTOLOJİ 43
3.1. Antik Mısır Dininde Tanrı Anlayışı 45
3.2. Antik Mısır Dininde Önemli Tanrı ve Tanrıçalar 59
3.3. Antik Mısır Dininde Ruhun Mahiyeti ve Mumyalama Ritüeli 64
4. ANTİK MISIR DİNİNDE SİHİR, BÜYÜ VE KÂHİNLİK 69
4.1. Sihir ve Büyü Kavramları 69
4.1.1. Sihir ve Büyü 69
4.1.2. Kehanet 79
4.2. Antik Mısır Dininde Sihir ve Büyü 81
4.2.1. Muskalar 88
4.2.1.1. Kalp Muskası 89
4.2.1.2. Kutsal Mısır Böceği Muskası 90
4.2.1.3. Altın Gerdanlık Muskası 91
4.2.1.4. Asa Muskası 92
4.2.1.5. Merdiven Muskası 92
4.2.1.6. Horus'un Gözü Muskası 93
4.2.1.7 Yaşam Muskası (Ankh) 93
4.2.1.8. Yılan Kafası Muskası 94
4.2.2. Büyülü Heykeller 95
4.2.3. Büyülü Resimler 101
4.2.4. Büyülü İsim ve Ayinler 103
4.2.5. Antik Mısır İnancında Kâhinlik 106
5. ANTİK MISIR ve HZ. MUSA 110
5.1. İslam Kaynaklarına Göre hz. Musa'nın Firavun ve Sihirbazlarla Olan Münasebetleri 115

5.2. Hz. Musa ve Sihirbazların Antik Mısır Dini Çerçevesinde Değerlendirilmesi 121
SONUÇ 129
EK-1 KUR'AN-I KERİM'DE GEÇEN İLGiLi AYETLER 132
EK-2 HARİTALAR 136
EK-3 RESİMLER 139
EK-4 FİRAVUNLARIN KRONOLOJİK LİSTESİ 181
KAYNAKÇA 191

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Dünyanın en eski medeniyetlerinden biri olan Antik Mısır, tarih boyunca bu medeniyetten haberdar olan insanların dikkatini hep çekmiştir. Bunun en önemli sebebi Antik Mısır denilince ilk akla gelen ve insanlarda hayranlık uyandıran devasa piramitlere sahip olmasıdır. Günümüzde Gize Platosu'nda bulunan bu piramitler insanların her zaman ilgi odağı olmuştur.[1] Antik Mısır'a ait bu ve benzer yapılar birçok tarihçi ve seyyah tarafından uzun uzun anlatılmıştır. Öyle ki bir Arap atasözü "İnsan zamandan korkar, zaman da piramitlerden" diyerek insanda hayranlık uyandıran bu yapıların adeta geçmiş dünyada bıraktığı izin ne kadar derin olduğunu ifade etmektedir.

Günümüze kadar gelen inanç ve kültür tarihinin en önemli halkalarından biri olan Antik Mısır, başta semavi dinler olmak üzere birçok kültür ve geleneği derinden etkilemiştir. Antik Medeniyetler arasında ilk akla gelen bu medeniyetin etki alanı sadece çevresindeki komşu uygarlıklarla sınırlı kalmamış, M.Ö. 65 yılında tarih sahnesinden çekilmesine rağmen etkisi asırlarca sürerek günümüze kadar gelmiştir. Anadolu'ya, Roma döneminde getirilen Antik Mısır'a ait arkeolojik kalıntılar başta İstanbul Arkeoloji Müzeleri olmak üzere birçok müzede karşımıza çıkmaktadır. İstanbul'un en önemli sembollerinden biri olan Sultan Ahmet Meydanı'nda yer alan dikilitaşın, Antik Mısır'ın XVIII. hanedanlık firavunu III. Tumosis'e ait olduğu tahmin edilmektedir.[2]Antik Mısır medeniyeti başta çağdaşı yakın doğu medeniyetleri olmak üzere sırasıyla Roma ve Hristiyan medeniyetlerine inanç, kültür ve sanat boyutunda önemli ölçüde etki etmiştir. Binlerce yıl sonra bile bu etkilerinin örnekleri batı medeniyetinde

[1] Gize Platosu ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 1 bakınız.
[2] Sultan Ahmet Meydanı'nda yer alan dikilitaşla ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 2 bakınız.

görülmektedir.[3] Mesela Sultan Ahmet Meydanı'nda bulunan dikilitaşın benzeri 19. yüzyılda Washington Anıtı adıyla Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılmıştır. [4]

Antik Mısır varlığını büyük oranda coğrafyasına borçludur. Mısır toprakları, kendine özgü iklimi olan bir vahadır. Bu vaha Herodot'un ifadesiyle Nil Nehri'nin hediyesidir. Mısır, Nil çevresinde oluşturduğu organize insan gücüyle, asırlarca kaybolmayan kalıntılarıyla ve diğer medeniyetlerle olan sınırlı iletişiminin avantajıyla kendine özgü inanç ve kültüre sahip olmuştur. Bu inanç ve kültür siyasi oluşumunu da etkilemiştir.

Eski Mısır'dan günümüze kalan arkeolojik kalıntılara bakıldığında bunların büyük bir bölümünün seçkinlerin yani kraliyet aileleri ve soylu aileler için meydana getirildiği görülmektedir. Bu kalıntılarla ilgili araştırma yapıldığında genellikle toplumun üst kesiminin inançları hakkında verilere ulaşılabilmektedir. Ancak üst kesimin inançlarının sıradan insanlardan farklı olduğu bazı durumlar da net bir şekilde görülmektedir. Bu nedenle mevcut arkeolojik kalıntılar değerlendirilerek Eski Mısır halk inançları hakkında net veriler ortaya koymak mümkün değildir. Ancak Mısır'ın belirli zamanlarında, belirli kült merkezlerinde ortaya çıkmış inançlarla ilgili de önemli veriler bulunmaktadır. Bu bölgelere Hermopolis, Menfis ve Sakkara mevkileri örnek verilebilir.[5]

Çalışmanın iki amacı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi modern bulgulardan hareketle Antik Mısır dininde yer alan kâhinlik, sihir ve büyü hakkında genel tasvirde bulunmaktır. İkincisi ise Kur'an-ı Kerim'de geçen hz. Musa'nın sihirbazlarla olan münasebetini Antik Mısır Tarihi açısından değerlendirmektir.

Mısır dininin karmaşık bir yapısının olması, binlerce yılı kapsayan farklı zamanlarda birçok tanrı ile mitolojik unsuru bünyesinde barındırması ve ölüm sonrası hayat fikri gibi unsurlara sahip olması bu inancın kavranmasını zorlaştırmıştır. Araştırmacılar Mısır dininin unsurlarını bir şemaya veya bir sisteme sıkıştırmaya çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır. Denenen her şemalaştırma çalışmasının başarısız olması, Mısır dininin anlaşılmasında "yaklaşımların çokluğu" ve "yanıtların çokluğu" yönteminin benimsenmesine sebep olmuştur. Böylece ulaşılan bilgilere daha geniş ölçekte anlam yüklemeye çalışılmıştır. Bundan dolayı

[3] Perihan Sadıkoğlu, *Antik Mısır Sanatı ve Tarihsel Akıştan Günümüze Etkiler*, Boyut Matbaacılık, İstanbul 2007, s. 259-260.
[4] Washington Anıtı ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 3 bakınız.
[5] Richard H. Wilkinson, *The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt*, Thames & Hudson Inc. London 2003, s. 46.

birçok araştırmacı dini inanıştaki çeşitlilikten sebebiyle "Mısır Dini" yerine, "Mısır dinleri" ifadesini kullanmıştır.[6]

"Mısır Dini" yerine çoğul anlamda "Mısır dinleri" ifadesinin kullanılması, Antik Mısır'da farklı kült merkezlerinde siyasi ve sosyokültürel olaylara bağlı olarak yüzlerce yıl boyunca oluşmuş farklı kozmogoni[7] ve teogonilerden[8] kaynaklanmaktadır. Çalışmanın konusu oluşturulurken "Antik Mısır Dinin'de Kâhinlik Sihir ve Büyü" şeklinde "Mısır Dini" ifadesinin kullanılması, dinler tarihi açısında Antik Mısır'ın inanç tarihinin "kendine özgü" net hatlarının olması sebebiyledir. Bundan dolayı binlerce tanrıyı ve çeşitli inanç modelini barındıran bu gelenek için "Mısır Dini" ifadesi kullanılmaktadır.

Antik Mısır tarihine ait bilgiler semavi dinlerin kutsal kitaplarında da yer almıştır. Kur'an-ı Kerim'de, bu medeniyetin unsurlarını içine alan önemli bilgiler bulunmaktadır. Birçok surede adı geçen hz. Musa'nın, İslam kaynaklarına göre Eski Mısır'ın firavunlar zamanında yaşadığı ve onlarla münasebetleri olduğu ifade edilmektedir.[9] Bu nedenle çalışmada öncelikle Antik Mısır tarihinde büyünün anlamı üzerinde durulacak ardından da bu minval üzere Kur'an-ı Kerim'de geçen ve hz. Musa'nın sihirbazlarla olan münasebetinin Antik Mısır Tarihi açısından değerlendirilmesi yapılacaktır.

[6] Eric Hornung, *Mısır Bilimine Giriş*, çev. Zehra Aksu Yılmazer, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004, s. 73-74.
[7] Kozmogoni: Evrenin yaratılış ve kökenine ait hikâyeler için kullanılan terim.
[8] Teogoni: Tanrıların kökenine ait hikâyeler için kullanılan terim.
[9] Şuara Suresi 26/10-48., Kasas Suresi 28/30-38., Araf Suresi 7/103-124., Taha Suresi 20/57-73.; Çık. 2/1-23., Çık. 3/1-22., Çık. 4/1-29., Çık. 5/1-21.

1.2. Metot ve Kaynaklar

Antik Mısır Krallığının ilk firavunu Narmer'in (Menes) ardından beş bin yıldan fazla süre geçmesine rağmen Mısır'a olan yoğun ilgi günümüzde de devam etmektedir. Mısır tarihi ile ilgili günümüze ulaşan kaynaklara bakıldığında, Mısır dışında bu medeniyetin tarihiyle ilk olarak Grek yazarların ilgilendiği görülmektedir. Pers istilasından (M.Ö. 525-404) sonra Grek tarihçileri Mısır'a giderek bu uygarlığın tasvirini yapmışlardır. Bunların başında meşhur tarihçi Herodot bulunmaktadır. Herodot'un eseri Mısır'ın kültürüne ait önemli bilgiler içeren ve günümüze ulaşan ilk yazılı kaynaktır.[10] Menfis şehrinde bulunan tapınaklardaki rahipler, Herodot'a Mısırlıların kendi uzun geçmişine ait bilgileri aktarmıştır.[11] Perslerden sonra Büyük İskender'in (M.Ö. 332) Mısır'ı fethetmesinin ardından Ptoleme Hanedanı bölgeye hâkim olmuş ve bu hanedanlığın zamanında Maneton (M.Ö. 3. yüzyıl) isimli meşhur tarihçisi *Aegyptica* adlı eserini meydana getirmiştir. Bu eser günümüze ulaşamasa da Maneton'un halefleri tarafından nakledilmiş ve Mısır biliminin en temel kaynaklarından sayılmıştır. Kendisi de Mısırlı olan Maneton; Greklere Mısır tarihini, geleneklerini ve kültürünü, hiyerogliflerden yararlanarak anlatmayı amaçlamış ve eserini bu minval üzere ortaya koymuştur.[12]

Hayatı hakkında çok az bilgiye sahip olunan Maneton'un, Mısır yazıtlarını okuyabilmesinin yanında Grekçe yazabiliyor olması ve *Aegyptica* adlı eserini Firavunlar döneminin ardından meydana getirmiş olması son derece önemlidir. Büyük İskender'in Mısır'ı fethiyle firavunlar dönemi sona ermiş ve bölgede Helenistik kültür yayılmıştır. İskender'in ardından kurulan Ptoleme Hanedanlığı (M.Ö. 309-30) ve Roma egemenliği (M.Ö. 30-M.S. 641) ile Mısır'ın kendine özgü geleneği kaybolmuş ve bölgede farklı din ile kültürlerin karıştığı senkretik bir yapı oluşmuştur.[13] Devamında ise Mısır toprakları, Hıristiyanlık ve İslam egemenliği ile farklı bir sürece girmiştir. Maneton'un dışında Antik dönemde birçok Yunanlı, Romalı ve Yahudi yazar ile Ortaçağda da birçok Müslüman yazar Mısır'ın eski tarihiyle ilgilenmiştir.[14] Ayrıca Eski Mısır Krallığı ile çağdaş komşu medeniyetlerin kaynakları da bu medeniyetle ilgili önemli bilgiler içermektedir. [15]

---

[10] Douglas J. Brewer, Emily Teeter, *Mısır ve Mısırlılar*, çev. Nihal Uzan, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2011, s. 1-2.

[11] Herodotos, Tarih, Eski Yunancadan çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul 2017, s. 102-104.

[12] Afet İnan, *Eski Mısır Medeniyeti ve Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s. 14-15.

[13] Eric Hornung, *a.g.e.*, s. 20-21.; Ian Shaw, Paul Nicholson, *British Museum Dictionary of Ancient Egypt*, British Museum Press, London in England 1995, s. 169.

[14] Orta Çağ'da birçok Müslüman yazar Mısır tarihine ilgi göstermiştir. Bu ilgi hem insanlık tarihine duyulan meraktan hem de Mısır ile Arap toprakları arasındaki kültürel bağın geri planını anlama gayretinden

Batılı kaynaklar modern anlamda Antik Mısır biliminin 18. yüzyılda Avrupalı gezginlerin bölgeye gelmesiyle başladığını ifade etmektedir. Napolyon 1798 yılında Mısır'a sefer düzenlemiş ve beraberinde birçok bilim adamını getirmiştir. Bu bilim adamları Antik Mısır kalıntılarının, metin ve resimlerinden oluşan *Description de L'Egypte* (Mısır'ın Tasviri) adlı eseri yayınlayarak bu alanda önemli bir temel atmışlardır. Bu çalışmadan sonra Avrupa'da Antik Mısır mirasına olan ilgide ciddi bir artış olmuştur. Ardından Avrupa'nın farklı bölgelerinden Mısır'a gelen birçok bilim adamı erken dönem Mısır biliminin çerçevesini çizmiştir. Bu çalışmaların bir bölümü hala önemini korusa da modern anlamda Mısır bilimi 1822 yılında Jean François Champollion'un (ö.1832), Rosetta Taşı[16] olarak adlandırılan metni çözmesiyle başlamıştır.[17] Böylece o zamana kadar tarihçiler için büyük bir gizem olan Mısır metinleri ve hiyeroglif yazıtları günümüz dillerine çevrilmeye başlanmıştır.

Champollion'in çalışmaları Almanya'nın ilk Mısır Bilimi kürsüsü başkanı olan Richard Lepsius (1810-1884) ve Alman Mısır Bilimci Heinrich Karl Brugsch (1827-1894) tarafından devam ettirilmiştir. Özellikle Brugsch, tapınaklardaki yazıtlara önem vermiş ve demotik yazı üzerine çalışmalar yapmıştır. Antik Mısır alanında yapılan araştırmalar II. Dünya savaşının başlamasıyla kesintiye uğramıştır. Ancak bu şavaş öncesinde 19. yüzyılda önemli çalışmalar da yapılmıştır. Bunların başında Adolf Erman'ın (1854- 1937) Mısır dilbilgisinin temellerini atarak kaleme aldığı *Agypten und agyptisches leben im Altertum(1886)* adlı eseri bulunmaktadır. O, birincil kaynaklardan yararlanarak Antik Mısır'ın ilk kültür tarihi dizisini yayınlamıştır. Birçok yanlış düşünceyi çürüten bu eser, etkileyici üslubuyle geniş çevrelerin Mısır Bilimine ilgi duymasını sağlamıştır. Onun ardından Eduard

---

kaynaklanmaktadır. Müslüman yazarlar Antik Mısır geleneğini incelemeyi, konu ile ilgili Ayet ve Hadisleri doğrulamanın ötesinde evrensel bir tarih anlayışı olarak görmüşlerdir. Başta İbnü'l-Ha'ik El-Hemdani, Abdullatif El-Bağdadi ve Ebu Cafer Muhammed İbn Abulaziz El-İdrisi olmak üzere birçok Müslüman yazar günümüzdeki Mısır Bilimine benzer metodlarla Antik Mısır tarihi üzerine çalışmalar yapmıştır. Ayrıca Orta Çağ'da Mısır'ı define ve altın ülkesi olarak tasvir eden hikâyelerin halk arasında yaygın olması, define avı kitaplarının yazılmasına sebep olmuştur. Bu eserlerde yer alan haritalar arkeolojik alanlarla ilgili en eski koleksiyonları oluşturmaktadır. Bkz.: Okasha El Daly, *Egyptology: The Missing Millennium Ancient Egypt in Medieval Arabic Writings,* UCL Press, London 2005, s. 139.

[15] Afet İnan, a.g.e., s. 16-17.

[16] Rosetta Taşı'nın bulunması hem Mısır tarihinin hem de dünya medeniyet tarihinin en önemli keşiflerinden biri olmuştur. 1799 yılında Fransız birlikleri tarafından Nil nehrinin sol kıyısında bulunan ve Araplar tarafından Reşid olarak adlandırılan mevkide, eski bir duvarı yıkmaya çalışan bir subay tarafından siyah taş tablet bulunmuştur. Eski bir tapınaktan geriye kaldığı tahmin edilen bu taşta birbirinden farklı üç ibare görülmektedir. Taşın en üstünde on dört satır hiyeroglif, ortasında antik mısır yazısının basitleştirilmiş hali olan otuz iki satır demotik yazı, en altta ise elli dört satır yunanca yazı bulunmaktadır. Reşid bölgesinin adı Avrupalılar tarafından Rosetta olarak bilindiği için bulunan siyah taşa bu isim verilmiştir. Jean François Champollion'un Rosetta Taşı'nda yer alan Yunanca yazılardan yararlanarak, Eski Mısır yazılarını çözmesi, Mısır medeniyetinin anlaşılmasının kapısını açmıştır. Bkz.: E.A. Wallis Budge, *Rosetta Stone*, Printed By Order of The Trustees of The British Museum, London 1913, s. 1-3.; Afet İnan, *Eski Mısır Medeniyeti ve Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s. 19-21.,

[17] Eric Hornung, a.g.e., s. 13.

Meyer (1855-1930) *Geschichte Agyptebs* adlı eseriyle daha önceden antik yazarların çarpıtarak veya abartarak aktardığı bilgileri yeni arkeolojik bulgulardan yararlanarak değerlendirmiştir. Ayrıca bu dönemde benzer şekilde Flinders Petrie (1853-1942) ve Gaston Maspero (1846-1916) önemli kazılar gerçekleştirmiş ve araştırmalar yapmıştır. 20. yüzyılda ise Antik Mısır araştırmaları yeni ve güvenilir metaryallerle hem üniversitelerin hem de müzelerin ilgili bölümlerinin araştırmalarıyla sistematik olarak yapılmaya başlanmıştır.[18]

Modern zamanda Mısır tarihinin tasnifi yapılırken M.Ö. 3. yüzyılda yaşamış olan Maneton'un tarihlendirmesi esas alınmıştır. Maneton kendi ülkesinin tarihini yazarken tapınak kayıtlarından yararlanmış ve firavunlar dönemini 30 farklı hanedanlığa bölerek yazmıştır. Maneton tarafından belirlenen firavun hanedanlığı merkezli tarih anlayışı günümüzde de büyük ölçüde kabul edilmektedir. Maneton'un böyle bir tasnif yapmasının en önemli sebebi, Antik Mısır uygarlığının tarih anlayışının firavun merkezli olmasından kaynaklanmaktadır. Maneton'un tasnifine göre Antik Mısır tarihi I. hanedanın ilk Firavunu Menes'le (Narmer) başlamakta ve XXX. hanedanın son firavunu II. Nektanabo ile sona ermektedir.[19]

Günümüzde Antik Mısır tarihine dair farklı kronolojik tasnifler yapılmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde genel hatlarıyla Antik Mısır beş bölümde incelenecektir. Bunlar sırasıyla Arkaik, Eski Krallık, Orta Krallık, Yeni Krallık ve Çöküş dönemleridir.

Çalışmanın ilk bölümünde Antik Mısır tarihinin siyasi ve kültürel geri planı belirli konulara temas edilerek anlatılmaya çalışılacaktır. İkinci bölümde ise Antik Mısır inancı hakkında genel bir tasvir yapılacaktır. Araştırmanın asıl konusu olan Antik Mısır dininde kâhinlik, sihir ve büyü ise üçüncü bölümde yer alacaktır. Son bölümde ise Kuran-ı Kerim'de yer alan hz. Musa ve sihirbazlar kıssası, Antik Mısır tarihindeki sihir ve büyü çerçevesinde değerlendirilecektir.

Bu çalışma 19. yüzyıldan itibaren modern Mısır Bilimcilerinin araştırmaları neticesinde ortaya konulan kaynaklardan hareketle oluşturulmuştur. Bunun nedeni Antik Mısır tarihinin büyük oranda arkeolojik kalıntılardan elde edilen bulgularla ortaya çıkarılmasıdır. Günümüzde modern bilimin sunduğu imkânlarla arkeolojik kalıntılar hakkında ayrıntılı incelemeler yapılabilmektedir. Bulunan iskeletlerin anatomik kemik yapılarına

[18] Eric Hornung, *a.g.e.*, s. 15-16.
[19] Toby Wilkinson, *Eski Mısır M.Ö. 300'den Kleopatraya Bir Uygarlığın Tarihi,* çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, İstanbul 2016, s. 66.

bakılmakta ve teknolojik olanaklar sayesinde binlerce yıl önceye ait bir mumya için adli tıp prosedürü işletilebilmektedir. Mumyaların kafatasları ve kemiklerine bakılarak temsili resimleri çıkarılabilmekte ve CT Scan teknolojisiyle ileri düzey X-Ray taramaları yapılabilmektedir. Modern radar taramaları sayesinde taşınan şehirlerin izleri sürülmekte ve kalıntılar uyduların yardımıyla ortaya çıkarılabilmektedir.[20]

Çalışma dünyanın farklı üniversitelerinde Mısır Bilimi Kürsüleri ve ilgili müzelerde görevli araştırmacıların, arkeolojik kalıntılardan hareketle ortaya koydukları kaynaklardan yararlanarak bilimsel bir perspektifte Dinler Tarihi Metodolojine uygun bir şekilde oluşturulmuştur. Buna göre çalışmanın birinci bölümünde genel hatlarıyla Antik Mısır tarihi ortaya konulurken, Manethon tarafından başlanan ve modern Mısır bilimcileri tarafından belirli oranda değiştirilerek yeniden tasnif edilen kronoloji esas alınmıştır.[21] Hem firavunların kronolojik listesi oluşturulurken hem de Antik Mısır'ın siyasi tarihi anlatılırken son dönem araştırmacılarından Cambridge Üniversitesi öğretim görevlisi Mısır Bilimici Toby A. H. Wilkinson'un, *The Rise and Fall of Ancient Egypt: The History of a Civilisation from 3000 BC to Cleopatra* (Eski Mısır: M.Ö. 300'den Kleopatraya'ya Bir Uygarlığın Tarihi) eserinden yararlanılmıştır. Ayrıca genel hatlarıyla Antik Mısır tarihi anlatılırken modern dönemin önemli Mısır Bilimcilerinden olan Eric Hornung ile Jean Vercoutter'ın eserinden de önemli ölçüde faydalanılmıştır.

İkinci bölümde konuyla ilgili Eski Mısır'ın din ve mitoloji tarihi ortaya konulurken son dönem araştırmacılarından Arizona Üniversitesi öğretim görevlisi Mısır Bilimci Richard H. Wilkinson'un, *The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt* adlı eserinden önemli ölçüde yararlanılmıştır. Ayrıca tarihçi ve sosyolog Prof. Dr. Afet İnan'ın Türk Tarih Kurumu tarafından ilk olarak 1956 yılında basılan *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti* adlı eseri ile Long Island Üniversitesi öğretim görevlisi Mısır Bilimci Patricia Remler'in *Egyptian Mythology A to Z* eserlerinden de faydalanılmıştır.

Çalışmanın asıl konusu olan Antik Mısır Dinin'de Kâhinlik, Sihir ve Büyü bölümü oluşturulurken konuyla ilgili önemli araştırmalarda bulunan ve 20. yüzyılın en önemli araştırmacılarından olan E.A. Wallis Budge'nin (1857- 1934) *Egyptian Magic* (Eski Mısır Büyüleri) adlı eserinden hem tasnif yapılırken hem de konu anlatılırken büyük ölçüde

[20] Dan, Chambers (Producer), Andy Webb, (Director), *Ancient Secrets Mystery of The Silver Pharoah* (Documentary), National Geographic, USA, 2010, https://www.youtube.com/watch?v=KBawN6Uxb08, (03.04.2018)
[21] Firavunların kronolojik listesi için için Ek-1 bakınız.

yararlanılmıştır. Değerli bir Mısır Bilimci ve arkeolog olan E.A. Wallis Budge, Antik Mısır Bilimi alanında özgün eserler vermiş ve British Müzesi'nde uzun yıllar çalışmıştır.

Antik Mısır'da sihir ve büyü, hem dini hayatın hem de sosyakültürel hayatın içindedir. Bu nedenle Antik Mısır'ın anlatıldığı eserlerin büyük bir bölümünde bu medeniyetin büyü ile olan ilişkisine yer verilmektedir. Eski Mısır inancında yer alan tanrı anlayışı, Mısır mitolojisi, dinsel metinler, mumyalama ritüeli, öteki dünya inancı gibi konular aynı zamanda sihir ve büyü konusunun kapsamına da girmektedir.[22] Mesela; Antik Mısır'da ölü, mumyalanmasının ardından defnedilirken, mezar odasına bal mumundan yapılan büyülü kavanozlar konulmuştur. Bu kavonozların her biri tanrı olarak kabul edilen Horus'un çocukları İmseti, Hapi, Duamutef ve Kebesenuef olarak bilinmektedir. Bunların Mısır dini ve mitolojisiyle ilişkilendirilerek içinde barındırdığı "büyüler" sayesinde öteki dünyada ölünün iç organlarını koruduğuna inanılmıştır. Buna göre insan başlı İmseti karaciğeri korumakta, babun başlı Hapi akciğeri korumakta, çakal başlı Duamutef mideyi muhafaza etmekte, doğan başlı Kebesenuef ise bağırsakları korumaktadır. Mumyalamayla ölünün çeşitli iç organları çıkarılarak bu kavanozlara yerleştirilmiş ve Horus'un çocukları tarafından korumaya alındığına inanılmıştır.[23] Örnekten de anlaşılacağı üzere Antik Mısır'ın inanç tarihinde "büyü" konusunun kapsamının geniş olması, bu medeniyetin dinini, mitolojisini, ritüellerini ve sosyal hayatını araştıran birçok eser ve makalade doğrudan veya dolaylı olarak yer almasını sağlamıştır. Ayrıca sihir ve büyü ile ilgili yazılan birçok kitap, makale ve ansiklopedi maddelerinde de alt başlık olarak Antik Mısır'daki büyü uygulamalarına temas edilmiştir.

Antik Mısır'da yer alan sihir ve büyüyü ana konu olarak elen alan en önemli eserlerin başında E.A. Wallis Budge'nin *Egyptian Magic* (Antik Mısır Büyüleri) adlı çalışması gelmektedir. E.A. Wallis Budge çalışmasında; Eski Mısırlıların büyüye olan inançlarından bahsetmiş ve büyülerin kullanıldığı ana konuları sırayla ele almıştır. Bu konular; büyülü taşlar ve muskalar, büyülü heykeller, büyülü resimler, büyülü formüller, büyülü isimler, büyü ayinleri, rüyalar, canavarlar, şanslı ve şansız günler, burçlar hakkında bilgiler içermekte ve Antik Mısır'daki yeri papirüslerden hareketle ifade edilmektedir.[24]

[22] Eric Hornung, *a.g.e.*, s. 92-93.
[23] Richard H. Wilkinson, a.g.e., s. 88.
[24] Ayrıntılı bilgi için bkz: E.A. Wallis Budge, *Egyptian Magic*, Kegan, Paul, Trench and Trübner&Co, London 1901.

Antik Mısır metinlerinde yer alan büyülerin yer aldığı önemli çalışmalardan biri de J. F. Borghouts tarafından *Ancient Egyptian Magical Texts* adıyla derlenmiştir. Eserde farklı papirüslerde yer alan büyü metinlerine 140 maddede yer verilmiştir.[25]

Modern zamanda ise Antik Mısır büyüsünü ana konu olarak ele alan kitapların başında Geraldine Pinch'in *Magic in Ancient Egypt* (Antik Mısır Büyüleri) adlı eseri gelmektedir. British Museum Press tarafından 1994 yılında basılan eserde, modern bulgurlardan yararlanılarak konunun kapsamı genişletilmiştir. Geraldine Pinch'in eserinde konular; Mısır büyüsü, mit ve büyü, ecinniler, yazılı büyü, büyücüler ve rahiplar, muskalar, tıp ve büyü gibi alt başlıklarda işlenmiştir.[26] Benzer bir derleme Joseph Toledane tarafından *Egyptian Magic: The Forbidden Secrets of Ancient Egypt* adlı eserde de ele alınmıştır. Bu eserde tıpkı Geraldine Pinch'in çalışması gibi, Wallis Budge'nin konu tasnifine benzer bir metod daha geniş başlıklarla yer almıştır.[27]

Antik Mısır büyüsünün işlendiği bir diğer eser ise Rosalie David'in *Religion and Magic in Ancient Egypt* adlı eseridir. Diğerlerinden farklı olarak bu eser büyü konusunu ana konu olarak ele almamıştır. Antik Mısır Medeniyetinin tarihini büyüye temas ederek ifade etmiştir. Ayrıca büyü konusunun işlendiği ayrı bir alt başlık da bulunmaktadır.[28] Antik Mısır'da din ile büyünün iç içe olmasından dolayı benzer tasnifler birçok müellif tarafından kullanılmıştır. Tüm bunların yanında başta Piramit Metinleri olmak üzere Tabut Metinleri, Ölüler Kitabı, Yeraltı Dünyası Kitapları'nı konu alan araştırmalarda, müellifler tarafından kutsal metinlerde yer alan büyü konularına da temas edilmiştir.

Çalışmanın son bölümünde, Firavun ve sihirbazlar ile hz. Musa'nın münasebetleri tefsirlerden yararlanılarak ortaya konulmuştur. Ardından İlk dört bölümden hareketle konunun Antik Mısır Tarihi açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Konu ile ilgli İslam kaynakları seçilirken klasik ve modern eserlerden yararlanılmıştır. Klasik eserlerin başında Ebu Cafer Muhammed ibn Cerir et-Taberi'nin *Camiü'l-beyan fi te'vili'l-Kur'an* adlı eseri gelmektedir. Bunun yanında Ebu'l-Fida İsmail İbn Kesir'in *Tefsirü'l-Kur'anil'l-Azim* adlı eserinden ve Ebu Abdullah b. Ahmed el- Ensari el- Kurtubi'nin *el-Cami li-ahkami'l-Kur'an* adlı eserinden de yararlanılmıştır. Bu müfessirler hz. Musa'nın Firavun ve sihirbazlarla olan münasebetleri ile ilgili genel olarak benzer ifadeler ortaya koymuşlardır. Ancak Kurtubi'nin

[25] Ayrıntılı bilgi için bkz: J. F Borghouts, *Ancıent Egyptian Magical Texts*, E.J. Brill, Leiden 1978
[26] Ayrıntılı bilgi için bkz: Geraldine Pinch, *Magic in Ancient Egypt,* British Museum Press, London 1994.
[27] Ayrıntılı bilgi için bkz: Joseph Toledano, Egyptian Magic: *The Forbidden Secrets of Ancient Egypt,* Astrolog Publishing House Ltd, İsreal 2004.
[28] Ayrıntılı bilgi için bkz: Rosalie David, *Religion and Magic in Ancient Egypt,* Penguim Books, London 2002.

tefsirinde, konu ile ilgili daha ayrıntılı açıklamalarda bulunulmuş ve günümüzde abartılı kabul edilebilecek görüşlere de yer verilmiştir. Son dönem kaleme alınan tefsirlerden ise Muhammed Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili* ve Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kâfi Dönmez ve Sadrettin Gümüş'ün *Kur'an Yolu* adlı eserlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca Muhammed Ali es-Sabuni'nin *Safvetü't-Tefasir* adlı eserinden de istifade edilmiştir. Son dönemde yazılan tefsirlerin ortak özelliği ise klasik tefsirlerde yer alan bilgileri tekrar etmesi ve modern mısır bilimi çalışmalarına temas etmemesidir.

Hz. Musa'nın Firavun ve sihirbazlarla olan münasebetleri Tevrat'ta da yer almakta ve birçok açıdan Kur'an-ı Kerim'de yer alan bilgilerler paralellik gösermektedir. Ancak çalışmanın konusunun dışında olduğu için Tevrat'ta geçen ilgili konulara dipnottan referans verilmekle yetinilecektir

Son olarak; çalışmada güncel araştırmalar ve yeni arkeolojik kalıntılarla ilgili son yıllarda yapılan belgesellerden de yararlanılmıştır. Bu belgesellerde yerli Mısır bilimcilerinden Zahi Havass ve Salima İkram'ın önemli katkıları bulunmaktadır.

2. GENEL HATLARIYLA ANTİK MISIR TARİHİ

2.1. Arkaik Dönem

Tarih içerisinde bir medeniyetin oluşum dinamikleri araştırılırken ilk bakılması gereken o medeniyetin fiziki çevresi ve coğrafyasıdır. Mısır medeniyeti, varlığını insanlarının Mısır coğrafyası ile olan uyumuna borçludur. Mısır toprakları, kendine özgü iklimi olan bir vahadır. Öyle ki bu topraklar bir vahayı oluşturan en önemli üç özelliğe sahiptir. Bunlar su, tarıma elverişli toprak ve organize insan gücüdür.[29]

Bu medeniyetin varlığını oluşturan bir diğer unsur binlerce yıl içerisinde gerçekleşen iklim değişiklileridir. Bu iklim değişikliklerinin Mısır'a en önemli armağanı şüphesiz Nil nehri olmuştur. Paleolitik devirden itibaren Nil vadisinde insan varlığına rastlanmaktadır. Mısır topraklarının tamamı bu devirde sıcak, nemli ve bol yağışlıdır.[30] Bu dönemde dağınık ve yarı göçebe olarak yaşayan insanların en önemli geçim kaynağı sığır çobanlığıdır. Ancak M.Ö. 5000 yıllarından itibaren yaz yağmurlarında ciddi bir azalma yaşanmış ve yağmur kuşağı sürekli güneye kaymıştır. Birkaç yüzyıl içerisinde hızlı bir şekilde meydana gelen bu iklim değişimi sığır çobanlarının hayvancılık için en önemli ihtiyacı olan çayırların kurumasına sebep olmuştur. Kuraklığın artmasıyla sığır çobanları, hayatta kalabilmek için bölgedeki en önemli su kaynağı olan Nil nehrine yönelmeye mecbur kalmıştır. Bu nehir ekvatoral yağmurların güneye kaymasıyla daha da hızlanmıştır.[31]

Neticede Mısır'da artan sıcak ve kuru iklim, bu bölgede yaşayan insanların yavaş yavaş Nil çevresine yerleşmesine sebep olmuştur. Böylece Mısır'da insanların neolitik çağa geçişi Nil nehrinin çevresinde kurmuş olduğu birliktelikle başlamıştır.[32] Mısır bilimcileri, Nil vadisine ilk yerleşik toplulukların M.Ö. 5000 yıllarında yerleştiğini tahmin etmektedir.[33]Araştırmacılar bu yerleşimcilere ilk defa *El Badari* sit alanında rastlamıştır. Bulunan en eski tabaka badari kültüne aittir.[34] Bu topluluğun en önemli özelliği kırsal alanda yaşamını sürdüren yarı göçebe toplulukların aksine tüm yıl boyunca tarım yapabiliyor olmalarıdır.[35]

[29] Jean Vercoutter, *Eski Mısır,* İletişim Yayınları, çev. Emine Çaykara, İstanbul 2015, s. 16-17.
[30] Eric Hornung*, Mısır Tarihi*, çev. Zehra Aksu Yılmazer, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004, s. 9.
[31] Toby Wilkinson,a.g.e., s. 47-48.
[32] Eric Hornung,a.g.e., s. 9.
[33] Richard Mansfield Haywood, *The Ancient World*, By David Mc Kay Company, U.S.A 1971, s. 33.
[34] Egon Friedell, a.g.e., s. 130., Badari Kültüne ait ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 4 bakınız.
[35] Toby Wilkinson, a.g.e., s. 48.

Nil nehrinin suyu insanlara ulaştırmanın yanında belki de en önemli özelliği toprak taşımasıdır. Nil'in yavaş akışı tarlalardaki alüvyonlanmaları kolaylaştırmış bu da yılda iki veya üç defa ürün alınmasına yardımcı olmuştur.[36] Yaklaşık 6700 kilometre uzunluğundaki devasa nehrin kıyılara bıraktığı balçıkla Mısır verimli bir bölge haline gelmiştir. Bu bölgenin çevresi çöllerle çevrilidir. Nil vadisinin batısında Libya ve Arap çölü, doğusunda ise Sina çölü yer almaktadır. Arkaik zamandan itibaren çöller vahşi ve çok tehlikeli olmuştur. Bu durum Mısırlılara Nil vadisinden başka yaşama alanı bırakmamıştır. Ancak Nil nehrinin yararlarının yanında dikkat edilmesi gereken iki önemli zararı da vardır. Bunlar suyun çok yükselmesi ve alçalmasıdır. Mısır toplumu varlığını tam bir tarım toplumu olarak sürdürmektedir. Bundan dolayı Nil'in kullanımı ve taşkınlarının hesaplanmasını zorunlu hale getirmiştir.[37]

Arkaik dönem Mısır insanlarının bir diğer özelliği Mısır'ı yukarı ve aşağı şeklinde iki toprak/ülke olarak ayırmalarıdır. Ancak bu ayrım Nil'in akış yönünü merkeze alarak yapılmıştır. Bu ayrıma göre Yukarı Mısır (Ta Şemau) Mısır coğrafyasının güneyinde, Aşağı Mısır (Ta Mehu) ise Mısır coğrafyasının kuzeyinde yer almaktadır. Bunun sebebi Nil'in yönünün Orta Afrika'dan Akdeniz'e doğru olmasıdır.[38] Arkaik Mısırlıların Nil sularının yönüne göre Mısır'ı iki ülke olarak ayırmaları Antik Mısır'ın tüm krallıkları boyunca devam etmiştir. Mısır birleşip tek bir krallığa dönüştüğünde dahi Mısırlılar tarafından hep iki ülke olarak düşünülmüştür.[39]

Arkaik dönemden itibaren Nil vadisinin çevresinde bulunan çöllerin dağlık bölgeleri de ekonomik açıdan çok önemli olmuştur. Çöllerde önemli maden yataklarının bulunması bu bölgelerin önemini artırmıştır. Sina'da bakır ve Firuze ile El-Hammam'da önemli altın madenleri bulunmaktadır.[40] Arkaik dönemde Mısırlıların işlemiş oldukları önemli madenler bakır ve altındır.[41]

Nil nehrinin etrafında kümeleşen insan toplulukları zamanla liderler ve izleyiciler şeklinde ayrışmaya başlamıştır. Başlangıçta toplum küçük bir yönetici sınıf ve onun tebaası şeklinde tabakalaşmıştır. İleriki yüzyıllarda zenginler daha da zenginleşir. Mısırlıların süs eşyalarına düşkün oluşu zenginleşen yönetici sınıfının zanaatkârları himaye etmesine sebep olmuştur. Bu durum uzman zanaatkârların hamilerini memnun edebilmek için yeni ürünler ve

[36] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 18.
[37] Sophie Desplancques, *Antik Mısır,* çev. İsmail Yerguz, Dost Kitabevi, Ankara 2016, s. 14-15.
[38] Sophie Desplancques, a.g.e., s. 11-12.
[39] Richard Mansfield Haywood, a.g.e., s. 31. Bakır İşleme ve altın kullanımıyla ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 5 bakınız.
[40] Sophie Desplancques, a.g.e., s. 14.
[41] Eric Hornung, a.g.e., s. 12.

teknolojiler geliştirmesini sağlamıştır. Böylece şehirleşme ve ticaret hız kazanmıştır. Mısır toplumu bir taraftan sosyal alanda tabakalaşırken diğer taraftan da siyasi ve dini olarak oluşumunu tamamlamaya çalışmaktadır. M.Ö. 3600 yıllarından itibaren çayırların çölleşmesi Nil'in çevresine göçü artırmıştır. İnsanların Nil'in çevresinde yerleşik hayata geçmesiyle Mısır devlet olma yoluna girmiştir. Ani nüfus artışı kasabaların kurulmasını zorunlu hale getirmiş ve beslenecek çok fazla nüfusun olması Nil'in daha verimli kullanılabilmesi için yönetici kesimi bazı tedbirler almaya teşvik etmiştir.[42]

Nil nehrinin yıl içerisinde değişen debisi taşkınlara sebep olmaktaydı. Bu nedenle Mısırlılar için nehrin doğru kullanılması her zaman hayati önem taşımıştır. Suyun az olması veya taşkınların yıllar boyunca uzun süre devam etmesi halinde kıtlık ortaya çıkıyordu. Bundan dolayı Mısırlılar Nil'in yıl içerisindeki değişimini hesaplayabilmek için takvime ihtiyaç duymuştur.[43] İlk olarak su düzeyini ölçen bir aletle yıllık değişimleri kontrol etmeye başlamışlardır. Daha sonra yıllıklar oluşturarak bu değişimleri not etmişlerdir. Nil'de yıl içerisinde meydana gelen su seviyesindeki değişimler o kadar önemliydi ki, bir bölgeye ekilecek olan ürün buna göre seçilirdi. Mesela giyim ve mumyalama için çok büyük bir öneme sahip olan keten, suyun yüksek olduğu tarım bölgelerine; bağlar, suyun düşük seviyede olan bölgelerine; Mısır medeniyetinin oluşumunda temel gıda olan buğday ve arpa ise suyun orta seviyede olduğu tarım bölgelerine ekilmekteydi. Ayrıca Mısırlılar, hayati öneme sahip olan Nil Nehri'nin kaynağının "Tanrıların kuyusundan" aktığını düşünüyorlardı.[44]

Mısır halkının istikrarı ve yaşamının devamı suyun verimli kullanılmasıyla paraleldi. Ekilebilecek alan ortalama 30.000 kilometrekareydi[45]ve suyun verimli olabilmesi için baraj ve kanallarla çok iyi dağıtılması gerekiyordu. Bu durumun sürekliliği güçlü bir otoriteyi ve siyasal yönetimi zorunlu hale getirmiştir.[46]Bu koşullar çerçevesinde Mısır coğrafyasında soya bağlı otoriteler oluşmaya başlamıştır. Bu otoriteler Tjeni, Nubt ve Nekhen kasabaları etrafında siyasal yönetimlerini oluşturmuşlardır. Ortak özellikleri ise nehri kontrol altına almak, tarımı

[42] Toby Wilkinson, a.g.e., s. 48-49.
[43] Takvimle ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 6 bakınız
[44] Sophie Desplancques, a.g.e., s. 14. ; Bruce Neibaur (Director), Scott Swofford &Lisa Truitt, Mysteries of Egypt (Documantary), Canadian Museum of Civilization &National Geographic Films, USA, 1998. https://www.youtube.com/watch?v=l6DdNtfBRlU (03.04.2018)
[45] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 22.
[46] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 19.

verimli bir şekilde gerçekleştirmek, çevredeki maden ocaklarından yararlanarak ticari faaliyetlerde bulunmaktı.[47]

Bu üç siyasal otoritenin krallarının her biri siyasi, ekonomik ve ideolojik boyutta otoritelerini sağlamaya ve ispatlamaya çalışmıştır. İlk olarak birbirleriyle Mısır çöllerinde elde edilen altın ve değerli taşlara sahip olabilmek için önemli mücadeleler başlattılar. Bütün bunlara dışarıdan ithal edilen zeytinyağı ve lacivert taşı gibi ürünlere olan arzusunun artması da eklendi.[48] İç ve dış ticaretin artması mezarlıkların giderek daha zengin ve süslü bir şekilde dekore edilmesine yol açtı. Ayrıcalıklı üst sınıfın tüm bunları gücün ve zenginliğin bir ifadesi olarak görmesi savaşları kaçınılmaz hale getirdi. Mısır'ın birleşmesinden önce yani Eski Krallık öncesine ait bu üç yerel krallık hakkında ne yazık ki çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Bunun en önemli sebebi bu dönemde yazılı metinlerin daha ortaya çıkmamış olmasıdır. Ancak arkeologlar bu üç bölgede tespit edilen kral mezarlıklarının büyüklüklerini ve ihtişamlarını karşılaştırarak üstünlük savaşını kimin kazandığını tespit etmeye çalışmışlardır. Bu çerçevede Tjeni kasabasındaki kral mezarlıklarının diğerlerini geride bıraktığı görülmektedir. Bu da Tjeni hükümdarlarının bütün Mısır'ın kralı olma yolunda olduğunu göstermektedir.[49]

Tjeni hükümdarları bir taraftan deltayı kontrol ederken diğer taraftan Yakın Doğu ile olan ticarete önem vermişlerdir. Stratejik öneme sahip Nekhen'de üs kurarak diğerlerine karşı üstünlüklerini pekiştirdiler. İki yüz yıl süren rekabet ve savaşların sonunda bir Tjeni hükümdarı olan Narmer'in Birleşik Mısır Krallığını kurduğu tahmin edilmektedir.[50] Narmer'in selefi olduğu tahmin edilen ve Kuzey Mısırlılarla savaşır şekilde anıtlarda betimlenmiş "akrep" adlı kralın gücünün Menfis'in kuzeyine kadar yayılmış olduğu görülmektedir.[51] Sonuç olarak Akrep ve Narmer, Birleşik Mısır öncesi son hükümdarlardır.[52]

Narmer diğer adıyla Menes tahminen M.Ö. 2950 yıllarında ordusunu yukarı Mısır'dan aşağı Mısır'a götürerek ani bir baskın düzenlemiş, zaferden sonra Menfis'i başkent yapmıştır.[53]Narmer Mısır'ı birleştirmek için yaptığı savaşların muhtemelen sonuncusunu

[47] Toby Wilkinson,a.g.e., s. 49-50.
[48] Lacivert Taşı ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 7 bakınız.
[49] Toby Wilkinson,a.g.e., s. 50-51.
[50] Toby Wilkinson,a.g.e., s. 52.
[51] Ümmü'l Ka'b (Umm el Kaab) mezarlığında yapılan kazılar sonucunda Eski Krallık devrinden önce İri Hor, Ka ve Akrep Kral isimlerine ulaşılmıştır. Okunuşu tam olarak tespit edilemese de Mısır bilimciler bu geçiş dönemi hükümdarlarına "0 sülale"(sıfır) adıyla tasvir etmişlerdir. Bkz.: Sophie Desplancques, a.g.e., s. 40., Akrep Kralla ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No:8 bakınız.
[52] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 53.
[53] Sophie Desplancques, a.g.e., s. 41.; Narmer ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 9 bakınız.

simgeleştirmek için görkemli bir tören levhası yaptırmıştır.[54] Mısır tarihinin ilk yazılı belgelerinden biri olan bu kabartmaya Mısır bilimcileri Narmer Tableti adını vermiştir.[55] Tablet güney kralının, kuzey kralını yenilgiye uğratmasını canlandırmaktadır. Bu tablette Birleşik Mısır'ın ilk hükümdarı olan Narmer, Yukarı Mısır'ın simgesi olan beyaz taç ile Aşağı Mısır'ın simgesi olan kırmızı tacı takan ilk hükümdarolarak betimlenmiştir.[56] I. hanedanın efsanevi kurucusu Narmer'in halefi Aha olmuştur. Ancak halef selef ilişkisinin babadan oğula mı yoksa kardeşe mi geçtiği tam olarak bilinmemektedir. I. hanedandan başlayarak Firavunun artık üç isimle anıldığı görülmektedir. Bunlar "Horus","Yukarı ve Aşağı Mısır'ın Kralı" ve "İki Ülkenin Efendisi" olarak bilinmektedir.[57]

Narmer'in iki ülkeyi birleştirmesiyle başlayan ilk iki hanedanlığın 500 yıl devam ettiği tahmin edilmektedir. Bu iki hanedanlığın Mısır uygarlığının belirgin özelliklerini kazanmasında önemli rol oynadığı düşünülse de bu dönemle ilgili ulaşılan bilgiler çok azdır. I. Hanedanlıkta (M.Ö. 2950-2750) yedi veya sekiz kral vardır. Bunlar sırasıyla Narmer, Aha, Zer (Cer), Za (Cet), Den, Enezip (Acip), Semerhet ve Ka'dır. Anıtlardan çıkarılmış bu bilgiler modern zamana aittir. Daha önce oluşturulmuş olan Maneton'un listesi, bunlardan farklıdır.[58]

Mısır bilimcilerin bir kısmı, tarihi Memfis şehrinin kurucusu olarak Narmer'i değil halefi Aha'yı kabul etmektedir. Bunun en önemli sebebi Aha'nın bugünkü Sakkara bölgesinin yakınına görkemli bir mezar kompleksi inşa ettirmiş olmasıdır. Bu mezarlık üç bin yıl boyunca kralların ve memurların gömüleceği ilk yerdir. Bu bölge yukarı ve aşağı Mısır'ın kesiştiği noktadır ve burayı ikametgâh haline getiren Kral Aha'dır. Aha aynı zamanda resmi bir tarihleme sisteminin uygulanmasını başlatmıştır. Bu takvim 3 mevsimden oluşmakta ve her mevsim 30 gün 4 aydan meydana gelmektedir.[59]

I. hanedanla ilgili karşımıza çıkan bir diğer özellik Firavun Den'in eşi Meritneit'in de krallar gibi bir mezara sahip olmasıdır. Ancak Firavun unvanına sahip olamayacağı için

---

[53] Toby Wilkinson,a.g.e., s. 52.
[54] Tören levhası ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 10 bakınız.
[55] Narmer Tableti M.S 1897-1898 yılları arasında İngiliz Arkeologlar James Quibell ve Frederick Green tarafından hazine arama devrinde "Şahin" kentinde (günümüzde Kom El Hamra) bulunmuştur. Bkz.: Toby Wilkinson,a.g.e., s. 41-43.
[56] Narmer'in (Menes) Mısır'ın ilk hükümdarı olarak kabul edilmesi arkeolojik kanıtların yanı sıra Yunan Tarihçi Herodot tarafından da ifade edilmiştir. Herodot'a göre Mısır devletini Menes kurmuştur. Bkz.: Toby Wilkinson, a.g.e., s. 52.; Beyaz ve kırmızı tacın hiyerogliflerde yer alma biçimiyle ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 11 bakınız.
[57] Sophie Desplancques, a.g.e., s. 41.
[58] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 53.
[59] Eric Hornung, a.g.e., s. 14-15., Sakkara'da bulunan mezarlık kalıntılarıyla ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 12 bakınız.

kraliçenin oğlu reşit olana kadar ülkeyi yönettiği tahmin edilmektedir. Bu durum Antik Mısır'da hukuki alanda kadın erkek eşitliği ve Afrika halklarının anaerkil yapısının etkisiyle yaşanmış olabileceği gibi ihtimallerin tartışılmasına sebep olmuştur. Yazının kullanılması ise I. hanedandan hemen önce ortaya çıkmıştır. Bu yazı ne tam bir resim yazısıdır ne de tam bir fonetik yazıdır. Yazı karakterinin çoğu sessizlerin dizilişini gösterir. Tarihi aktarımın en önemli aracı olan yazı, arkaik dönemin sonundan itibaren kullanılmaya başlanmıştır.[60]

Mısır dininin kaynağı ile ilgili tarih öncesi dönemlerdeki insan toplulukları incelendiğinde bu uygarlığı oluşturan üç farklı ırk öne çıkmaktadır. Bunlardan ikisi bu topraklarda yaşayan yerli ırklardır. Diğeri ise M.Ö. 3000 yıllarından önce Mısır'a gelmiş olan Asyalı istilacılardır. Yerli ırk genellikle çöllerde yaşayan ve Asyalı istilacılar geldiğinde cilalı taş devrinde olan topluluklardır. Asyalı istilacıların ise Mezopotamya'dan geldiği ve bakır çağında olduğu tahmin edilmektedir. Asyalı istilacıların bakırdan imal edilmiş silahlara sahip olması zamanla yerli ırklara boyun eğdirerek Nil'in yeni efendileri olmalarını sağlamıştır. Bu nedenle Mısır dininin kökeni araştırılırken, zamanla "Mısırlı" kimliğini oluşturacak olan bu üç ırkın sahip olduğu inançlar göz ardı edilmemelidir. Bu ırkların inançlarından ikisi Afrika biri ise Asya kökenlidir.[61] Bundan dolayı Mısırlıların hem insana hem de hayvana tapma veya aynı anda monoteizm, henoteizm ve politeizm gibi birbiriyle çelişen veya karmaşık olan inançlara sahip olmasına şaşırmamak gerekir. Arkaik dönemde tek bir Mısır topluluğu yoktur. Birbirinden farklı olan kabilelerin değişik inançları ve birbirleriyle olan mücadeleleri Menes tarafından Birleşik Mısır Krallığı kurulana kadar devam etmiştir.

Özetle, arkaik dönemde yaşanan iklim değişiklikleri Mısır topraklarını çöle dönüştürerek insanları neolitik çağın özelliklerine uygun olarak Nil havzasına toplamıştır.[62] Organize olan insan toplulukları zamanla yerleşik hayata geçerek tarım ve alet yapmıştır. Ardından zanaatkâr sınıfı ortaya çıkmış ve ticaret gelişmiştir. Ritüeller ve ölümden sonraki hayat inancının ortaya çıkması ile siyasi ve dinsel olgular gelişmeye başlamıştır.

[60] Eric Hornung,a.g.e., s. 16.
[61] A.H. Sayce, *Antik Mısır ve Babil Tanrıları*, İlya İzmir Yayınevi, İzmir 2012, s. 28-29.
[62] Nil Nehri ile ilgili ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 13 bakınız.

2.2. Eski Krallık

Mısır'ın M.Ö. 2950 yıllarında Narmer (Menes) önderliğinde birleşmesinin ardından tarihin ilk ulus devleti ortaya çıkmıştır.[63] Farklı halk ve kabilelerden oluşan toplum, kendine has bir Mısırlılık duygusu içerisinde "Mısır toplumu" kimliğine bürünmüştür. Araştırmacılar bu durumu ilk firavunların büyük bir başarısı olarak görmektedir. Böylece askeri alanda sağlanan başarı siyasi ve sosyal alana da taşınarak Birleşik Mısır Krallığı, "krallık ideolojisi" çerçevesinde oluşmuştur. Mısır din ve mitolojisi ise bu oluşumun en önemli unsuru olmuştur.[64]

Mısır'ın tek bir firavun tarafından yönetilmeye başlaması yepyeni bir döneme kapı aralamıştır. III. hanedanlık'tan (M.Ö. 2650-2575) itibaren firavunların mimari anlayışındaki değişimler artık yapılarda daha önce kullanılan ahşap ve tuğla malzemelerinin yerini devasa taşların almasına sebep olmuştur.[65] Firavun kaynaklı bu mimari değişim krallık ideolojisinin oluşumunun bir sonucudur. Firavun Tanrı olarak kabul edilen Horus'un yeryüzündeki gölgesidir.[66] Şahin başlı Horus'un firavunların özel koruyucusu olduğu ve onun tanrısallığını yansıttığı kabul edilmektedir.[67] Kozmik düzenin devamı için Firavunun gerekli ritüelleri yerine getirmesi çok önemlidir. Yaratılan dünyanın istikrarı tanrılarla desteklenerek sağlanabilirdi. Mısırlılara göre bunların yapılmaması ve halkın krallığa gereken hizmeti sunmaması beraberinde kaosu getirecekti. Bu da kıtlık ve Nil'in taşmasıyla Mısır'ın tamamının olumsuz etkilenmesi anlamına geliyordu. Kaos korkusu, Mısır inancına tanrılara sürekli hizmeti, binlerce bayramı ve ritüeli beraberinde getirmiştir.[68]

III. hanedanlığın ikinci kralı olan Coser'le (Zoher) birlikte yepyeni bir dönem başlamıştır.[69] III. hanedanlık'tan VII. hanedanlığa kadar olan bu döneme tarihçiler, "Eski Krallık" (M.Ö. 2575- M.Ö. 2125) ismini vermiştir. Eski Krallık tabiri aynı zamanda Orta Krallık'tan itibaren Mısırlıların ataları için kullandığı bir isimdir. Eski Krallık, Orta ve Yeni Krallık'ta yaşayan Mısırlılar için hep altın çağ olarak hayal edilmiştir. Öyle ki o dönemin

---

[63] Modern bir kavram olan ulus devlet anlayışının günümüzde de devletlerin sınırlarının ve siyasal yönetimlerinin belirlenmesinde ektisi devam etmektedir. M.Ö. 3000 yıllarından önce henüz ulus devletler ortaya çıkmamıştır. Kimlik ve bağlılık devlete değil aile veya kabileye aittir. Mısır Bilimcilere göre Eski Mısırlılar krallık ideolojisi çerçevesinde ilk defa ulus devlet anlayışını ortaya çıkararak çok önemli bir değişim gerçekleştirmişlerdir. Bkz.: Toby Wilkinson, a.g.e., s. 65.

[64] Toby Wilkinson, a.g.e., s. 65.

[65] Eric Hornung, a.g.e.,s. 21.

[66] Horus ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 14 bakınız.

[67] Charles Freeman, Mısır, *Yunan ve Roma, Antik Akdeniz Uygarlıkları*, çev. Suat Kemal Algı, Ankara 2003, s. 29.

[68] Richard H. Wilkinson, a.g.e., s. 40.

[69] Firavun Zoher'le ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 15 bakınız.

edebiyatçıları tarafından Eski Krallık; güzelliğin, refahın ve istikrarın hep sembolü olarak kabul edilmiştir.[70]

Eski Krallığın kurucusu olarak kabul edilen Coser, M.Ö. 2650'li yıllarında başlattığı değişimle, mimaride "ölümsüz" yapı malzemesi olarak kabul edilen taş kullanılmaya başlanmış, kendisi de "Taşı Açan Kişi" olarak nitelendirilmiştir. Böylece firavunlardaki öte dünya inancına bağlı sonsuzluk arzusu mimariyi etkilemiş bu durum da kralın ölünce kullanacağına inanılan görkemli piramitlerin inşa edilmesine sebep olmuştur.[71]

Tarihçiler Coser ve III. hanedanlığın firavunları hakkında çok fazla bilgiye sahip değildir. O döneme ait çok fazla yapıt bulunmasına rağmen elde edilen bilgiler yönetim, ordu ve siyasal tarihin anlamlandırılmasında yetersiz kalmaktadır. Coser'in genişleyen devlet yönetimi için başbakan düzeyinde bir görevli olan İmhotep'i atadığı bilinmektedir.[72] Bu atama daha sonra doğu devletlerinde ortaya çıkacak olan vezirlik müessesesine benzemektedir.[73] İmhotep, mimar, hekim, büyücü ve bilge olarak Mısırlılar tarafından hep saygıyla anılmıştır. Ayrıca taş evin icadı, eczacılık sanatının ortaya çıkarılması ona atfedilmiştir.[74] İmhotep aynı zamanda yüksek rütbeli bir rahiptir. Kutsallığı ve tanrısallığı tamamen elinde bulunduran firavun, bazı görevlerini rahiplere devretmiştir. İmhotep firavunun atadığı ve ona yardımcı olan en yüksek rütbeli memurdur.[75]

Bilge İmhotep, Firavun Coser için Abydos yakınlarına daha önce görülmemiş devasa bir mezarlık inşa etmiştir. Bu yapı tarihçiler tarafından "basamaklı piramit" olarak adlandırılmıştır.[76] İmhotep'ten önce Firavunlar "mastaba" denilen dikdörtgen şeklinde büyük bir taş bloğuna defnedilirdi. İmhotep bu blokları üst üste koyarak basamaklı piramidi yapmıştır. İlk piramidin yapılmasıyla kraliyet mezarlıklarında meydana gelen bu değişim Coser'in halefleri tarafından da tekrarlanmıştır.[77] Coser'in haleflerinden olan Sehemhet ve Huni de kendi hükümdarlıkları zamanında piramitlerini yaptırmaya başlamış ancak kısa süren hükümdarlıkları nedeniyle bu piramitler tamamlanamamıştır. III. hanedanın son firavunu olan

[70] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 57.
[71] Eric Hornung, a.g.e., s. 21.
[72] İmhotep ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 16 bakınız.
[73] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 58.
[74] Egon Friedell, *Mısır ve Antik Yakındoğu'nun Kültür Tarihi*, çev. Ersel Kayaoğlu, Dost Kitabevi, Ankara 2003, s. 148.
[75] Eric Hornung, a.g.e., s. 24.
[76] Basamaklı piramit ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 17 bakınız.
[77] Melisa Akdogan (Producer & Director), Ancient Megastructures: The Great Pyramid, Darlow Smithson Productions& National Georaphic Channel, USA, 2007, https://www.youtube.com/watch?v=LQa3Dp1b8ig , (03.04.2018)

Huni'nin kızlarından Heteferes'le evli olan Snefru (M.Ö. 2575-2545), Huni'nin erken ölümü üzerine IV. hanedanın ilk firavunu olarak tahta geçer.[78]

Huni'nin saltanatıyla başlayan IV. hanedan günümüzde de Mısır'ın simgesi olan, Gize Platosu'ndaki büyük piramitleri yaptırdığı için en iyi tanınan hanedanlardan biridir. IV. hanedan döneminde tıpkı III. hanedan döneminde olduğu gibi Nubye ve Libya'ya seferler düzenlenmiştir. Bu seferlerle hem ülkeye güneyden ve batıdan sızmalar önlenmeye çalışılmış hem de havyan ve savaş tutsağı elde etmek amaçlanmıştır.[79] Ayrıca piramit ve gemi yapımı için son derece önemli olan ahşap elde edebilmek için Lübnan ile ticarete önem verilmiştir.[80]

Snefru'nun halefi olan Khufu/Keops (M.Ö. 2545-2525) dünyanın en büyük piramidini, antik çağın en görkemli binasını yaptırmıştır.[81] 145 metre yüksekliğindeki bu dev yapıda her biri 1 metrekare büyüklüğünde, 2,5 ton ağırlığında, yaklaşık 2,3 milyon adet kireç taşı kullanılmıştır. İşçilerin taşları yerlerinden sökmek için kullandıkları malzeme ise bronz ve bakır keski ile sert taştan yapılan çekiçlerdi. Diğer piramitler gibi firavun ölünce defnedileceği lahit odası yer altında değil piramidin kütlesinin tam ortasına yerleştirilmiştir.[82] Ayrıca Keops Piramidinin yanına 3 adet küçük piramit ve kayaya oyulmuş beş havuz yapılmıştır. Havuzlar firavun öldükten sonra gökyüzünün sularında kullanacağı ölüm sandallarını koymak için inşa edilmiştir. Yakın zamanda yapılan arkeolojik araştırmalarda bu teknelerden biri parçalara ayrılmış bir şekilde bulunmuştur.[83] Özel bir teknikle birleştirildiğinde 43 metre uzunluğunda bir tekne ortaya çıkmıştır. Bu tekne sayesinde Firavun öldükten sonra gökyüzüne çıkacak ve Tanrı Ra ile birlikte olacaktı. Ancak Mısırlılar teknenin uçacağını değil onun dünyayı çevreleyen nehirler sayesinde hareket edeceğini düşünmektedirler. [84]

---

[78] Eric Hornung, a.g.e., s. 24-25.
[79] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 58-59.
[80] Eric Hornung, a.g.e., s. 27.
[81] Keops Piramidi ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 18 bakınız.
[82] Zaky Iskender, Alexander Badawy, *Brief History of Ancient Egypt,* Madkour Press, Cairo 1960, s. 37.; Melisa Akdogan (Producer & Director), Ancient Megastructures: The Great Pyramid, Darlow Smithson Productions& National Georaphic Channel, USA, 2007. https://www.youtube.com/watch?v=LQa3Dp1b8ig , (03.04.2018)
[83] Mısırlılar için tekne çok önemliydi. Nil nehri su ihtiyacının yanında ülke içindeki en merkezi ulaşım aracıydı. Bu nedenle Mısırlılar çevresindeki çağdaş medeniyetlere göre tekne yapımında daha başarılıydılar. Bu başarı ticarette gelişmelerine katkıda bulundu. Tekne yapılırken tahtalar yapboz parçaları gibi tasarlanıp birleştirilmekte ve halfa otu ile birbirine bağlanmaktaydı. Ayrıca tekne hayatın o kadar içindeydiki ölüm sonrası inançlara da etki etmiştir. Bkz.: Ben Mole (Director), Kate Haddaock (Producer), Egypt's Ten Greatest Discoveries (Documantary), Atlantic Productions, USA 2008, https://www.youtube.com/watch?v=TMKmxjJDaUM, (03.04.2018)
[84] Ben Mole (Director), Kate Haddaock (Producer), Egypt's Ten Greatest Discoveries (Documantary), Atlantic Productions, USA 2008, https://www.youtube.com/watch?v=TMKmxjJDaUM, (03.04.2018); Tekne ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 19 bakınız.

Eski Krallık'la alakalı bilinmesi gereken en önemli hususlardan biri de, firavun ve tebaasının ilişkisinin dini geri planıdır. Piramitlerin, firavunların sonsuzluk arzusuyla yaptırdığı mezarlıklar olduğu bilinmektedir. Böylesine devasa yapıların nasıl yapıldığı her zaman merak konusu olmuştur. Antik Yunan yazarları devasa piramitleri, firavunların bitmek bilmeyen baskı ve tiranlıklarının bir sonucu olarak görmüşlerdir.[85] Ortaçağdaki Arap yazarları ise firavunlar hakkında, Kuran-ı Kerim'de yer alan[86] "olumsuz Firavun imajına" rağmen daha olumlu bir portre çizmiştir.[87]

Devasa piramitlerin köleler tarafından yapıldığı iddia edilmiş ve yapılan araştırmalar, Nubiya ve Libya bölgelerinde sürdürülen savaşlar sonucunda Mısır'a getirilen savaş tutsaklarının olduğunu doğrulanmıştır. Ancak bu tutsakların piramitlerin inşası için yeterli insan gücünü karşılayamacağı da bilinmektedir. Bundan dolayı gerekli iş gücünün sel nedeniyle tarım faaliyetlerine ara verildiği zamanlarda, çoğunluğu çiftçi olan halkın çalışmasıyla bir çeşit dinsel kamu hizmeti gibi bir durum olarak ortaya çıktığı tahmin edilmektedir. Bu iddianın nedeni hem inşaat sırasında uzmanlaşmış organize bir iş bölümünün olduğunun tespiti hem de krallığın işçilere önem verdiği ve sağlıklarıyla özel ilgilendiği ile ilgili elde edilen arkeolojik verilerden kaynaklanmaktır.[88] Bunun dışında devlete yapılan bu hizmetin bir çeşit vergi ödemesi olduğu da iddia edilmiştir. Buna göre Mısırlı olan bir kişi vergisinin vadesi dolunca borcunu kraliyete inşaatlarda çalışarak ödüyordu.[89]

Antik yazarlar piramitlerin inşası için harcanan zahmetleri, firavunların bitmek bilmeyen ego ve yüceltilme duygusu ile ilişkilendirmesine rağmen, araştırmalar aslında devasa piramitlerin yapımının firavun kültüyle doğrudan alakalı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Firavun dünya düzenini ayakta tutan ve büyülü güçleri elinde bulunduran Mısır'ın refah ve huzuru için en önemli kişidir. Dolayısıyla firavunun hem hayattayken hem de öldükten sonra çok iyi korunması gerekmektedir. Bu ayrıcalık Firavunla beraber hanedan üyelerine, üst düzey devlet memurlarına ve rahiplere de daha küçük ölçekte verilmiştir. Ancak Eski Krallık'ta ölünün varlığını sürdürebilmesi için mumyalanması ve özel yapılmış mezar

[85] Eric Hornung, a.g.e., s. 29.
[86] Kuran-ı Kerim'in farklı surelerinde yer alan ve hz. Musa'nın İsrailoğullarına yapılan zulümden dolayı karşı karşıya gelmiş olduğu düşünülen firavunun, Yeni Krallık dönemindeki hanedanlıklarından birine ait olması muhtemeldir. Piramitlerin inşası hz. Musa'nın yaşadığı tamin edilen yıllardan en az 1000 yıl önce gerçekleşmiştir.
[87] Okasha El Daly, a.g.e., s. 122-123.
[88] Ben Mole (Director), Kate Haddaock (Producer), Egypt's Ten Greatest Discoveries (Documantary), Atlantic Productions, USA 2008, https://www.youtube.com/watch?v=TMKmxjJDaUM, (03.04.2018)
[89] Melisa Akdogan (Producer & Director), Ancient Megastructures: The Great Pyramid, Darlow Smithson Productions& National Georaphic Channel, USA, 2007. https://www.youtube.com/watch?v=LQa3Dp1b8ig , (03.04.2018)

komplekslerine defnedilmesi yeterli değildir. Ayrıca firavun tarafından kurulan ve doğrudan devlet hazinesinden desteklenen ölü vakıflarıyla firavunların ardından geleneksel ölü adaklarının hiç ihmal edilmeden yapılması gerekmektedir. Bundan dolayı ölünün ardından maddi varlığını öte dünyada sürdürebilmesi için ritüeller gerçekleştiriliyordu. Bu ritüeller için yıllık bin ekmek ve bira ile bin sığır ve kümes hayvanı gerekmekteydi. Ayrıca IV. hanedanlıktan itibaren ülke yönetiminde işlerin çoğalması daha önce tek olan makamların büyük birimlere dönüşerek artmasına sebep olmuştur. Artık devlet daha geniş bir bürokrasiyle yönetilmektedir. Bu bürokrasinin çatısında vezir bulunmaktaydı. Vezir ülkenin istikrar ve yönetiminde sadece firavuna karşı sorumluydu. Eski Krallık'ta yönetim hanedanın tekelinde olduğu için vezirler hanedan üyelerinden seçilmekteydi.[90]

Firavun Kufu'un (Keops) ölümünün ardından oğlu Recedef tahta çıkar. Onun erken ölümünün ardından kardeşi Kefren firavun olur. Kefren de Gize Platosu'na babasının yaptırdığı Keops Piramidi'nin güneybatısına daha küçük ama yüksek bir alana kendi piramidini yaptırır.[91] Kefren aynı zamanda bugün tüm ihtişamıyla ayakta olan ve Gize Platosu'nda yer alan Sfenks'i de yaptırmıştır.[92] Kefre'nin mimarları piramitlerin yakınlarındaki bir kayaya aslan bedenli ve firavun başlı devasa bir yapı inşa etmişlerdir. Bu sfenksin amacı büyülü güçlere sahip olan firavunun her daim kendi mezarının bekçisi olduğu anlamına gelmektedir.[93]

Keops'tan sonra firavunların isimlerinde de bir değişim yaşanmıştır. Keops'un haleflerinin isimlerinde artık Güneş Tanrısı Ra'nın adı yer almaya başlamıştır. Bundan önce firavunlar meşrutiyetlerini Gök ve Kral Tanrısı olan Horus'a dayandırmaktaydı. Keops'tan sonra veya V. hanedandan itibaren Güneş Tanrısı Ra, o zamana kadar sadece firavuna ait olan dünyayı hareket ettiren güç olma özelliğini üzerine almıştır. Firavunların Keops'tan sonra Ra'nın oğlu unvanını kullanması Roma dönemine kadar devam etmiştir. Firavunların Şahin Başlı Tanrı Horus'la olan ilişkisi onun bedenleşmiş hali olmasına, Güneş Tanrısı Ra ile olan ilişkisi ise onun oğlu olarak doğmasına dayandırılmıştır. Aslında Güneş Tanrısı Ra daha önce II. hanedanlık döneminde belli bir süre önem kazanmıştır. Araştırmacılar tarafından Keops'un ardıllarının eski bir tanrıya boyun eğmesi farklı yorumlanmıştır. Kimi araştırmacılar bu durumu firavunun tanrısallığının azalmaya başlaması sonucu mitolojik olarak daha eski bir Tanrıya boyun eğmesi olarak yorumlarken, kimi araştırmacılar bu durumu insanlık tarihinde

[90] Eric Hornung, a.g.e., s. 28-30.
[91] Kefren Piramidi ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 20 bakınız.
[92] Sfenks ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 21 bakınız.
[93] Eric Hornung, a.g.e.,s. 33-34.

ilk aşkın tanrı anlayışının ortaya çıkışı olarak değerlendirmiştir.[94] Ayrıca bu durumu ileride yükselecek olan rahip sınıfının ayak sesleri olarak yorumlayanlar da olmuştur.[95]

Orta Krallık zamanına ait bir Mısır hikâyesi, Ra'nın V. hanedanlıktan itibaren yükselişini göstermektedir. Bu hikâyeye göre Ra'nın rahiplerinden ve kraliyet soyundan olan bir kadın bu hanedanın ilk üç kralına Güneş Tanrısı Ra'dan gebe kalmıştır. Ra bu kralların babasıdır. V. hanedanlıktan itibaren güneş tapınaklarında artış görülmeye başlamıştır. Buna bağlı olarak Firavunların otoritesindeki zayıflama siyasi ve ekonomik krizlere paralel olarak sürekli devam etmiştir. Bu durum merkezi otoritenin zayıflamasıyla rahiplerin ve memurların güçlenmesine sebep olmuştur. Firavun tarafından atanan yerel yöneticiler öldükten sonra görev bölgelerine gömülmeyi tercih ettiler. Devamında ise bu yerel yöneticiler bir taraftan görev bölgelerindeki yerel tanrılara sığınırken diğer taraftan da kendi veraset sistemlerini oluşturdular. Bu değişim V. hanedanlıktan sonra yerel yöneticilerin kendilerini firavun soyundan görmeye başlamalarıyla hızlandı. Firavunun prestijinin azalması ve yerel yöneticilerin yönetimi oğullarına geçirmesi, ileride Eski Krallığın sonunu getirecek olan Mısır'a özgü feodalitenin temellerini oluşturmaya başladı.[96]

VI. hanedan, V. hanedanın son firavunu olan Unas'ın (M.Ö. 2350-2325) kendinden sonra bir oğul bırakamaması nedeniyle, firavunun kızı İput'la evlenen Teti'nin tahta geçmesiyle başlamıştır.[97] Firavun Teti zamanında taşrada bulunan eyalet yöneticileri güç ve etkilerini artırmıştır. Teti'nin şaibeli ölümünün ardından yerine oğlu I.Pepi (M.Ö. 2315-2275) tahta geçmiştir. Onun döneminde merkezi yönetim gittikçe güçlenen feodal beylerin desteğine ihtiyaç duymaktadır. Bu durum firavunun taşraya olan yatırımlarının artırmasına sebep olmuştur. Dengeli bir iç politika sürdürmeye çalışan I.Pepi, bir taraftan kraliyete ait önemli taş ocaklarını elinde bulunduran feodal beylerine karşı otorite kurmaya çalışırken diğer taraftan da Nubya ve Asya'ya önemli seferler düzenlemiştir.[98]

I.Pepi'nin ölümü üzerine yerine Mısır'ın en uzun süre tahta kalan firavunu II. Pepi (M.Ö. 2260-2165) geçmiştir. Maneton, II.Pepi'nin altı yaşında tahta çıktığını ve yüz yaşına kadar yaşadığını ifade etmiştir.[99] Günümüzde bu süre abartılı bulunmuş ve tahminen çocuk yaşta tahta geçen II.Pepi'nin, saltanatı yetmiş yıla yakın sürdüğü düşünülmektedir. Onun

[94] Eric Hornung, a.g.e., s. 32-33.
[95] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 60.
[96] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 60- 63.
[97] Unas Piramidi ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 22 bakınız.
[98] EricHornung,a.g.e.,s. 44-45.
[99] I.E.S. Edwars, C.J. Gaad, N.G.L Hammond, *The Cambridge Ancient History Volume I Part II Early History of TheMiddle East*, Cambridge University Press, Cambridge 2009, s. 194-195.

dönemi Mısır'da Eski Krallığın çöküşünün habercisi olmuştur.[100] Bu çöküş iç sebeplerden çok dış sebeplere bağlıdır. Firavunun çocuk yaşta tahta çıkmış olması uzun süre ülkenin annesi tarafından yönetilmesine sebep olmuştur. Firavunun annesinin eyalet yöneticilerinden olan akrabalarının yönetimde etkin olması firavunun gücünü azaltmıştır.[101] Firavunun saltanatının çok uzun olması ve ilerleyen yaşı nedeniyle zayıflayan devlet otoritesinin tersine çevrilememesi çöküşü hızlandırmıştır. Bu gerileme zamanla yerini ekonomik ve siyasi krizlere bırakmış ve VIII. hanedanlıkla Eski Krallık sona ermiştir.[102]

Araştırmacılar, Eski Krallığın sona erip yıkılmasını şu nedenlere bağlamışlardır. Bunlardan birincisi yeryüzünde tanrısal bir güce sahip olduğuna inanılan firavunun bu gücü ve otoriteyi kaybetmesi ve buna bağlı olarak eyaletteki yöneticilerin güçlenerek kraliyetle kurdukları akrabalıklarla yönetimde söz sahibi olmaları sonucunda merkezi otoritenin sarsılmasıdır. İkincisi ise ölülerin arkasından geleneksel ölü adaklarını gerçekleştiren kült vakıflarının çoğalması ve bu vakıfların giderlerinin doğrudan kraliyet hazinesinde karşılanmasının yol açtığı ekonomik kriz ile zayıflayan merkezi otoritenin ticari alanda gereken istikrar ve güvenliği sağlayamamasıdır.[103] Üçüncüsü ise artan kuraklığa bağlı olarak besin kaynaklarının azalması ve bozkırlarda yaşayan nüfusun vadiye sığınmasına sebep olduğu krizdir. Vadideki nüfusun hızlı artışı, toplumsal kargaşa ve kuraklık Eski Krallığın çöküşünü tetiklemiştir.[104]

Eski Mısır tarihine bakıldığında Eski Krallığın çöküşüyle bir kriz ve kaos devri olan "Birinci Ara Dönem" başlamıştır. Bu dönem kronolojik olarak Eski Krallık ile Orta Krallığı birbirinden ayırmaktadır.[105] Bu zaman dilimi Mısır'ın, sosyal sıkıntılar ile yabancı sızmalarıyla karşı karşıya kaldığı ve toplumsal kargaşalar yaşadığı bir yüz yılı aşkın süreyi kapsamaktadır. Menfis'teki kraliyet gücünün çöküşü ile firavunların çok kısa sürede sürekli değişmesi ve kraliyetin bedevi akınlarına karşı koyamaması, yerel yöneticilerin güçlenmesine ve birbirleriyle mücadele etmelerini tetiklemiştir.[106]

VII. hanedan döneminde yaklaşık olarak M.Ö. 2220 yıllarında Mısır uzun kargaşalar sonunda üçe bölünmüştür. Kuzeyde Asyalı istilacılar yer alırken Orta Mısır'da Herakleopolis civarında Keti adlı yerel yönetici krallığını ilan etmiştir. Tarihçiler bu krallığı X. hanedandan

[100] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 62-63.
[101] Eric Hornung, a.g.e., s. 47.
[102] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 62.
[103] Eric Hornung,a.g.e., s. 47.; Jean Vercoutter, a.g.e., s. 62.
[104] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 63.
[105] Zaky Iskender, Alexander Badawy, a.g.e. s. 48.
[106] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 62-64.

saymıştır. Güneyde ise yerel yöneticileri etrafında toplayan Teb valisi bulunmaktadır. Başkent Menfis'te ise eski monarşiden arta kalanlar varlığını sürdürmek isteseler de yönetimden uzaklaştırılmıştır. Kısa süre sonra Mısır, Eski Krallık öncesi dönem gibi kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu durum karşılıklı güçlenme savaş ve mücadeleyi beraberinde getirmiştir. Nihayet M.Ö. 2060 yılında Teb'li yöneticilerin soyundan gelen Mentuhotep güneydeki yerel yöneticilerinin de başkanı olarak Mısır'ı tekrar birleştirmiştir. Teb'li bir yönetici olan Mentuhotep XI. hanedanın üyesi olarak kabul edilmektedir.[107]

[107] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 65-66.

2.3. Orta Krallık

Kargaşanın olduğu ara dönemlerde Mısır'da aynı anda birden fazla hanedan kendi bölgelerinde hükümdarlığını sürdürmüştür. Bundan dolayı Mısır'ın tekrar birleşmesi ve Orta Krallığın başlaması sadece tek bir hanedana ve bir lidere mal edilemez. Aynı anda hüküm süren hanedanlar ve güçlenen yerel yöneticiler Mısır'a mutlak olarak hükmetmek istemiş ve Eski Krallığın kurucusu Menes'in yolundan gitmeye çalışmışlardır. Mısır'da birliği tekrar kurma çabaları Herakleopolis'te yer alan X. hanedanın firavunu I. Keti zamanında başlamıştır. Keti'nin en önemli özelliği bedevi akınlarıyla olan mücadelesi ile kuzeyde belli oranda birliği sağlamasıdır. Kuzeyde I. Keti bedevilerle mücadele ederken güneyde bulunan Teb'li yerel yöneticiler kendi aralarında organize olarak Nubya'ya yönelmişler ve güneyde birliği sağlamışlardır. Böylece kuzeyde ve Güneyde birbirinden bağımsız olarak güçlenen iki büyük krallığın birbirleriyle sürdükleri uzun mücadeleler sonunda Mısır, Teb'li bir yönetici olan Mentuhotep'in (M.Ö. 2010- 1960) önderliğinde birleşmiştir.[108]

Mısırı tekrar birleştiren Mentuhotep bütün düşman güçlere karşı amansız bir mücadele sürdürmüştür.[109] Mısır bir kez daha merkezi yönetimi güçlü ve tanrı kral tarafından yönetilen bir noktaya gelmiştir. Mentuhotep, firavun kültünü tekrar güçlendirmek için Teb yakınlarındaki bir vadiye anıt mezar yaptırmıştır.[110] Araştırmacılara göre bu anıt mezarlık Orta Krallığı başlatan Mentuhotep'in ne kadar geniş bir vizyona sahip olduğunu göstermektedir. Anıt Mezar, Mentuhotep'in Teb'deki atalarının mezarları ile Eski Krallığın Memfis'teki piramitlerini mimari düzlemde birleştiren özel bir tasarıma sahipti.[111]

Mentuhotep'in yaptırdığı anıt mezar aynı zamanda öldükten sonra kendisinin de gömüleceği yerdir. Yapılan araştırmalarda bu mezarlıkla ilgili çok ilginç bilgilere ulaşılmıştır. Firavunun mezar kompleksinin yakınında bir çukur bulunmuş ardından bu çukurda altmıştan fazla erkeğin üst üste yığılmış ve ketenle sarılmış bedenleri tespit edilmiştir. Bu askerler savaşta etrafı surla çevrili bir kasabayı ele geçirmeye çalışılırken öldüğü tahmin edilmektedir. Kasaba ele geçirildikten sonra sağ kalanlar ölülerinin kıyafetlerini çıkarmış ve onları mumyalamadan ketenle sararak defnetmiştir. Bu askerlerin Firavun Mentuhotep'in Herekleopolis'de yapmış olduğu savaşta ölmüş olması muhtemel görülmektedir. Burada önemli olan ölülerin kraliyet mezarlığının yakınına gömülerek onurlandırılmasıdır. Bu durum

[108] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 65-66.
[109] Firavun II. Mentuhotep ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 23 bakınız.
[110] Firavun II. Mentuhotep tarafından yaptırılan anıt mezarla ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 24 bakınız.
[111]Toby Wilkinson, a.g.e., s. 182-183.

tarihçiler tarafından Mentuhotep'in ustalıkla hesapladığı bir propaganda girişimi olarak yorumlanmıştır. Bu anıtın vereceği mesajla gelecek nesiller Firavun Mentuhotep ve askerlerinin yaptığı fedakârlıkları güçlü bir şekilde anacaktır. Artık ortada bir ulus ve onun için canlarını feda etmiş savunucuları vardır. Bu durum belki de günümüzdeki şehitlik müessesesinin ilkiydi. Orta Krallık'la beraber artık şerefli bir ölüm dünyadaki hazlarından daha değerli hale gelmekteydi.[112]

Mentuhotep'in ardından gelenler siyasi olarak onun izinden giderek krallığın merkezi gücünü artırmışlar ve Mısır'ın komşularından gelebilecek akınlara karşı tedbirli olmuşlardır. XI. hanedanın son kralı olduğu tahmin edilen III. Mentuhotep, veziri Amenemhat'a büyük bir ordu vermiştir. Vezirin görevi III. Mentuhotepin hazırlanan mezarı için başkent dışındaki taş ocaklarında lahit yaptırmaktır. Ancak bu vezirin kaynaklarda XII. hanedanının kurucusu olarak geçen Amenemhat'la aynı kişi olabileceği düşünülmektedir. Bu iktidar değişiminin nasıl olduğu hakkında bilgi bulunmamaktadır.[113]

M.Ö. 2000 yıllara doğru iktidarı eline alan XII. hanedan, Mısır tarihinin en önemli hanedanlarından biridir. Hanedan köken olarak Mısır'ın güneyinde bulunan Teb'ten olmasına rağmen başkenti Eski Krallık'ta da başkenti olan ve daha kuzeyde yer alan Menfis'e taşımıştır. Bu stratejik seçim ülkenin tamamının yönetilmesini kolaylaştırmış ve dış siyasette çok önemli başarılar kazanılmasını sağlamıştır.[114] XII. hanedan seleflerine göre daha bağımsız olmasıyla dikkat çekmiştir. Sülale Tanrıları olan Amon kültünü geliştirmişlerdir.[115]

XII. hanedanın ilk firavunu olan I. Amenemhet (M.Ö.1938-1908) bir taraftan Nubya'ya seferler düzenlerken diğer taraftan da doğu sınırını Asyalı isyancılara karşı güçlendirmiştir. Eyalet yöneticilerine verdiği ayrıcalıklarla kendine olan bağlılıklarını garanti altına almaya çalışmıştır. Bu ayrıcalıkların başında ise yalnızca Firavunun tekelinde olan tarihlendirme sisteminin artık eyalet yöneticileri tarafından kendi iktidar yıllarına göre yapabilecekleri gelmektedir.[116]

I. Amenemhet ilgili ilginç bir durum yaşanmıştır. Firavun saraydayken kendisine komplo kurulmuş ve korumaları tarafından suikast girişimine maruz kalmıştır. Korumaların böyle bir suikastın parçası olarak Firavuna ihanet etmesi Orta Krallık döneminde Firavunun

[112] Toby Wilkinson, a.g.e., s. 184-185.
[113] Eric Hornung, a.g.e., s. 56.
[114] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 65-67.
[115] Sophie Desplancques, a.g.e., s. 62.
[116] Eric Hornung, a.g.e., s. 59.

tanrısallığının azaldığını göstermektedir. Bundan dolayı Orta Krallık döneminde daha önceki dönemler de olmayan "sadakat talimatları" oluşturulmuştur. Bu talimata göre "Firavunun sevgisini kazanan kişi yüce bir ruha bürünecek ihanet edenin ise mezarı bile olmayacak ve suya gömülecektir."[117]

I. Amenemhet'in ölümünün ardından Libya'da ordunun başında bulunan oğlu I.Sesostris (M.Ö 1918-1875) Mısır'a gelerek iktidarı ele geçirmiştir. I.Sesostris iktidarı ele geçirip Firavun olduktan sonra babasının başına gelen kanlı olaylardan kaçınmak için, daha hayattayken büyük oğlunu tahta ortak olarak atamıştır. Böylece Mısır tarihinde farklı bir iktidar modeli ortaya çıkmıştır.[118] Veliahdın firavun hayattayken yönetime ortak edilmesi XII. hanedanın diğer firavunları tarafından da uygulanmıştır. Bu modelin getirdiği istikrar sayesinde hanedanda çok sayıda Firavun önemli başarılar sağlamıştır.[119]

III. Sesostris (M.Ö. 1836-1818) birlikte güneyin stratejik noktalarına büyük kaleler inşa edilmiştir. Bu kaleler bir taraftan bölgenin elde tutulmasını kolaylaştırırken diğer taraftan da ticaretin denetimini sağlıyordu. Ayrıca bu kalelerde bulunan muazzam depolar sayesinde ticari malların merkeze taşınmasında her bir kale ara konak görevini görmüştür. Orta krallık güneyde ve kuzeydoğuda bu kalelerle güçlendirilmiştir. Bu kalelerin başında Buhan, Mirgisa ve Semna gelmektedir.[120] Orta Krallık'ta ticari alanda yaşanan istikrar sanatı da etkilenmiştir. Mısırlı sanatçılar Girit sanatında bulunan sarmal eğri ve kılçık deseni benimsemişlerdir. Köle ticaretinin artması ve Asyalı çok sayıda kölenin getirilmesi ticaretin, toplumsal değişimi etkilemesine sebep olmuştur.[121]

XIII. hanedandan itibaren Orta Krallık'ta gerileme başlamıştır. Krallık bu dönemde güneye kaymış ve Teb bölgesine yerleşmiştir. XIII. ve XIV. hanedanın firavunlarının sadece isimleri bilinmektedir. XIII. hanedana ait en az elliye yakın firavun ismi geçmektedir. XII. hanedanın sonunda Orta Krallık çökmüş ve Hiksos istilası nedeniyle Mısır tekrar Ara Dönem'e girmiştir.[122] Bu Ara Dönem'in yüz yıldan fazla (M.Ö. 1630-1539) sürdüğü tahmin edilmektedir. Bu süre üç bölüme ayrılmaktadır; Bunlardan ilki Orta Krallığın firavunlarının tek başlarına iktidarı sürdürdükleri dönem, ikincisi; Hiksos'ların iktidarı sürdürdükleri dönem, sonuncusu ise Mısır'ın istilacılardan kurtarıldığı dönem olarak bilinmektedir. Ayrımın

[117] Douglas J. Brewer, Emily Teeter, a.g.e., s. 47.
[118] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 67-68.
[119] Eric Hornung, a.g.e., s. 61.
[120] Sophie Desplancques, a.g.e., s. 66.
[121] Eric Hornung, a.g.e., s. 67.
[122] Hiksosların Mısır'a girişiyle ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 25 bakınız.

yukarıda belirtildiği kadar net olmadığı unutulmaması gerekir. Çünkü Hiksos istilası sırasında XII. hanedanın firavunları da iktidardadır. Aynı şekilde Mısırlılar ülkeyi tekrar ele geçirmeye başladığında da Hiksos ismi verilen istilacıların saltanatı da devam etmektedir.[123]

Eski Mısır'da Orta Krallığın sonunun gelmesini tetikleyen en önemli unsur Asya'dan yani orta doğudan gelen isyancılardır. Menethon tarafından bu istilacılara Hiksos ismi verilmiştir. Bu isim tahminlere göre Mısır dilinde "Yabancı ülkelerin önderleri" anlamına gelen Heka-khasaut'tan türetilmiştir. Hiksoslar, Sami kökenli göçmenler olmasına rağmen homojen bir etnik kökene sahip değillerdir. Onların Mısır'a gelişinin o devirde Dünya'da yaşanan göç dalgasıyla doğrudan ilişkisi vardır. M.Ö.1925 yıllarında Hint Avrupalıların göçleriyle başlayan hareketlenme sonucunda Hititler Anadolu'ya, Kaldeliler Babil'e Hurriler'de Mitanni'ye yerleşmiştir. Bu yer değiştirmeler, toplulukların önlerinde bulunan Sami kökenli halkları batıya yani Mısır'a itmiştir. İstilacılar Delta'ya ilk geldiklerinde Mısır yönetiminin bunlara karşı koyacak gücü yoktur. Küçük gruplar halindedirler ve genellikle haraç almakla yetinmişlerdir. Fakat bu durum yenilerinin gelmesiyle ve istilacıların tek bir lider etrafında toplanmasıyla değişmiştir.[124]

Hiksoslar M.Ö. 1630'lu yıllarda Avaris'te kendi hanedanlıklarını kurdurlar. Bu hanedan Mısır'da tamamı yabancılardan oluşan ilk hanedandır. Bu başarının gerisinde, yeni ve üstün silah ve savaş yöntemlerini kullanan, Suriye ve Filistin kabilelerinin liderlinden oluşan bir yönetici sınıfı vardı. Hiksos Kralları tüm Mısır'a ve Filistin'in sınır bölgelerine hâkim oldular. Ancak Teb'te bulunan gücünü yitirmiş eski monarşinin Firavunlarına dokunmadılar. Bu nedenle Firavun listeleri Yeni Krallığın kuruluşuna kadar devam etti. Menethon, Hiksosları'da Mısır'a hükmettikleri için XV. ve XVI. hanedan olarak anmıştır. Ancak asıl Hiksos Hanedanı 6 kraldan oluşur ve bu krallar büyük hükümdarlar olarak saygı görmüştür.[125]

Hiksoslar'ın Mısır'ı ele geçirdikten sonra mevcut Mısır idaresine yetki vererek onları belirli bir vergi yükümlülüğüne bağladığı tahmin edilmektedir. Mısır firavunlarının zayıflaması ve Hiksos hükümdarlarının deltaya yerleşmelerinden dolayı Güney'de - sudan bölgesinde - oluşan otorite boşluğundan faydalanan Nubyalılar, Kerma'da kendi krallıklarını kurarak bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Böylece Mısır tarihinin İkinci Ara Dönemi tıpkı Birinci Ara Dönemde olduğu gibi üçe ayrıldı. Delta Bölgesi ve Orta Mısır'a Hiksoslar

[123] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 70-71.
[124] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 70-71.
[125] Eric Hornung, a.g.e., s. 76-77.

egemendi. Yukarı Mısır yani orta Mısır'ın güneyinde -Teb bölgesinde- ise eski monarşiden kalan Orta Krallık'ın bölünmüş hanedanları vardı. Daha güneyde -Nubya'da- ise Sudanlı Kral bulunmaktaydı.[126]

Mısırlılar Hiksos istilasını Mısır ülkesinin gördüğü en büyük istila olarak algılamışlardır. Eski ve Orta Krallık boyunca "Mısır ulusuna ait olma" ve "Mısırlı kimliği", Firavun kültünden beslenerek sağlam bir şekilde oluşmuştur.[127] Mısır insanı Asyalılarla daha önce de küçük akınlarda karşılaşmış ve onları genellikle "aşağılık bedevi" olarak nitelendirmektedir. Ancak Hiksoslar küçük bedevilerden farklıydı ve güçlü kralları tüm Mısır'a hükmederek Ön Asya'nın dini, sanatı, müziği ve yaşam tarzını beraberinde getirmiştir. Bundan dolayı yüz yıla aşkın süren bu etkileşim iki tarafta da önemli izler bırakmıştır.[128]

XVII. hanedanın firavunlarından Sekenere'nin oğlu Kames (M.Ö. 1541-1539) Hiksoslara karşı ilk mücadeleyi başlatmıştır. Kames, Hiksos ordularını Hermopolis'in kuzeyinde yenerek Orta Mısır'da hâkimiyetini güçlendirmiştir. Mısır'ın tamamen ele geçirilmesi Kames'in kardeşi Ahmose'nin, Hiksos başkenti Averis'i almasıyla gerçekleşmiştir. Sonrasında Ahmose Hiksoslar'ı Filistin'e kadar kovalamıştır. Mısır Topraklarının özgürlüğüne kavuşturduğu için Ahmose XVIII. hanedanın kurucusu sayılmış ve Yeni Krallığı başlatmıştır.[129]

Genel olarak bakılacak olursa İkinci Ara Dönem Mısır tarihinde çok köklü değişimlere sebep olmuştur. Mısırlılar Asya kültüründen gelen yeniliklerden etkilenmiştir. Harp teknolojisindeki yenilikler ve savaşlarda at arabası kullanılması bunların başında gelmektedir.

[126] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 73.
[127] Sophie Desplancques, a.g.e., s. 69.
[128] Eric Hornung, a.g.e., s. 78.
[129] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 74.

2.4. Yeni Krallık

Antik Mısır'ın siyasi tarihi Yeni Krallık'la (M.Ö. 1539-1069) son bulmaktadır. İkinci Ara Dönem'in ardından Firavun Ahmose (M.Ö. 1539-1514) önderliğinde Klasik Antik Mısır, varlığını Yeni Krallık'la sürdürmüştür.[130]Ancak yüzyıllar sonra Yeni Krallığın yıkılmasının ardından Üçüncü Ara Dönem yaşanmış ve Klasik Antik Mısır tekrar toparlanamamıştır. Kendine has inanç, kültür ve devlet sistemiyle yavaşça tarih sahnesinden çekilmiştir.[131]

Yeni Krallık dönemi diğer iki dönemden farklı olarak hemen her alanda belgelerin çoğaldığı bir dönem olmuştur. Firavunlar saltanat dönemlerini ve başarılarını ayrıntılı bir şekilde saraylarında ve yaptırdıkları tapınaklarda belgelemişlerdir. Bundan dolayı tarihçiler Yeni Krallık'la ilgili daha geniş bilgilere ulaşmıştır. Antik Mısır hakkında yazılan kitap ve hikâyelerin, yapılan filmlerin çoğu Yeni Krallık dönemiyle alakalı olmuştur.[132]

Yeni Krallık, ülkesini Asyalı istilacılardan kurtaran Ahmose'nin Hiksoslar'ın başkenti olarak kabul edilen Avaris'i almasıyla küllerinden doğmuştur. Böylece iki yüz yıldır yabancıların hegemonyasına maruz kalan Mısırlılar, Yukarı ve Aşağı Mısır'ın tamamında iktidarı tekrar ele geçirmiştir. Yeni Krallık kaosla geçen Ara Dönem'den önemli dersler çıkarmış ve Mısır'da hemen her alanda Orta Krallık'tan farklı olarak değişimler yaşanmıştır. Bunların başında askeri politikalar vardır. Eski ve Orta Krallık dönemlerinde Mısır dışarıya kapalıdır ve buna bağlı olarak askeri politikalar savunmaya yöneliktir. Ancak Yeni Krallık'ta bu durum değişmiş, dışarıya karşı fetih politikası firavunların en önemli gayesi olmuştur. Bu durum devletin Asya kıtasına yayılmacı bir siyaset izlemesine sebep olmuştur. Böylece Yeni Krallık, değişen ideolojisiyle emperyalist politikalar üreten bir imparatorluk haline gelmiştir.[133] Bu politikaların tabii sonucu olarak 15.000 ila 20.000 kişiden oluşan ordular kurulmuştur. Bu ordu piyade ve savaş arabalarından oluşmaktadır. Her bir bölük yerel bir tanrının adıyla anılmaktadır.[134]

Yeni Krallık döneminde ülkenin merkezi Menfis'ten, Teb'e taşınmıştır. Yeni Krallık XVII. hanedan (M.Ö. 1539-1292) tarafından kurulmuştur. Bu hanedanın bulunduğu merkez Teb şehriydi. Bu şehir Eski Krallığın başkenti Memfis'in güneyinde yer almaktadır. Krallığın kurucusu olan Ahmose, hem XVII. hanedanın son firavunu hem de XVIII. hanedanın ilk

[130] Ahmose ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 26 bakınız.
[131] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 75.
[132] Sophie Desplancques, a.g.e., s. 73.
[133] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 76-77.
[134] Charles Freeman, a.g.e. s. 49.; Savaş arabalarıyla ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 27 bakınız.

firavunu sayılarak yeni bir sülale başlatmıştır. Bu hanedan değişimi Ahmose'nin büyük başarısının kendi zamanındaki yansıması olarak düşünülebilir.[135] XVIII. hanedan Mısır tarihinde altın dönem olarak kabul edilir. Bu dönemde siyasi alandaki istikrar büyük bir refah getirmiş ve Mısır'ın nüfusu 3 milyonu bulmuştur.[136]

Yeni Krallığın başkentinin Teb olmasıyla birlikte dini alanda değişimler yaşanmıştır. Dinin, siyaset ve yönetim üzerindeki etkisinde ciddi artış olmuştur. Mısırlılar, dışarıdan gelen Asyalı istilacılar nedeniyle büyük trajediler yaşamıştır. Bu trajediyi mutluluğa dönüştüren ve Mısır'ın düşmanlarını yenilgiye uğratan firavunun sahsı değil Mısır'ın tanrısıdır. Eğer tanrının lütfu olmasaydı böyle bir başarı asla gerçekleşemezdi. Böylece Teb'de yerel bir kült olan Amon Tanrısı önem kazanmıştır. Ancak bu durum zamanla Amon tapınağının rahiplerinin güçlenmesine sebep olacaktır. Oluşan bu ruhban sınıfı ileride kendini ülkenin gerçek sahibi görerek siyasete doğrudan etki edecektir.[137]

XVIII. hanedanın kurucusu kabul edilen Ahmose'nin ardından tahta oğlu I. Amenofis (M.Ö. 1514-1493) geçti. Yeni Krallığın kültürel temelleri bu dönemde atılmıştır. Firavun I. Amenofis mimar, şair, yazar gibi dönemin önemli entelektüellerini yanında topladı. Onun döneminde dini edebiyatta yeni fikir ve ifadeler ortaya çıkmıştır. Ayrıca I. Amenofis, Karnak'ta Amon-Ra için büyük bir tapınak yaptırarak önemli bir geleneği başlatmıştır. Ardılları Karnak'taki imar faaliyetlerini devam ettirmiştir.[138]

I. Amenofis'in ölümünün ardından kraliçeden doğma bir erkek varis bulunmamaktadır. Sadece kraliçeden doğma kızları vardır. Ancak Antik Mısır'da kızların da babalarının tahtında hakları bulunmaktaydı. Bundan dolayı Firavunun kızı Ahmosis, firavunun yasal olmayan karısından doğan üvey kardeşi I. Tutmosis'le evlendirilmiştir.[139] Bunun nedeni tahtın yasal varisi olan firavunun kızının, tek başına ülkeyi yönetememesidir. Hanedanın yasal erkek varisinin olmaması ve kardeş evlilikleri gibi durumlarla I. Tutmosis sonrası dönemlerde de karşılaşılacaktır.[140]

I. Tutmosis (M.Ö. 1493-1481) zamanında dış politikada önemli değişikler yaşanmıştır. Yeni Krallık'ta firavunlar Asya'daki gelişmeler karşısında temkinliydi. I. Tutmosis, Suriye'de kurulan Mitanni Krallığını ülkesi için büyük bir tehdit olarak gördü. Bunun üzerine Asya'ya

[135] Sophie Desplancques, a.g.e., s. 74.
[136] Douglas J. Brewer, Emily Teeter, a.g.e., s. 50.
[137] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 77.
[138] Eric Hornung, a.g.e.,s. 86-88.
[139] I.Tumosis ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 28 bakınız.
[140] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 78.

düzenlediği bir seferle Filistin'i ve Suriye'yi geçerek Fırat'a kadar ilerledi. Ardından Mısır'ın güneyine dördüncü çağlayana kadar zaferle ilerledi.[141] Böylece I. Tutmosis'in gerçekleştirdiği bir dizi fetih hareketiyle Yeni Krallık artık etnik olarak birbirinden farklı birçok halk ve yerel kralları bünyesinde barındıran bir imparatorluğa dönüşmüştür. Aynı zamanda I. Tutmosis, bu fetih hareketinin yanında bugün Krallar Vadisi[142] olarak bilinen ıssız kayalık bir vadiyi, gizli kaya mezarlıklarının olduğu bir firavun mezarlığı haline getirmiş ve ardılları tarafından bu gelenek devam ettirilmiştir.[143]

I. Tutmosis'in ardından yerine oğlu II. Tutmosis (M.Ö. 1481-1479) geçmiştir.[144] II. Tutmosis üvey kız kardeşi Haçepsut'la evlendirilmiştir. Bu evlilikten firavunun tek yasal varisi olan kızı Nefrure doğmuştur. II. Tutmosis'in erken ölümü üzerine yerine yasal olmayan eşinden doğan III. Tutmosis (M.Ö. 1479- 1425) geçer. Ancak bu yeni firavun henüz çok gençtir. Bundan dolayı ülkeyi babasının yasal eşi olan Haçepsut (M.Ö. 1473-1458) yönetmeye başlar.[145] Çocuk yaştaki bir firavuna kraliçenin naiplik yapması Eski Krallık zamanında yaşanmıştır. Ancak Kraliçe Haçepsut, firavun reşit olmasına rağmen naiplikte ısrar etmiş ve kendisini tanrıların isteği üzerine firavun ilan etmiştir. Ardından taç giyerek "Dişi Horus" ve "Ra'nın Kızı" ismini kullanmıştır. Bir kadının bu şekilde tek başına iktidarı eline alması Mısır tarihinde daha önceden görülmüş bir durum değildir.[146] Ayrıca Haçepşut, Karnak'taki Amon tapınağına firavun olmanın sembolü olarak dört tane obelisks (dikilitaş) yaptırmıştır.[147]

Haçepsut'un yirmi iki yıl boyunca Mısır'ı tek başına yönettiği tahmin edilmektedir. Daha önce benzeri olmayan kadın firavunun iktidarı elinde tutabilmek için Amon Rahipleriyle çok iyi ilişkiler kurduğu bilinmektedir. Öyle ki Amon Tapınağının büyük rahibi, Haçepsut'un en sadık adamlarındandır. Büyük rahip kraliçenin otoritesini güçlendirmek için onu Amon-

[141] Dördüncu Çağlayan'ın yeriyle ilgili Ek-2'de bulunan haritalara bakınız.
[142] Günümüzde Krallar Vadisi'nde 63 mezarlık olmasına rağmen hepsi boştur. Bu mezarlıkların kaos ve kıtlık zamanlarının yaşandığı 3. Ara Dönem'de organize bir hırsız grubu tarafından yağmalandığı düşünülmektedir. Yağmaların başlamasının ardından Luksor Tapınağının rahiplerinin 50 adet firavun mumyasını Krallar Vadisi'ne 5 km uzaklıktaki bir mağaraya sakladığı tahmin edilmektedir. Günümüzde bu mumyalara ulaşılmıştır. Bazı araştırmacılar yağma işleminin, ruhban sınıfı tarafından yapıldığını iddia etmektedir. Nedeni ise soygunun sıradan insanlar tarafından yapılmış olması onların mumyalara zarar vermesini muhtemel hale getireceğidir. Bundan dolayı ruhban sınıfı mezarlıklardaki devasa servetleri alarak mumyaları saygı içerisinde kimsenin zarar veremeyeceği bir alana nakletmiş olabileceği düşünülmektedir. Bkz.: Ben Mole (Director), Kate Haddaock (Producer), Egypt's Ten Greatest Discoveries (Documantary), Atlantic Productions, USA 2008, https://www.youtube.com/watch?v=TMKmxjJDaUM, (03.04.2018)
[143] Eric Hornung, a.g.e., s. 89-90.
[144] II. Tumosis ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 29 bakınız.
[145] Kraliçe Haçepsut ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 30 bakınız.
[146] Eric Hornung, a.g.e., s. 90-92.
[147] Miriam Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature Volume II: The New Kingdom*, University of California Press, California 1976, s. 25.; Karnak'taki Haçepsut tapınağı ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 31 bakınız.

Ra'nın kızı ilan etmekten çekinmemiştir. Din ile siyasetin iç içe olduğu bu dönemden sonra Amon Rahipleri daha da güçlenmiş ve ülkenin yönetiminin meşruiyet kazanmasında önemli bir unsur haline gelmiştir. Haçepsut ise iktidarı döneminde orduya liderlik edemediği için seferler düzenlenmemiş daha çok ticari ilişkilerle, sanat ve kültürel ilerlemeler kaydedilmiştir.[148]

III. Tutmosis, Kraliçe Haçepsut'un ölümünüden sonra ancak tek başına iktidara sahip olabilmiştir.[149] Bu iktidar değişimi sırasında üst düzey devlet bürokrasisinde ciddi bir değişim yaşanmamıştır. Haçepsut'un veziri Usermon'un III. Tutmosis zamanında da görevine devam ettiği tahmin edilmektedir. Ancak tarihçiler Kraliçe Haçepsut'un ölümünün ardından kraliçenin heykellerinin parçalandığını ve tasvirlerinin kabartmalardan çıkarıldığını da ifade etmektedir. Böylece onun gayri meşru iktidarı tarihten silinmeye çalışılmıştır. Haçepsut'a karşı yapılan bu ikona kırıcılık sebebi belki de III. Tutmosis'in yıllardır biriktirdiği öfkesinin bir sonucu olabilir.[150]Ancak tarihçiler bu yıkımın sebebi hakkında kesin bir yargıya varamamıştır. Bu durum III. Tutmosis'in kraliçenin yaptırdığı anıtları sahiplenme arzusunun bir sonucu da olabilir.[151]

III. Tutmosis iktidarı ele aldıktan sonra Yeni Krallık tarihinin en önemli firavunlarından biri olmuştur. Kraliçe Haçepsut'un, askeri alanda pasif kalması nedeniyle Mısır'ın Asyalı düşmanları kendi aralarında önemli ittifaklar kurmuştur. III. Tutmosis ilk olarak yakın doğuya yönelerek Asya bölgesine 7 sefer düzenlemiştir. Filistin ve Suriye'de hâkimiyetini kurarak Fırat Nehri'ne kadar ilerledi. Bir taraftan Mitannileri yenilgiye uğratırken diğer taraftan deniz seferleri düzenleyerek Fenikelileri alt etti. III. Tutmosis bunlarla yetinmedi ve saltanatının sonuna doğru Sudanlıların isyanından yararlanarak Güneyde 4. Çağlayan'a kadar ilerledi.[152]

III. Tutmosis'in güney seferi son derece önemlidir. Nubiya'nın doğu çölünde çok önemli altın madenleri vardır. Bu seferlerden sonra III. Tutmosis hazinesi için yılda 300 kg altın elde etmiştir. Bu miktar o dönemin ekonomisi için son derece büyük bir meblağdır. Güneyden gelen bu gelir Mısır'ı uzun süre besleyecek ve komşu ülkeler tarafından Mısır'ın "altın kaynağı" olarak görülmesine sebep olacaktır.[153] Eski Mısırlılara göre tanrıların eti ve

[148] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 79.
[149] III. Tutmosis ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 32 bakınız
[150] Eric Hornung, a.g.e., s. 95-96.
[151] Sophie Desplancques, a.g.e., s. 76.
[152] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 78-79.
[153] Eric Hornung, a.g.e., s. 98.

kanı altından meydana gelmekteydi. Bunun nedeni altının paslanmamasının ve kararmamasının ona katmış olduğu sonsuzluktan kaynaklanıyordu. Altın da tıpkı tanrılar gibi sonsuza kadar halini muhafaza edebiliyordu. Gümüş ise soluk görünüşlü ve sert olduğu için tanrıların kemikleriydi. Mısır'da altın kaynakları vardı ama gümüş kaynakları yok denilecek kadar azdı. Bu nedenle gümüşün değeri Eski Krallık ve Orta Krallık dönemlerinden altından fazla olmuştur. Ancak yabancı tacirlerin M.Ö.1000 yıllarında ticaretle gümüşü Mısır'a getirmesi, fiyatının altının değerinin yarısına gerilemesine sebep olmuştur.[154]

III. Tutmosis hayattayken büyük oğlu II. Amenofis'i (M.Ö. 1426-1400) tahta ortak eder. Böylece oğlunu kendi karşılaştığı sıkıntılardan kurtarmış olur. II. Amenofis, babasından güçlü bir krallık devraldığı için kendi döneminde mevcut siyaseti devam ettirmiştir. II. Amenofis'in ardından tahta IV. Tutmosis (M.Ö. 1400-1390) geçer.[155] Yeni Firavun II. Amenofis'in en büyük oğlu olmamasına rağmen iktidara nasıl geldiği bilinmemektedir.[156] Ancak *Rüya* ismi verilen dikilitaşta IV. Tutmosis'in yaşamındaki olağanüstü durum anlatılır. Rüya adlı bu dikili taşın okunup yorumlanmasının ardından şu ortaya çıkmıştır: IV. Tutmosis henüz prensken Gize Platosunda bulunan Sfenks'in önünde uyuya kalır. Rüyasında Güneş Tanrısı kendisine Sfenks'i kumlardan temizleyip nefes almasını sağlaması halinde krallığı vaad eder. Bu rüyanın ardından IV. Tutmosisin ilk işi görkemli aslan heykelinin restorasyonunu yaptırmak olur. Bu hikâye bir taraftan yeni firavuna, tanrısal meşrutiyet verirken[157]diğer taraftan da Mısırlıların atalarının miraslarını korumakta gösterdikleri çabayı yansıtmaktadır.[158]

IV. Tutmosis zamanında Asya'ya yapılan fetih politikasından vazgeçilir ve Mitanni Krallığı ile diplomatik evlilik yoluyla barış anlaşmaları yapılır. IV. Tutmosis'in ardından iktidara oğlu III. Amenofis (M.Ö. 1390-1353) gelir. Yeni Firavun geleneklere ters düşerek Ahmim'li bir memurun kızı Teye ile evlenir. Bu dış evlilik kraliyet soyunun bozulması anlamına gelmektedir. III. Amenofis, iktidarının ilk on yılında Nubiya'ya seferler düzenler ve savaşçı özelliğiyle ön plana çıkar. Sonraki yıllarda saray hayatında sefa sürmeye başlar ve yönetimde geri planda kalır. Kraliçe Teye bir grup üst düzey bürokratlarla dış siyaseti dizayn etmeye çalışır. Haçepsut'tan sonra Teye de iktidarda önemli rol oynayan kraliçelerden biri

[154] Dan, Chambers (Producer), Andy Webb, (Director), *Ancient Secrets Mystery of The Silver Pharoah* (Documentary), National Geographic, USA, 2010. https://www.youtube.com/watch?v=KBawN6Uxb08, (03.04.2018)
[155] IV. Tutmosis ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 33 bakınız.
[156] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 82.
[157] Sophie Desplancques, a.g.e., s. 76.
[157] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 77.
[158] Douglas J. Brewer, Emily Teeter, a.g.e., s. 1.

olur. O yürüttüğü armağan politikasıyla, birçok eyalet ve ülkeye Mısır'dan hediye altınlar gönderir.[159]

III. Amenofis'in ardından tahta oğlu IV. Amenofis (M.Ö. 1353-1336) geçmiştir. Yeni Firavun sadece Mısır tarihinde değil dünya tarihinde de en çok bilinen isimlerden biri olmuştur.[160] Konumu ve amacı tarihçiler tarafından günümüze kadar sürekli tartışılmasına rağmen hala tam olarak netleşmemiştir. Onun hakkında "aykırı düşünceli kral", "peygamber", "devrimci" ve "tektanrıcı" gibi unvanlar sıralanmıştır. IV. Amenofis, Yeni Krallığın resmi dini olan Tanrı Amon'un dinini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Öncelikli olarak önemli bir siyasi güce sahip olan Amon rahipler sınıfını dağıtır. Ardından Amon yerine "Aton Kültünü" devletin resmi dini haline getirir. İsmini de Akhenaton (Aton'u memnun eden) olarak değiştirir.[161] Devamında ise Amon'un adını başta seleflerinin yaptırdığı tapınaklardan olmak üzere bütün anıtlardan sildirir.[162]

Firavun Akhenaton, daha önceden Amon adıyla tapınılan Güneş Tanrısı'nın görünümü ve tanımını değiştirmiştir. Bu yeni düşünceye göre Tanrı Aton güneş ışınıdır ve o bu "ışınlarıyla" tüm varlıklara hayat vermektedir. Tasvirlerde Tanrı Aton'nu, koruyucu ve hayat verici özelliği "ışınlı güneş diski" ile ifade edilmektedir.[163]Aton'un resmi tanrı haline gelmesiyle Mısır dini tektanrıcı bir eğilim göstermiştir. Aton güneşle özdeşleştirilir ve artık tanrıya tapmak için onun heykellerine ihtiyaç yoktur. Herkes, gökyüzünde parlayan Tanrı Aton'la doğrudan iletişim kuralabilecektir. Ancak Aton kültü ilk defa Akhenaton'la ortaya çıkmamıştır. Eski Krallığın Piramit metinlerinde de bu isme rastlanmaktadır.[164]

Firavun Akhenaton, Amon rahiplerini dağıttıktan sonra babasından kalan üst düzey devlet memurlarını görevden alır. Ardından onların yerine alt tabakadan yüksek rütbeler lütfettiği kendine sadık yeni memurlar getirir. Ülke içinde asayişi sağlamak için yabancı kökenli askerlerden kurulu bir teşkilat oluşturur. Devamında ise hiçbir dini külte ait olmayan bakir bir alan seçer ve orayı yeni başkent olarak değiştirir. Yeni başkent Orta Mısır'da Menfis ile Teb arasında el-Amarna denilen mevkidir. Böylece din, kültür ve sanatta farklı rüzgârların estiği Amarna dönemi başlamış olur.[165]

[159] Eric Hornung, a.g.e., s. 102-104.
[160] Ian Shaw, Paul Nicholson, a.g.e., s. 20.
[161] Firavun Akhenaton ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 34 bakınız.
[162] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 84-85.
[163] Eric Hornung, a.g.e., s. 107.; Işınlı Güneş Diski ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 35 bakınız.
[164] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 84.
[165] Eric Hornung, a.g.e.,s. 107-108.

Firavun Akhenaton bir taraftan devrimini son derece planlı bir şekilde gerçekleştirirken diğer taraftan da Yeni Krallığın kurucusu olan XVIII. hanedanlığın sonunu getirmiştir. Akhenaton'dan sonra Amon rahipleri tekrar gücü ellerine alarak yeni bir hanedan kurulmasını desteklemiştir. Tarihçiler Akhenaton tarafından gerçekleştirilen dini ve sosyal alandaki radikal değişimin sebebini hep sorgulamışlar ancak kesin bir sonuca ulaşamamışlardır. Bu konudaki genel kanaat Firavun Akheneto'un son derece güçlenen Amon Rahiplerini devre dışı bırakma hamlesi olarak dile getirilmiştir. Devrimin ardından ruhban sınıfının tapınaklarda sahip olduğu devasa servete ne olduğu bilinmemektedir. Bunun yanında firavunu mistik biri olduğunu ve adeta bir peygamber gibi hareket ettiğini ifade edenler de olmuştur. Ayrıca Firavun Akhenaton'nun, Aton Kültü ile evrensel bir tanrı anlayışı geliştirerek Asya'ya karşı emperyalist politikalar üretmeye çalıştığını dile getirenler olmuşsa da bu iddia Akhenaton zamanında dış siyasetin son derece pasif olması nedeniyle kabul görmemiştir.[166]

Amarna döneminin bir diğer önemli ismi Akhenaton'un eşi Kraliçe Nefertiti'dir. Birçok sanat eserinde yer alan Nefertiti'nin sadece kız çocukları olmuştur.[167] Akhenaton iki kızını kraliçe ilan eder ve ilk kızının kocası Smenhkare (M.Ö. 1336-1332) ülkeyi kendisinden sonra yönetmeye başlar. Smenhkare, selefi Akhenaton'un, Aton din devriminin başarısızlığını ve halk tarafından benimsenmediği gördüğü için Teb'de ölüler tapınağını yaptırarak Eski Tanrı Amon'a adamıştır. Firavun Smenhkare'nin ani ölümü üzerine Akhenaton'un diğer damadı olan Tutankamon (1332-1322) tahta geçmiştir.[168] Çocuk yaştaki yeni firavunun naipliğini daha önceki kralların baş danışmanlığını yapmış olan Vezir Aya üstlenir. Tutankamon ile birlikte dini alanda eskiye dönüş tekrar başlamıştır. İlk olarak başkent, Menfis'e taşınır ve genç firavun çıkardığı fermanla Amon kültüne itibarını iade eder. Firavun Tutankomon'un ölümünün ardında Vezir Aya (M.Ö. 1322-1319), keNdisine muhalif olanlara karşı General Horemheb'in desteğini alarak onları devre dışı bırakır ve hanedana mensup olmamasına rağmen Firavun olur. Aya erkek varisi olmadığı için Horemheb'i veliahdı olarak

---

[166] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 83-84.; Firavun Akhenaton Aton Kültünü yükseltişi ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 36 bakınız.

[167] Ian Shaw, Paul Nicholson, a.g.e., s. 199.; Nefertiti'nin büstü ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 37 bakınız.

[168] Tutankamon'un kayıp mezarı 1922 yılında Dr. Howard Carter tarafından Krallar Vadisi'nde keşfedilmiştir. Bu keşif Mısır'da o zamana kadar yapılmış en büyük keşif olarak kabul edilmiştir. Bunun nedeni ise, ilk defa bir firavunun mezarının hiç yağmalanmadan mühürlendiği günkü gibi günümüze ulaşmış olmasından dolayıdır. Bkz.: Bruce Neibaur (Director), Scott Swofford &Lisa Truitt, Mysteries of Egypt (Documantary), Canadian Museum of Civilization&National Geographic Films, USA, 1998. https://www.youtube.com/watch?v=l6DdNtfBRlU (03.04.2018); Tutankamon ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 38 bakınız.

atar.[169] Aya'nın ölümünün ardından yerine General Horemheb (1319-1292) geçer ve o da varisi olmadığı için deneyimli bir subay olan Ramses'i (Paramessu) veziri olarak atar. Böylece yeni bir hanedan olan Ramsesler dönemi başlamış olur. İlginç olan, Amarna döneminin dışlanarak tarihten silinmeye çalışılmış olmasıdır. Bu süreçte gücü tekrar eline alan Amon rahiplerinin etkisi de büyüktür.[170]

General Horemheb'in ardından yerine hayattayken vezir olarak atamış olduğu ve tıpkı kendisi gibi askeri bir aileden gelen I. Ramases (M.Ö. 1292-1290) geçmiştir.[171] Yeni firavun oğlu I. Seti'yi tahta ortak ederek kraliyeti kendi soyuna almıştır. Böylece XIX. hanedan başlamıştır. I. Ramses'in kısa süren hükümdarlığının ardından I. Seti (1290- 1279) sorunsuz bir şekilde firavun olur. Mısır, Amarna döneminde dışarıya kapanmış ve askeri alanda Asya'da üstünlüğü kaybetmiştir. I. Seti, Filistin'de tekrar kontrolü sağlamış ve Hititlerle karşı karşıya gelmiştir. I. Seti'nin ardından yerine geçen oğlu II. Ramses (M.Ö. 1279- 1213) babasının başlattığı askeri mücadeleyi sürdürmüştür.[172]

II. Ramses seleflerinin aksine yetmiş yıla yakın saltanat sürmüştür. O, Mısır'ın en çok tanınan firavunlarından biridir. Bunun en önemli sebebi ardından adının geçmiş olduğu çok sayıda eser bırakmış olmasıdır.[173] Ancak tarihçiler bu eserlerin II. Ramses'e ait olduğuna dair görüş belirtmede son derece temkinlidir. Nedeni ise II. Ramses'in, uzun saltanat dönemi boyunca kendi adına yaptırdığı yapıların dışında kendinden önce başlanmış olan projeleri tamamlatmış ve diğer bazı yapıları da kendine mal etmiş olmasıdır.[174]

II. Ramses'le ilgili bir diğer önemli husus tarihten günümüze ulaşan belgeler içinde, iki imparatorluk arasında gerçekleştirilmiş olduğu tahmin edilen ilk resmi barış anlaşması olan Kadeş Anlaşması'nı imzalamış olmasıdır. Hitit Kralı Mutavalli ile karşı kaşıya gelen II. Ramses her ne kadar Kadeş savaşında yenilmiş olsa da ondan birkaç yıl sonra tahta çıkan yeni Hitit Kralı III. Hattuşili, doğuda Asurluların ülkesine yaptığı baskı nedeniyle barış anlaşması teklifinde bulunmuştur. Böylece M.Ö. 1270 yılının kasım ayında yapılan bir törenle iki imparatorluk arasında savaşlar sona erdirilir. Hitit yasalarına göre hazırlanan anlaşma iki

[169] Generel Horemheb ile Vezir Aya'nın mezarı ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 39 bakınız.
[170] Eric Hornung, a.g.e., s. 110-114.
[171] IanShaw, Paul Nicholson, a.g.e., s. 240.; I.Ramses ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 40 bakınız.
[172] II.Ramses ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 41 bakınız.
[173] II.Ramses tarafından Ebu Simbel'de yaptırılan tapınaklarla ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 42. bakınız.
[174] Sophie Desplancques, a.g.e., s. 88-91.; Ben Mole (Director), Kate Haddaock (Producer), Egypt's Ten Greatest Discoveries (Documantary), Atlantic Productions, USA 2008, https://www.youtube.com/watch?v=TMKmxjJDaUM, (03.04.2018)

devletin diğer düşmanlara karşı birlik olmasını sağlar. Öyle ki kısa süre sonra diplomatik ilişkiler artacak ve Hititliler ile Mısırlıların kardeşliğini vurgulayan ziyafetler verilecektir.[175]

II. Ramses'in uzun saltanat yılından sonra yerine otuzuncu oğlu olan Merneptah (M.Ö. 1213-1204) geçmiştir. Tahta çıktığında oldukça yaşlı olan yeni firavun Libya'ya sefer düzenlemiştir.[176] Bu seferin sebebi Hint Avrupalıların bir orduyla Nil Vadisi'ne girmesidir. Her ne kadar Merneptah Libya ordusunu dağıtsa da Yeni Krallığın gücü ve prestiji zamanla kaybolmuştur. Yavaş yavaş Asyalı yerel yöneticiler bağımsızlıklarını kazanır. Ardından Nubiya'daki birlik kaybolur.[177]

II. Ramses'in halefi Merneptah ile ilgili bir diğer önemli husus tarihte "İsrail" isminin geçtiği en eski arkeolojik kalıntının onun zamanına ait olmasıdır. Firavun Merneptah'a isnat edilen bir dikilitaşın, İsrail ulusu hakkında bilgiler içerdiği iddia edilmiştir.[178] Firavun Merneptah'ın İsrail ve diğer Kenan halklarına karşı yaptığı seferleri anlatan satır şöyledir: "Kenan tüm gamıyla esirdir. Aşkelon fethedildi, Gezer kuşatıldı, Yanoam yok edildi; İsrail çöp edildi, tohumsuzlaştı." Dikilitaştan anlaşıldığına göre, "İsrail" bu aşamada halk veya kavimler topluluğu olup bir krallık veya şehir devleti değildir.[179] Araştırmacılar bu arkeolojik kalıntılardan hareketle teoriler üretip İsrailoğulları'nın tarihteki yerini saptamaya çalışmışlardır.

Merneptah'ın ölümünün ardından halefleri hızlı bir şekilde değişir. Gücünü kaybeden Yeni Krallık hanedan içindeki komplolarla uğraşmak zorunda kalır. Bunlarında yanında Amon başrahibi ve güneydeki Kuş valisi, makamlarını veraset sistemi ile elde ettikleri için iyice güçlenmişler ve devlet içinde devlet olmuşlardır. Tüm bunlara işçi isyanları da eklenince merkezi yönetim zor durumda kalmıştır. XX. hanedanın (M.Ö. 1190-1069) firavunu olan X. Ramses döneminde isyandaki işçiler "güçsüzüz ve açız, vezir gelsin de tahtaları kendi taşısın" şeklinde öfkelerini ifade etmişlerdir. İçerde bu sıkıntılar yaşanırken Mısır'ın Asyalı komşuları yeni dünya gücü haline gelen Asurlulara boyun eğmektedir. Asurlular Lübnan'a kadar gelmiş ve böylece Yeni Krallık çöküşe geçmiştir.[180]

[175] Eric Hornung,a.g.e.,s. 117-118.
[176] Ian Shaw, Paul Nicholson, a.g.e., s. 183.
[177] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 90-91.
[178] İsrail taşı ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 43 bakınız.
[179] Marc Madrigal, *Mısır'dan Çıkış ve Arkeoloji*, Originally Published by Kutsal Kitap ve Arkeoloji, 2014 İstanbul s.18.
[180] Eric Hornung, a.g.e., s. 124-127.

Tüm bu yaşananlar ihtişamlı Yeni Krallığın çökmesine ve Üçüncü Ara Dönem'in (M.Ö. 1069-664) başlamasına sebep olmuştur. Ara Dönem'lerin en önemli özelliği ise, bu dönemlerde yaşanan farklı otoriteler arasındaki üstünlük savaşının ülke içinde istikrarsızlığa yol açmasıdır. İstikrarın olmadığı zamanlarda ise sivil anıtlar yok denilecek kadar azdır. Bu nedenle Mısır'da yaşanan Ara Dönem'ler hakkında yeterli arkeolojik kalıntılar olmadığı için bu dönemlerle ilgili çok fazla bilgi bulunmamaktadır.[181]

[181] Dan, Chambers (Producer), Andy Webb, (Director), *Ancient Secrets Mystery of The Silver Pharoah* (Documentary), National Geographic, USA, 2010, https://www.youtube.com/watch?v=KBawN6Uxb08, (03.04.2018)

2.5. Çöküş

Çöküş dönemi, Antik Mısır tarihinde "Üçüncü Ara Dönemi" (M.Ö. 1069-664) de içine alan ve krallığın yıkılışının gerçekleştiği yaklaşık bin yıllık süreyi kapsamaktadır (M.Ö. 1069-M.Ö.30). Bu süreç içerisinde başta Libya ve Pers kökenli (M.Ö. 525-332) olmak üzere 10'a yakın hanedan Mısır'ı yönetmiş ardından sırasıyla Makendonyalılar (M.Ö. 332-309), Ptoleme'lar (M.Ö. 309-30) ve Romalılar (M.Ö. 30-M.S. 641) iktidarı ele geçirmiştir. Ptoleme hanedanının son firavunu olarak kabul edilen VII. Kleopatra'nın, Octavian Sezar'a boyun eğmesiyle, günümüzde Antik Mısır olarak kabul edilen ve kendine özgü hatları olan gelenek sona ermiştir.[182] Roma İmparatorluğu Mısır'ı kendine bağlı bir devlet konumuna getirerek, tüm zenginliğine el koymuştur.[183]

Klasik Eski Mısır, XX. hanedandan itibaren Üçüncü Ara Dönem olarak kabul edilen çöküş sürecine girmiştir. Ancak Mısır daha önceden de ara dönemler yaşamış, parçalanmış ve yabancı istilalarla karşı karşıya kalmıştır. Bunlara Eski Krallığın sonunda bedevi kabilelerinin akınları, Orta Krallığın sonunda ise Asyalı Hiksos'ların işgali örnek verilebilir. Ancak Eski ve Orta Krallık dönemlerinde yaşanan bölünme ve çöküşlerin sonunda karizmatik liderler ortaya çıkarak güçlü hanedanlar kurmuşlardır. Bu liderler Eski Krallığın kurucusu Narmer'i (Menes) taklit eden Orta Krallığın kurucusu Mentuhotep ile Yeni Krallığın kurucusu Ahmose'dir. Ancak Üçüncü Ara Dönem'le başlayan çöküşün ardından Mısır'ın düşmanlarına meydan okuyacak bir lider çıkmamış ve Antik Mısır eski ihtişamlı günlerine geri dönememiştir.

Tarihçiler Antik Mısır'ın bir daha tekrar toparlanamamasının sebebini şöyle ifade etmektedirler. M.Ö. 1200 yıllarında Hint Avrupalıların Libya'ya, Akdeniz'e ve Asya'ya yığınlar halinde göç etmesi başta Mezopotamya olmak üzere Kuzey Afrika'da tüm dengeyi bozmuştur. O zamana kadar Nil Vadisi'nde dışarıya kapalı kendine özgü bir yönetimle varlığını sürdüren Mısır, bu göç dalgası ile ilk olarak Hiksoslarla karşılaşmış ve yine bu göç dalgası sonucu oluşan Hitit ve Asur gibi güçlü imparatorluklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Sonuç olarak bin yıllık bir süreç içerisinde değişen yeni dünya düzeni artık kendi topraklarında münzevi bir devlet olma anlayışını kabul etmemektedir.[184]Yeni Krallık döneminde Mısır tarafından her ne kadar Doğu Asya'ya karşı emperyalist politikalar güdülmüş olsa da içeride yaşanan bölünme ve istikrarsızlık çok geçmeden Mısır'ı acı gerçekle

[182] VII. Kleopatra ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 44 bakınız.
[183] Douglas J. Brewer, Emily Teeter, a.g.e., s. 3
[184] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 93.

karşı karşıya bırakmış ve çöküş sürecinde Libya, Nubiya ve Yakın doğu Asya'dan gelen saldırılar nedeniyle bir daha toparlanamamıştır.

Çöküş döneminin başında din siyaset ilişkisinde de ciddi kırılmalar olmuştur. Amon Rahiplerinin güçlenerek "devlet içinde devlet" olması firavunu zor durumda bırakmıştır.[185] Önceleri tanrı, tanrı-kral ve tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olarak görülen firavun bu ayrıcalığını kaybetmiş ve "Hüküm Tanrı Amon'undur" ve "Mısır, Tanrı devletidir" anlayışlarının hâkim olmasıyla zayıflamıştır. Buna göre dünyevi işlerdeki sorumluluk tamamen tanrıya aittir. Memurların atanması, suçluların yakalanması ve bütün olaylar Tanrı Amon'un rahiplere bildirdiği kehanetlerle gerçekleşir.[186] Bu değişim Çöküş döneminde Firavun ve Amon rahipleri arasındaki sürtüşmeyi tetikleyecek ve uzun yıllar bu mücadele karşılıklı güç değişimine paralel olarak devam edecektir.

İlginç olan bir diğer nokta ise çöküş döneminde Firavunların kutsallıklarına olan inancın zayıflamasıyla, mumyalarının ve eşyalarının yağmalanmasıdır. Rahipler talan edilmiş mezarlılardan bozulmamış olan firavun mumyalarını alarak iki büyük gizli mağaraya taşımışlardır. Böylece bu mumyalar günümüze kadar gelmiştir. Ancak bu gizli mezarlıklarda firavunlarla birlikte gömülen değerli defin eşyaları yer almamıştır.[187]

Çöküşün ardından Antik Mısır geleneği varlığını Roma İmparatorluğunun himayesinde sürdürmüştür. Roma, Mısır geleneğine hayran olmuş ve Roma sanatında Antik Mısır'ın önemli etkileri görülmüştür. Bu medeniyete ait birçok eser Roma İmparatorluğuna taşınmıştır. Özellikle Mısırlı Firavunlarının başarılarını ve güçlerini, gelecek nesillere göstermek için yaptırdıkları dikilitaşlar ile birçok Firavun Lahitlerini bunların başında gelmektedir. Mısır'a yakın bölgelerdeki Romalı aristokratların, öldükten sonra Mısırlılara benzer mumyalandığı da görülmektedir.

Mısır'ın siyasi tarihi, kendine özgün çalkantılı yapısıyla üç bin yıla yakın sürmüştür. Bu sürede Mısır Medeniyetinin başta tıp olmak üzere, eczacılık, mimari, edebiyat ve sanata önemli katkıları olmuştur. Mısırlılar dindar bir topluluktu ve gündelik hayatın trajedileri inançlarında önemli etkiler bırakmıştır. Bu etkinin edebiyattaki örneklerinden biri, Eski Mısırlıların şarkılarında şu şekilde ifade edilmektedir:

---

[185] Afet İnan, a.g.e.,s. 180-181.
[186] Eric Hornung, a.g.e.,s. 129.
[187] Ben Mole (Director), Kate Haddaock (Producer), Egypt's Ten Greatest Discoveries (Documantary), Atlantic Productions, USA 2008, https://www.youtube.com/watch?v=TMKmxjJDaUM, (03.04.2018)

"Gövdeler her zaman ölür ve yeni nesiller onların yerini alır. Güneş sabah doğar sonra batıdan batar. Erkekler döl verir kadınlar doğurur ve ciğerler cömertçe soluk alır. Sonra gün sona erer ve onların çocukları mezardadır... Ben bir zamanlar bilgelerin konuşmalarını duymuştum. Onların yaşadıkları yerlere ne oldu? Duvarları yıkıldı evleri sanki onlar hiç yaşamamışlar gibi artık yok. Hiç kimse nasıl olduğunu anlatmak için gittiği yerden geri gelmiyor. Ölüm gününe kadar dünyada neden zevk alıyorsan yap. Çünkü Ölüm Tanrısı ağlayıp sızlamaları duymaz ve çığlıklar öbür dünyadan hiç kimseyi kurtarmaz. Elbette hiç kimse zenginliklerini beraberinde götürmez. Elbette oraya giden hiç kimse geri dönmez."[188]

Özel olarak bakıldığında Yeni Krallığın genel olarak bakıldığında ise Klasik Antik Mısır'ın çöküşünün sayısız nedeni zikredilebilir. Ancak biz bu çalışmada konumuzla alakalı olmadığı için bu bin yıllık süreç hakkında bilgi vermeyeceğiz. Bu bölümde, Antik Mısır'ı oluşturan dinamikler siyaset ve din ilişkisi çerçevesinde genel hatlarıyla ortaya konulmuştur.

[188] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 118.

3. ANTİK MISIR'DA DİN VE MİTOLOJİ

Antik Mısır tarihi hakkında bilgi sahibi olmak ve bu kadim tarihi anlamlandırmak için bilinmesi gereken en önemli iki unsur vardır. Bunlar bu medeniyetin dili ve dinidir. Antik Mısır'da da tıpkı diğer tarih öncesi medeniyetlerde olduğu gibi hukuki, iktisadi ve siyasi olgular doğrudan dinle ilişkilidir. Toplumun siyasi, sosyal ve kültürel durumunu, Mısır dini ve mitolojisiyle ilişkilendirmeden anlamak neredeyse imkânsızdır.[189]

Günümüzde Antik Mısır dini ile ilgili bilgilerin büyük bir kısmı, arkeolojik çalışmalar neticesinde ortaya çıkarılmış veya korumaya alınmış tapınak ve mezarlıklardan öğrenilmektedir. Bu tapınaklarda dini inanış ve ritüellerin işlenmiş olduğu hiyeroglifler yer almaktadır. Ayrıca mezarlıklardaki heykeller ve o döneme ait birçok eşya da bulunmuştur. Mısır'ın kuru ve sıcak bir iklime sahip olması, gömülmüş veya terk edilmiş birçok arkeolojik kalıntının günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır. Bunların yanında Herodot, Sicilyalı Doidor ve Strabon gibi antik yazarların, rahiplerden işiterek yazdığı bilgiler de Mısır dininin anlamlandırılmasına yardımcı olmaktadır. Ancak tüm bunlar Mısır inançlarının tam olarak anlaşılabilmesi için yeterli değildir. Bunun en önemli sebebi Mısır medeniyetinin binlerce yıllık mazisinin olmasıdır. Bu mazide başta Asya ve Afrika olmak üzere birçok istilacı grup ile karşılaşılmış, siyasi kırılmalar ve göçler, dini inanışta değişimlere sebep olmuştur.[190]

Mısır dininin karmaşık bir yapısının olması, bu inancın kavranmasını zorlaştırmıştır. Heinrich Karl Brugsch (1827-1894) gibi araştırmacılar Mısır dininin unsurlarını şemalaştırmaya çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır. Denenen her şemalaştırma çalışmasının başarısız olması, Mısır dininin anlaşılmasında "yaklaşımların çokluğu" yönteminin benimsenmesine sebep olmuştur. Böylece ulaşılan bilgilere daha geniş ölçekte kesin yargılardan kaçınılarak anlamlar yüklemeye çalışılmıştır. Bundan dolayı birçok araştırmacı dini inanıştaki çeşitlilikten dolayı "Mısır dini" yerine, "Mısır dinleri" ifadesini kullanmıştır.[191]

Bu durum Mısır ile ilgili günümüze ulaşan mitolojilerin birbirinden farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Mısır'ın tek bir yaratılış miti yoktur. Farklı kült merkezlerinde siyasi ve sosyal olaylara bağlı olarak yüzlerce yıl boyunca oluşmuş kozmogoniler ve teogoniler

[189] Eric Hornung, *Mısır Bilimine Giriş*, çev. Zehra Aksu Yılmazer, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004, s. 73.
[190] Afet İnan, *Eski Mısır Medeniyeti ve Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s. 216-218.
[191] Eric Hornung, a.g.e., s. 73-74.

bulunmaktadır.[192] Bunlar ilk bakışta birbirine benzer gibi görünse de önemli farklılıkları içerisinde barındırabilmektedir.

[192] Richard H. Wilkinson, *The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt*, Thames & Hudson Inc. London 2003, s. 16.

3.1. Antik Mısır Dininde Tanrı Anlayışı

Antik Mısır inancının en önemli özelliği başta Mezopotamya dinleri olmak üzere diğer inançlardan etkilenmiş olmasına rağmen, kendine özgü bir üslubu hızlıca geliştirebilmesidir. Bu medeniyetin oluşum ve gelişiminde Mezopotamya uygarlıklarının etkisinin hangi boyutlarda olduğu hep tartışılmıştır. Mısır'ın M.Ö. 3000 yıllarında yazıyı Sümerler'den aldığı kabul edilmektedir. Ancak bu tarihlerde coğrafi şartlar nedeniyle Mısır'ın, komşularıyla olan etkileşiminin sonraki zamanlara oranla daha az olduğu da bilinmektedir.[193]

Mısır dininin kaynağı ile ilgili tarih öncesi dönemlerdeki insan toplulukları incelendiğinde bu uygarlığı oluşturan üç farklı ırk öne çıkmaktadır. Bunlardan ikisi bu topraklarda yaşayan yerli ırklardır. Diğeri ise M.Ö. 3000 yıllarından önce Mısır'a gelmiş olan Asyalı istilacılardır. Yerli ırk genellikle çöllerde yaşayan ve Asyalı istilacılar geldiğinde cilalı taş devrinde olan topluluklardır. Asyalı istilacıların ise Mezopotamya'dan geldiği ve bakır çağında olduğu tahmin edilmektedir. Asyalı istilacıların bakırdan imal edilmiş silahlara sahip olması zamanla yerli ırklara boyun eğdirerek Nil'de üstünlük sağlamalarına yardımcı olmuştur. Bu nedenle Mısır dininin kökeni araştırılırken, zamanla "Mısırlı" kimliğini oluşturacak olan bu üç ırkın sahip olduğu inançlar göz ardı edilmemelidir. Bu ırkların inançlarından ikisi Afrika biri ise Asya kökenlidir.[194] Bundan dolayı Mısırlıların hem insana hem de hayvana tapma veya aynı coğrafyada monoteizm, henoteizm ve politeizm gibi birbiriyle çelişen veya karmaşık olan inançlara sahip olduğu görülmektedir. Arkaik dönemde tek bir Mısır topluluğu yoktur. Birbirinden farklı olan kabilelerin değişik inançları ve birbirleriyle olan mücadeleleri Menes tarafından Birleşik Mısır Krallığı kurulana kadar devam etmiştir.

Diğer medeniyetlerde olumsuz iklim koşulları nedeniyle yitirilen anıtlar Mısır'da hiç kaybolmadan kendini koruyabilmiştir. Bu süreklilik doğanın az değişken iklim yapısına sahip olmasına dayanıyordu. Yani Mısır'da eski yok olmadan yenisi gelişiyordu. Bu devamlılık nedeniyle bir şeyin Mısırlılar tarafından doğru olarak kabul edilebilmesi için atalarından miras kalması yeterliydi. Tıpkı yaşamlarındaki uyumsuzluk ve sosyal adaletsizliği kabul ettikleri gibi inançlarındaki uyumsuzlukları veya çelişkileri de önemsememişlerdir. İnançlarını tutarlı bir kurama veya felsefeye dönüştürmeye çalışmamışlardır. Araştırmacılar bunu Nil vadisinde sürekli parıldayan güneşe bağlamaktadır. Öyle ki Mısırlılar yaşamın her anını güneşin altında

[193] Mircea Eliade, Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, cilt 1, çev. Ali Berktay, İstanbul 2003, s. 112.
[194] A.H. Sayce, *Antik Mısır ve Babil Tanrıları*, İlya İzmir Yayınevi, İzmir 2012, s. 28-29.

sürdürüyor ve çok uzaktaki nesneleri bile son derece net görebiliyorlardı. Her şey açık ve net bir şekilde görülebildiği için hayal gücüne fazla gerek kalmıyordu. Bundan dolayı Mısırlılar için maddesel biçim yeterliydi, zihinleri görebildiği ve anlayabildiği ifadenin ötesine geçmeye çalışmıyordu. Mesela hiyerogliflerde insan ruhunu (Ba); kanatlarıyla yukarı uçan insan başlı yağmurkuşu olarak,[195] öteki dünyayı; şu an gözlerinin gördüğü Mısır'ın kopyası olarak,[196] yemek yeme eylemini ise elini ağzına götüren bir adam resmiyle[197] tasvir etmişlerdir. Ancak soyut düşünme yetisindeki yetersizlik ruhban sınıfı için aynı noktada değildi. Onlar soyut olanı daha derin bir şekilde sembollerle ifade edebiliyorlardı.[198]

Mısır inancının kutsalla olan ilişkisi tanımlanırken ilk dönem Mısır bilimcileri Mısır dininin saf tektanrıcılıktan yozlaşarak çok tanrıcılığa geçtiğini savunmuşlardır. Bu araştırmacılardan olan E.A.W. Budge bu durumu "*Mısır'ın kadim dinsel metinlerinin incelenmesi okuyucuyu, ölümsüz, gözle görülmez, her şeyi bilen ve her şeye kadir tek tanrıya inandıklarına ikna edecektir. Mısırlıların aynı zamanda çok tanrıcı fikirler ve inançlar geliştirdiği de doğrudur. Ancak gözlemcilerin dikkatinden kaçmış olsa da Kadir-i Mutlak Tanrı'ya ve birliğine inanların inancına karşılık gelen -tek tanrı fikri- hiçbir zaman kaybolmamıştır"* şeklinde ifade etmiştir.[199] Budge'ye göre Ra çok isimli tanrı olarak tanımlanmalıdır. Ona göre Mısır'ın bütün tanrıları aslında sadece Ra'nın adlarının kişileştirilmesinden ibarettir. Yani birbirinden farklı isimleri olan her bir tanrı Ra'nın uzuvlarından biridir. Bu uzuvlardan her biri de tanrının bizzat kendisidir. Bu durum ölüler kitabının XVII. Bölümünde şu şekilde yer almaktadır; "*Ben büyük Tanrı Nu'yum kendisini doğuranım, adını Tanrıların yanına koyan benim"* ifadesi yer alır. Bu sözün devamında ise metinde "*bu ne anlama geliyor"* sorusu sorulur. Yanıt olarak ise "*Bu Ra'dır. Uzuvlarının isimlerinin yaratıcısıdır. Ra'nın takipçisi olan tanrılarda aslında var olan benim*" şeklinde yer almaktadır.[200] Ayrıca Ra duası olarak bilinen Yeni Krallığa ait bir metinde Güneş Tanrısı, 75 farklı tanrı isminde tanımlanır. Bunlar arasında dişi ilahlardan olan İsis ve Nut da vardır. Benzer bir durum Amon için de geçerlidir. Amon'a sayısı bilinemeyecek kadar çok isim verilmiştir.[201]

[195] İnsan Ruhunun (BA) hiyerogliflerde tasvir edilmesiyle ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 45. bakınız.
[196] Öteki Dünya'nın hiyerogliflerde tasvir edilmesiyle ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 46. bakınız.
[197] Yemek yeme eyleminin hiyerogliflerde tasvir edilmesiyle ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 47. bakınız.
[198] A.H. Sayce, a.g.e., s. 33-39.
[199] E.A.W. Budge, Mısır'da Ölüm Sonrası Fikri, çev. Rengin Ekiz, Ege Meta Yayınları, İzmir 2001, s. 13.
[200] E.A. Wallis Budge, Antik *Mısır Büyüleri,* çev. Faruk Gültekin, Onbir Yayınları, 2015 İstanbul, s.142-143.
[201] Richard H. Wilkinson, a.g.e., s. 32.

Modern Mısır bilimcilerine göre ise Mısır'da tek tanrı inancı olarak nitelendirilebilecek tek inanç "Firavun Akhenaton" inancıdır. Genel olarak bakıldığında Mısır inancı, belirgin hatlara sahip olmayan çok katmanlı henoteist bir tanrı imgesine sahiptir ve bu anlayışta tanrıların özü genişleyebilir, farklılaşabilir veya diğer tanrılarla tümüyle ya da tamamen iç içe geçebilir.[202] Ayrıca Mısır dininde tanrılar zamanla dinsel ve siyasi nedenlerle sayısal gruplara ayrılmıştır. Bu gruplar; ikililer, üçlüler, dörtlüler, beşliler, yedililer, sekizliler (ogdoadlar), dokuzlular (enneadlar) ve on ikililerdir. Bunların dışında Mısır'a özgü bölgesel tanrı grupları da bulunmaktadır.[203]

Mısır dininin en önemli ve ayırt edici özelliği hiç şüphesiz firavunların tanrısallığıdır. Bu durum Mısır'ın kurucusu Menes'le (Narmer) başlamış ve Antik Mısır tarihinde üç bin yıl boyunca firavunun siyasi gücüne bağlı olarak devam etmiştir. Menes'in Mısır'ı birleştirmesinin ardından taç giyme töreni ilk olarak kurucusu olduğu Menfis şehrinde yapılmıştır. Bu tören doğrudan dini mahiyete sahiptir. Firavun bu görevi tıpkı kendisi gibi kral olan Şahin Başlı Tanrı Horus'tan almıştır. Böylece Birleşik Mısır Devleti'nin kuruluşu Mısırlıların dünyasında evrenin doğuşuna eşdeğer olmuştur. Öncesinde yaşanan büyük trajedilerin ve savaşların ardından yeni kurulan bu devlet, kurucusunun tanrısal bir doğaya sahip olması nedeniyle Mısırlıları, dünyanın temelini sarsacak krizlerden ve kozmik düzenin bozulmasından koruyacaktır. Sonuç olarak firavun ölümsüzdü ve onun biyolojik yaşamının son bulması göğe çıktığı anlamına geliyordu. İnsan suretinde görünen bir tanrıdan diğerine sağlanan sürekli geçiş aynı zamanda kozmik düzen ve toplumsal düzenin garantisi olmuştur. Tahta çıkan her firavun için Menes tarafından başlatılan taç giyme töreninin tekrarlanması ilk olayda bulunan tanrısallığın yenilenmesi anlamına gelmekteydi.[204]

Firavuna atfedilen bu kutsallığın elbette kökeninde mitler vardı. Bu mitlerin ne zamandan beri var olduğu veya ilk nasıl ortaya çıktığı bilinmemektedir. Ancak Mısır mitolojisinin daha sonraki dönemlerde Mısır'ın siyasi, sosyal ve kültürel yaşamında etkisi hiç kaybolmadan devam etmiştir. Bazı araştırmacılar firavunun tanrı mertebesine çıkarılma geleneğinin Asya kökenli olduğunu ve bu inancın arkaik dönemde Mısır'a gelmiş olan Asyalı istilacılar tarafından benimsendiğini iddia etmiştir. Buna göre Asyalı istilacılar liderlerini tanrı olarak görüp ona tapmaktaydı. Yerli ırklardan her alanda daha ileride olan bu istilacılar

[202] Eric Hornung, a.g.e.,s. 76., Jan Assmann, "Magic and Theology in Ancient Egypt" A Princeton Seminar & Symposium, Leiden 1997, s. 1-18.
[203] Richard H. Wilkinson, *The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt*, Thames & Hudson Inc. London 2003, s. 74-79.
[204] Mircea Eliade, a.g.e. s. 112-113.

zamanla Nil'de hâkimiyeti ele geçirmiş ve Birleşik Mısır Krallığı'nın kurulmasında etkin rol oynamıştır. Nil'de bulunan yerli ırkın zoomorfik tanrı anlayışı ile Asyalı istilacıların antropomorfik tanrı anlayışı karışmıştır. Hiyerogliflerde, Şahin Başlı Tanrı Horus gibi birçok tanrının insan bedeni üzerinde hayvan başlı olarak tasvir edilmesi de bu iddianın önemini göstermektedir.[205]

Mısırlıların inancında yer alan ve bugün mitolojik olarak kabul edilen inançlar, Antik Mısır tarihi boyunca hiç kaybolmadan halkın sosyal ve siyasi hayatındaki izdüşümleriyle varlıklarını sürdürmüştür. Bu inançlarla alakalı birçok mitolojik hikâye bulunmaktadır. Firavunun kutsallığı, ölüm sonrası hayat ve Osiris'in mahkemesi gibi birçok inanç doğrudan Mısır mitolojisiyle ilgilidir. Ancak çalışmanın bu bölümünde Antik Mısır'ı siyasi, sosyal ve dini açıdan etkileyen, konumuzla alakalı mitolojik unsurlar ele alınacaktır.

Antik Mısır inancında kozmogoniyle (yaratılış) alakalı birbirinden farklı dinsel merkezlerde yine birbirinden farklı tanrıların olduğu mitolojik hikâyeler ortaya çıkmıştır. Bu kozmogoni mitlerinde Hermopolis şehrinin ayrı bir önemi olmuştur. Bu şehirde ortaya çıkan mitolojiye göre yaratılış, her yer sularla kaplıyken ilk tümseğin ortaya çıkışıyla başlamıştır. İlk tümseğin belirmesinin ardından ilk defa ışık, hayat ve bilinç ortaya çıkmıştır. İşte bu ilk tümseğin ve yaratılışın ortaya çıktığı yer güneş tapınağına sahip olan Hermopolis şehridir. Ancak bu şehre verilen ayrıcalık Mısır'ın siyasi tarihindeki değişime paralel olarak farklı şehirlere ve tapınaklara da kaymıştır. Burada önemli olan ilk tümseğin Mısır inancında firavunun Tanrı'ya ulaşmak için kullandığı kozmik bir dağ gibi telakki edilmesidir.[206] Mısır kozmogonisinde yer alan ilk tümseğin ortaya çıkmasının farklı versiyonları da mevcuttur. Bunların arasında suların üzerinde bir nilüfer (lotus) çiçeğinin veya bir yumurtanın ortaya çıkışı ile yaratılışın başladığına inanılması da söylenebilir.[207]

Orta Mısır'da Nil nehrinin ucunda yer alan Hermopolis şehrinde rahipler Mısır inancıyla alakalı bugün bize birçok yönüyle karmaşık gelen bir teoloji geliştirdiler. Buna göre evrenin kara sularla kaplı olduğu ve kaosun hüküm sürdüğü bir zamanda ilk tanrı Re-Atum-Kehpri, tıpkı her sene Nil'in taşan suları gibi yükseldi ve ortaya çıktı.[208] Re-Atum- Kehpri güneşin üç halini temsil etmekteydi. Khepri; doğan güneş, Re; tepedeki güneş, Atum ise batan

[205] A.H. Sayce, a.g.e., s. 48.
[206] Mircea Eliade, a.g.e. s.113-115.
[207] Henri Frankfort, *Kingship and the Gods,* The University of Chicago Press, 1948 London, s. 154.
[208] Mircea Eliade, a.g.e. s.115.

güneş anlamına gelmekteydi.[209] Böylece bu ilk varlık, tanrısal bir çift olan Şu (Hava) ve Tefnut'u (nem) yarattı.[210] Ardından bu tanrısal çiftin çocukları olduğunda dünya yaratılmış oldu. Bu iki çocuğun birine Nut (gök) diğerine ise Geb (yer) ismi verilmişti.[211] Burada önemli olan yaratılışın ilk tanrı olan Re-Atum-Kehpri ile aynı tözden meydana gelmesidir.[212] İnsanın yaratılışı ise Şu (Hava) ve Tefnut'un (nem) karanlıklarda gezerken kaybolmasıyla ortaya çıkmıştır. Re-Atum- Kehpri, gözünü onları aramaya göndermiştir. Onlara kavuştuğunda döktüğü gözyaşları insanlara dönüşmüştür. Böylece insanlık ortaya çıkmıştır.[213]

Güneşin hiç şaşmadan aynı döngü ile devam etmesi Mısırlılar için inançlarında önemli bir sabite ve güven kaynağı olmuştur. Böylece güneş Antik Mısır tarihinin her devrinde kutsallığını korumuştur. Mısırlılar tüm dünyayı ve yaratılışı sadece Mısır'dan ibaret görmüşlerdir. Tüm bu yaratılışı gerçekleştiren ve kozmik düzeni sağlayan üstün gücün ismi, Eski, Orta ve Yeni Krallık boyunca siyasi ve dini değişime paralel olarak değişmiştir. Üstün ve ilk yaratıcının ismi farklı metinlerde Re-Atum- Kehpri, Amon, Min-Ra, Aton ve Amon-Ra olarak zikredildilir.

Mitolojilerde anlatılan hikâyeler kendi zamanlarına göre o devirdeki insanların inanç dünyasında milli ve merkezi bir özellik taşır. Mesela Hermopolis teolojisi Güneş Tanrısı Atum'un ortaya çıkışına ve gelişmesine odaklanır. Bu durum "dokuzlu tanrı grubu" adı altında yani; Güneş Tanrısı ve sekiz evladı üzerine şekillenir.[214]Ancak Mısır'ın bir başka dini merkezi olan Menfis şehrinin teolojisi ise Tanrı Ptah üzerine kuruludur. Tanrı Ptah, Menfis şehrinin tanrısıdır ve o güneş tanrısından da önce gelir. O her şeyi "kalbi ve sözüyle yaratmış" şekilde kabul edilir. Menfis teolojisi, Tanrı'nın yaratışının "Kelam" ile hayata geçtiğini vurgulayarak Logos kavramının en eski örneğini yansıtır.[215]

Mısırlıların atalarına ve eskiye olan düşkünlüklerinin sebebi, dinsel ve kültürel gerçeklerin ilk defa ortaya çıktığı ve meşrutiyetini kazandığına inandıkları ilk devir olan "altın çağa" duydukları özlemden kaynaklandığı düşünülmektedir. Öfkenin, kargaşanın olmadığı ve mutlak güzelliğin hüküm sürdüğü bu altın çağ, ilk tanrının ortaya çıkışı ile Horus'un tahta

[209] Richard H. Wilkinson, *The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt*, Thames & Hudson Inc. London 2003, s. 230.
[210] Su ve Tefnut ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 48. bakınız.
[211] Nut (gök) ve Geb (Yer) ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 49. bakınız.
[212] Joann Fletcher, *Gods of Ancient Egypt, All About History Book of Ancient Egypt*, Future Publishing Limited 2016, london, s. 99.
[213] Albert A Renner, *Mısır Mitolojisi*, çev. Hüseyin Erçoşkun, Mitoloji Tarihi Yayınları 2016, İstanbul s. 157.
[214] Dokuzlu Tanrı Grubu; Güneş Tanrısı Ra, Atum, Şu, Tefnut, Geb, Nut, Osiris, İsis, ve Horus.; Dokuzlu Tanrı Grubu ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 50. bakınız.
[215] Richard H. Wilkinson, a.g.e., s. 17-18.

çıkmasına kadar devam etmiştir. Bu harika çağda ne ölüm ne de hastalık vardır. Ancak bir anda kötülüğün müdahalesiyle birlikte kargaşa ortaya çıkmış ve altın çağ sona ermiştir. Anlatılan hikayeler ve inanılan efsaneler Mısırlıların zihninde altın çağın ütopik yapısını hep diri tutmuştur. Bundan dolayı bu dönem sürekli taklit edilmeye çalışılmış geçmişten hep özlem ve hayranlıkla bahsedilmiştir.[216] Benzer bir durum Eski Krallık için de geçerlidir. Orta ve Yeni Krallık'ta yaşayan Mısırlılar için Eski Krallık hep altın çağ olarak hayal edilmiştir. Öyle ki o dönemin edebiyatçıları tarafından Eski Krallık; güzelliğin, refahın ve istikrarın hep sembolü olarak kabul edilmiştir.[217]

Mısır mitolojisinde "zamanın sonu" da yer almaktadır. Buna göre eninde sonunda başta tanrılar olmak üzere herkesi bir son bekliyordu. Dünya yaratılmadan önceki haline geri dönecekti. Böylece evrenin ölümüyle herkes can verecekti. Ancak ölüler kitabında yer alan "günlerin sonu" adlı metinde, Atum ile Osiris'in bu ölümden istisna tutulduğu görülmektedir. Osiris zamanın sonunda öncesiz ve sonrasız karanlıkta yalnız kalacağına üzülünce Tanrı Atum, onu teselli eder. Buna göre Osiris ve Atum yılan biçimini alacak ve onlardan haberdar olan ne tanrı ne de insan kalacaktır. Evren de en baştaki gibi kaosun okyanuslarına dönerek yaşam ve ölümü potansiyel olarak içinde barındıracaktır.[218]

Yaratılış mitolojisinin ardından hem onunla doğrudan alakalı hem de karmaşık olan krallık mitolojisi yer almaktadır. Krallık mitolojisine göre güzel ve nazik olan gökyüzü tanrıçası Nut, yeryüzü tanrısı ve kardeşi olan Geb'le evlidir. Mısır din ve mitolojisinin temelini oluşturan Osiris, İsis, Horus, Neftis ve Set bu iki tanrının çocuğudur. Ancak krallık mitolojisinin farklı bir versiyonuna göre ise Nut, ilk tanrı ve her şeyin yaratıcısı olan Ra ile evlidir. Kardeşi yeryüzünün tanrısı olan Geb'le de birlikte olmuştur. Ra karısı Nut'un yasak ilişkisini öğrenince çok öfkelenir ve o an hamile olan karısını "hiçbir ayın hiçbir gününde karnındaki çocuğu dünyaya getiremeyeceksin" diyerek lanetler. Bunun üzerine anne olamayacağını anlayan Nut'un kalbi üzüntüyle dolar ve gözyaşları içerisinde Tot'dan yardım istemeye gider. Tot ilahi sözlerin tanrısıdır ve Nut'a içinde bulunduğu zor durumdan dolayı yardım edeceğinin sözünü verir.[219]

Mitolojiye göre Tot, Nut'un yanından ayrıldıktan sonra gökyüzüne Ay'ı aramaya gitti. Ay'ı bulduğunda ona "sen oyun oynamayı çok seversin, eğer bana yardım edersen seninle

[216] Mircea Eliade, a.g.e. s. 113-114.
[217] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 57.
[218] Richard H. Wilkinson, a.g.e., s. 21-22.
[219] Pat Remler, *Egyptian Mythology A to Z*, Chelsea House An İmprint Of Infobase Publishing, New York USA, 2010. Sayfa 137.

istediğin kadar oynayacağım" der. Ardında ona "seninle oyun oynarken her kazandığımda bana parlak ışıklarından bir parça vermeni istiyorum. Böylece sen ışığını hiç kaybetmeyeceksin ama bu durum bana çok yararlı olacak" der. Ay, ilahi sözlerin tanrısı olan Tot'un bu teklifini "her defasında çok az bir ışık alırsan benim için fark etmez" diyerek kabul eder. Bunun üzerine geçen geceler boyunca Tot ve Ay birçok oyun oynar. Tot kazandığı her oyunun ardından Ay'ın parlak ışıklarından birer parça alır ve bu ışıkları saklar. Aradan geçen süre boyunca Tot çok fazla ışık biriktirmiştir. Sonunda Tot biriktirdiği bütün ışıkları birleştirerek 5 dünya günü elde eder. Güneş yılı sona erdiğinde Tot, Ay'ın ışıklarını toplayarak elde ettiği beş günü 360 günden oluşan güneş yılına ekler. Fazladan eklenen 5 gün Ra'nın Nut'u lanetlerken söylediği "hiçbir ayın hiçbir gününde karnındaki çocuğu dünyaya getiremeyeceksin" yemininin dışında kaldığı için Nut, bu günlerin her birinde çocuklarını doğurur. Böylece Nut, Tot'un ona daha önceden söylediği gibi tanrıların annesi olur. Bu çocuklardan ilk doğan Osiris'ti ve onun babası Nut'un kocası olan ilk ve mutlak Tanrı Ra'dır. Nut'un tüm çocukları zamanında doğarken Set kendi doğum zamanını ve biçimini kendi seçmiş ve annesinde bir yarık açarak dünyaya gelmiştir. Ayrıca Nut İsis ve Neftis'i de doğurmuştu. Vakti gelince Osiris ile İsis, Set ile Neftis evlenir.[220]

Mısır dininin ana unsurları olan Osiris ve İsis çifti ile Set ve Neftis çiftinin en önemli özelliği hem yeryüzünde doğmuş olmaları hem de ölümlü bir bedene sahip olmalarıdır. Benzer şekilde Güneş Tanrısı Ra'nın da her gece öldüğü ve her şafak vakti dirildiğine Yeni Krallık döneminde inanılmıştır. Mısırlılara göre tanrılar ölebilirler. İlahi ölüm ilkesi herkes için geçerlidir. Buna göre her tanrı ve tanrıçayı ölümün beklediği açıktır.[221] Tanrıların ölümlü olması Yeni Krallık'tan itibaren güçlenen bir inançtır. Bunun sonucu olarak tanrılara ölüm yolculuğunda yardım ettiğine inanılan ruhban sınıfı güçlenmiştir.

Osiris genel olarak beyaz renkteki kıyafetlerle tasvir edilip iyilikle özdeşleştirilirken kardeşi Set ise kırmızı veya siyah renklerde tasvir edilerek kötülükle özdeşleştirilmiştir. Set, Mısır kralı olan kardeşi Osiris'i öldürmüş bunun üzerine Osiris'in İsis'ten doğan oğlu Horus babasının intikamını alarak amcası Set'i öldürmüştür. Bu durum Mısır inancı açısından son derece önemlidir. Mısır inancında kötülük ve iyilik algısının ön plana çıktığı bu hadise öteki dünya inancına da doğrudan etki etmiştir. Osiris ölümden sonra kurtulmuş ruhların efendisi olurken Set ise lanetlenmiş ruhların efendisi olmuştur.[222]

[220] Albert A Renner, a.g.e., s. 161-162.
[221] Richard H. Wilkinson, a.g.e., s. 20-21.
[222] E.A. Wallis Budge, *Osiris and the Egyptian Resurrection*, British Museum, 1911, Sayfa XXIV

Mitolojiye göre Osiris, Ra'nın oğlu olduğu için tüm yeryüzünün efendisi olarak doğmuştur. O aşağı ve yukarı Mısır'ın kralıdır. Kabileleri birleştirip onlara çiftçilik sanatını öğretmiştir. Sonra onlara barış içinde yaşamayı, ibadet etmeyi ve tanrılara saygı duymayı da öğretmiştir. Onun zamanı altın bir çağ olarak kabul edilir. Hikâyeye göre Osiris ülkesinin dışında macera ararken kardeşi Set ülkeyi ele geçirmek için fırsat kollamaktaydı. Ancak İsis onun niyetini anlamış ve onu sürekli takip ettiği için başarılı olamamıştır. Bunun üzerine Set Osiris uyurken gizlice onun bedenini ölçer.[223]

Ardından Set, en iyi sanatçılarına Osiris'in bedenine uygun bir sandık yapmalarını emreder. Set suikastçıları ve Osiris'i büyük bir ziyafet düzenleyerek evine davet eder. Yemek esnasında güzel sandığı getirterek "aranızda kim bu şahane sandığa sahip olmak isterse içine girmelidir. Şayet kimin bedeni sandığa uygun olursa ona bu sandığı hediye etmeyi vaat ediyorum " der. Bunun üzerine davetliler sırayla sandığa girip sığmaya çalışır ancak hiçbiri başarılı olamaz. En son sıra Osiris'e gelir ve o sandığa girdiğinde bedenine tam olarak uymuştur. Suikastçılar o anda sandığın kapağını kapatarak çivilerler. Ardından Osiris'in boğulması için sandığın içine eritilmiş kurşun dökerler. Daha sonra da kutuyu Nil'in sularına attılar. Set'in kardeşine yaptığı korkunç suikast kulaktan kulağa duyulur. İsis, aşkı Osiris'in başına gelenleri duyduğunda kalbi acıyla dolar. Ardından Mısır'ı yorulmaksızın dolaşarak her yerde Osiris'in olduğu sandığı arar. İsis gördüğü her kişiye sorular sorarak kasabadan kasabaya dolaşır. Sonunda İsis sandığı başka bir krallıkta bulur ve onu alarak Mısır'a döner. İsis sandığı açıp kocasının cansız bedeniyle karşılaşınca kalbi tekrar hüzünle dolar. Yüzünü Osiris'in yüzüne dayar, ona sarılır ve kederle ağlamaya başlar. Sonra bir kuşun kanatlarını kollarına bağlayarak çırpınmaya başlar. Oluşan hava ile Osiris nefes alsın diye onun üzerinde dönüp durur. Böylece İsis büyülü kelimelerle Osiris'e geçici bir yaşam verir. Osiris hayata dönünce İsis onu hasretle kucaklayarak ondan hamile kalır. Kısa süre sonra Osiris, tekrar ölür. İsis onun bedenini tekrar sandığa koyup uzak ve güvenli bir yere saklar.[224]

İsis zamanı gelince Osiris'in oğlunu doğurur ve ona Horus adını verir. Horus'un doğumuna çok sevinen annesi İsis, günün birinde oğlunun babasının intikamını alıp krallığın başına geçeceğini umut eder. İlahi sözlerin efendisi olan Tot, şu şekilde nasihat eder. "Set'ten kaçarak ondan uzak kalmalısın ve çocuğun büyüyene kadar ondan gizlersen iki kat daha güçlü olacaktır. Böylece babasının intikamını alıp kesinlikle onun tahtına oturacaktır." der.

[223] Albert A Renner, a.g.e., s. 163-171.
[224] Pat Remler, *Egyptian Mythology A to Z, Chelsea House An İmprint Of Infobase Publishing*, New York USA, 2010. s. 97-98.

Devamında ise Tot, "Horus tehlikeden hiç uzak olmayacak bundan dolayı sana hem bu dünyada hem yukarı dünyada hem de öte dünyada ölümden koruyacak güçlü sözcükler öğreteceğim" der.[225] İsis, Tot'un önerisine uyarak oğlunu Set'ten gizler. Onu yedi yardımcı akreple Nil deltasındaki bir adaya götürüp büyütmeye başlar. İsis bir gün yiyecek bulmak için adadan ayrılır. Geri döndüğünde Horus'un cansız bedeniyle karşılaşır. İsis oğlunun üzerine eğilir ve Tot'un öğrettiği sihirli kelimeleri söylemeye başlar. Bunun üzerine yavaş yavaş bebeğin yüzüne kan gelir ve hayata döner. Horus büyüyüp gelişir.[226]

Set birgün çölde avlanırken, ansızın İsis'in sakladığı içinde Osiris'in bedeni olan sandığı bulur. Sandığı açtığında Osiris'i görünce ona olan öfkesi ve kini tekrar ortaya çıkar. Çılgına döner ve onun bedenini on dört parçaya ayırır. Ardından da Mısır'ı dolaşarak bu parçaları farklı yerlere atar. Çok geçmeden İsis'in bu durumdan haberi olur ve yanına oğlu Horus da alarak Osiris'in parçalarını aramaya koyulur. Onları bulduğu yere Osiris'in küçük bir heykelciğini gömer ardından da üzerine birer mezar taşı diker. [227]

İsis, Osiris'in tüm parçalarını bulduktan sonra bir araya getirir. Ardından parçalarını balmumuyla birleştirir. Devamında ise Osiris'in bedeninin çürümesini engellemek için üzerine baharatlar serper. Ardından keten kumaşa sararak onu toprağa gömer. Osiris bu şekilde gömüldükten sonra Horus babasını yaşama döndürmek için annesi İsis ve teyzesi Neftis'i alarak ölüler diyarına götürür. Orada Osiris'in ruhunu bulup sihirli sözcükler söyleyerek onu diriltirler. Horus babası için Ra'nin yardımıyla ölüler diyarından yeryüzündeki tanrıların dünyasına bir merdiven yapar. Osiris, İsis'in önderliğinde tanrıların arasına katılır. Osiris'in ruhu artık huzur bulmuştur. Ra, onu tanrıların ve öteki dünyanın (ölüler diyarının) kralı yapar. Böylece Horus'da babasının yerine Yukarı ve Aşağı Mısır'ın kralı olur.[228]

Horus'un babasının intikamını almasının zamanı gelmiştir. Bunun için önce İsis onu sınadı ve sorular sorar. İsis oğluna "Bir erkeğin yapabileceği en onurlu iş nedir?" dedi. Bunun üzerine Horus "Babasının intikamını almaktır.**"** der. Horus bu soruya doğru cevap verdiği için artık intikamın zamanı gelmişti. Horus'la Set savaşmak için karşı karşıya geldi. Savaş üç gün üç gece sürdü. Sonunda Horus galip gelerek Set'i tutsak aldı. Onu tam öldüreceği vakit İsis düşmanına karşı duyduğu merhametten dolayı sihirli sözcükler söyledi ve Horus, Set'i bırakmak zorunda kaldı. Set'in özgür kalmasından dolayı Horus annesine çok öfkelendi. Set

[225] Albert A Renner, a.g.e., s. 172-173.
[226] E.A Wallis Budge, *The God Of The Egyptians or studies In Egyptian Mytology*, Methuen& Co , London 1904, s. 272-273.
[227] Donald Mackenzie, *Egyptian Myth and Legend*, s. 26.
[228] Albert A Renner, a.g.e., s. 174-175

gözünün önünde kaçıp gidince çılgına dönen Horus bu sefer de annesiyle savaşmaya başladı. Öfkeli Horus annesi İsis'in kafasını kopardı. Bunu gören İsis'in babası ve ilahi sözlerin tanrısı olan Tot, hemen kızının başını bir inek kafasına çevirmek için sihirli sözcükler kullandı. Ardından da inek kafasını kızının bedeniyle birleştirdi.[229]

Set kaçmıştı ancak Horus, Aşağı ve Yukarı Mısır'ın kralı olmaya kararlıydı. Set, Horus'u İsis'in gayri meşru çocuğu olmakla ve krallığın yasal varisi olmamakla suçladı. Bunun üzerine tüm tanrılar konuyu tartışmak için toplandı. İlahi sözlerin tanrısı olan Tot diğer tanrıları, İsis ve Osiris'in yasal çocuğunun Horus olduğuna ikna etti. Bunun için büyük bir terazi getirdi ve terazinin bir kefesine Osiris'in savunmasını diğer tarafa da Set'in şahadetini koydu. Denge Osiris'in tarafını gösterdiğinde herkes Set'in yalancı olduğunu anladı. Böyle bir adalete vesile olduğu için Tanrı Tot, hesap gününde ölülerin yargılanacağı duruşma salonun yargıcı oldu. Böylece Tanrılar Meclisi Horus'un da tıpkı babası gibi yeryüzünün tanrısı olduğunu kabul etti. Ayrıca Horus, ölmüş olan babasının tohumlarından doğduğu için aynı zamanda ölüler ile yaşayanlar arasında aracı oldu.[230] O günden sonra kadınlar ve erkekler yaptıkları iyi işleri kaydetmesi için ona dua ederler. Babası Osiris ise öteki dünyanın kralı olur ve insanlar öldükten sonra tekrar hayata dönmek için ona yalvarırlar. İsis ise çok sevdiği kocası Osiris ile öteki dünyada kalır. Sonunda hepsi çok mutlu olur. Oğlu kocasının intikamını almış ve Mısır'ın gerçek hâkimi olmuştur.

Antik Mısır'da yer alan ve yukarıda anlatılan krallık mitolojisinin birçok kaynakta farklı versiyonları vardır. Bu hikâyeler antik tarih boyunca Mısırlıların hayatlarındaki siyasi, sosyal ve kültürel değişime paralel olarak şekillenmiştir. Krallık Mitolojisi birçok açıdan değerlendirilebilir. Ancak ilginç olan mitolojide yer alan unsurların Mısırlıların hayatlarına, sosyal normlarına ve ritüellerine yön verecek kadar önemli olmasıdır. Hikâyede geçen mitolojik unsurların Mısırlıların dünyalarını anlamlandırmak için zihinlerinde oluşturdukları inançlarla doğrunda ilişkili olması bu hikâyeleri her zaman diri tutmuş ve pratik hayatta ve mabet yazıtlarında yer almasını sağlamıştır. Bundan dolayı yaratılış ve krallık mitolojisini bilmek Antik Mısır'daki din, devlet ve tebaa ilişkisini anlamak için son derece önemlidir.

Yaratılış ve krallık mitolojisinde geçen birçok unsur doğrudan Mısırlıların hayatlarını anlamlandırmakta ve zihinlerinde sordukları birçok soruya cevap olmaktadır. Bu hikâyelerde

[229] E.A Wallis Budge, a.g.e., s. 212, Krallık mitolojisinin farklı versiyonlarında İsis, İlahi sözlerin tanrısı olan Tot'un kızı olarak kabul edilmektedir. Bundan dolayı babasından öğrendiği büyülü kelimelerle diriltme gibi özelliklere sahiptir.
[230] Donald Mackenzie, a.g.e., s. 27.

bir taraftan tanrılara biçilen görevler yer alırken diğer taraftan da dini inançlar ve siyasi alandaki düzen belirlenmektedir. Bunun en önemli örneği firavunların Horus'tan kalan tanrısallığı ve meşruiyetidir. Mısırlılar öldüklerinde Osiris'in mahkemesinde yargılanır. Çünkü o tıpkı mitolojide yer aldığı gibi öteki dünyanın kralıdır. Horus'un yaşamın, Osiris'in ise ölüm sonrasının kralı olması ve onlara bu otoritenin başta Ra olmak üzere tüm tanrılar meclisi tarafından verilmesi, Mısırlıların hayatlarında firavuna olan itaati sağlamış ve bu bağlılık özellikle Eski Krallık devrinde dev piramitlerin bir çeşit kamu hizmeti gibi yapılmasına yardımcı olmuştur.

Ayrıca Mitolojide yer alan Osiris ile Horus'un ilişkisi firavunların diğer tanrılarla kendilerini eşitlemeye çalışmalarına olanak sağlamıştır. Firavun hayattayken Horus'u temsil ederek Mısır'ı yönetiyordu. Öldükten sonra ise Osiris'le özdeşleşerek yer altı dünyasının kralı oluyordu. Böylece firavunun hem tanrılığının sürekliliği sağlanıyor hem de hükümdarlığı bu dünyadan öteki âleme taşınıyordu. Yani firavunun dünyasının değişmesiyle (ölümüyle) hükümdarlığı diriler üzerinden ölüler üzerine aktarılıyordu.[231]

Yaratılış ve krallık mitolojisi Mısırlıların hayatlarında o kadar etkiliydi ki astronomi tıp ve büyünün temelleri, öldükten sonra dirilme, keten kullanarak mumyalama, dua etme, hanedan içi kardeş evliliği, yasal eşten doğanın hakiki varis olması gibi birçok unsur bu hikâyelerde yer almış ve toplumun belirleyici normu olmuştur. Bu hikâyelerin Mısır Tarihi boyunca birçok tezahürü net bir şekilde görülür. Mesela Firavunlar birçok hanedan boyunca tıpkı Tanrı Osiris ve İsis gibi kardeş evliliği yapmış, Osiris'e benzer şekilde mumyalanmış, yasal eşlerinden doğan çocukları hakiki varis olarak görülmüştür. Ayrıca yaratılış mitolojisinde yer alan Ra'nın İsis'i lanetlemesi üzerine Tot'un ay ile oynadığı oyun güneş takviminin 365 gün olması sağlanmıştır. Tüm bunlar antik dünyada Mısırlıların astronomi, tıp ve büyü yaparken doğrudan kutsalla olan ilişkisini göstermektedir.

Bu duruma bir örnek de son Mısır kraliçesi olan VII. Kleopatra'nın zorlu iktidar mücadelesinden verilebilir. Babasının ölümünün ardından kardeşiyle taht mücadelesi vermek zorunda kalan VII. Kleopatra bir taraftan halkının çektiği ekonomik sıkıntılarla uğraşırken diğer taraftan da Roma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Çocukluğu sırasında babasının çektiği sıkıntılardan ve siyasi krizlerden ders çıkaran Kleopatra yapmış olduğu uygulamalarla tarihçiler tarafından zeki ve maharetli kabul edilmiştir. Kraliçe tahta çıktığı andan itibaren İsis kültünü ön plana çıkarmış ve kraliyet propagandası İsis'in ikonografisiyle Kleopatra'nın

[231] Richard H. Wilkinson, a.g.e., s. 62.

özelliklerinin harmanlanması üzerine kurulmuştur. Dünyadaki siyasi gücü elinde tutan Sezar'dan çocuk sahibi olan Kleopatra oğluna Kaisarion ismini vermiştir. Böylece Kraliçe dışarıda Roma'ya karşı hanedanlığının varlığını sürdürürken ülke içinde ise diriltmeye çalıştığı İsis kültü ile oğlunu Horus gibi göstermeye çalışmıştır. Çok geçmeden Sezar'ın iktidar uğruna yakınları tarafından suikasta uğramasıyla kraliçenin eşi tıpkı Osiris gibi öldürülmüştür. Bu durum Kleopatra'nın iddiasını ve diriltmeye çalıştığı kültü doğrulamış ve oğlu Kaisarion'u, halkın zihninde Horus gibi güçlü intikam alan ve tanrısal yapması beklenmiştir. Ancak din ve siyaset ilişkisi çerçevesinde kurulan bu plan Octivia Sezar'ın Mısır Krallığına son verip Kleopatrayı ve oğlunu ölüme mahkûm etmesiyle son bulmuştur.[232] Mısır'ın yerli kült ve mitolojisi, ülkenin yıkılmayla karşı karşıya olduğu durumlarda bile varlığını sürdürmüş ve halk tarafından anlamlı görülmüştür.

Mısırlıların zihninde Horus'un her zaman farklı bir yeri olmuştur. Araştırmacılar Horus hakkında birçok farlı açıklamalar ve bulgulara rastlamıştır. Şahin başı ile tasvir edilen bu büyük Tanrı'nın gerçekte ne ifade ettiği ve nasıl ortaya çıktığı hep merak konusu olmuştur. Horus'un arkaik dönemde Güney Mısır'da birçok bölgenin koruyucu tanrısı olduğu bilinmektedir. Yukarı Mısır'da tapılan bu tanrı, mensuplarının Aşağı Mısır'ı fethetmesiyle tüm Mısır'a yayılmıştır. Güneş tanrısı Ra'ya tapılan bölgelerde ise "iki ufukta yayılan Horus" olarak güneş tanrısıyla özdeşleştirilmiştir.[233] Tüm bunlar Horus'u açıklamak için yeterli değildir. O yirmi farklı şekilde tasvir edilerek Mısır tanrılarının en büyüğü kabul edilmiştir. Horus, firavunu kutsayan, Mısır'ın ilk kralı olan, Set'le mücadele eden ve Mısır'daki tüm tapınaklarda saygın bir yere sahip olan bir tanrı olarak kabul edilmiştir.[234]

Antik Mısır'ın din ve mitolojisini günümüze taşıyan en önemli unsur bu medeniyetin kutsal metinleridir. Antik Mısır'ın kutsal metinleri denildiğinde ilk akla gelen her zaman Ölüler Kitabı olmuştur. Ancak Eski Mısır metinleri sadece Ölüler Kitabı ile sınırlı değildir. Bu kitabın diğerlerine göre daha çok bilinmesinin sebebi Yeni Krallık ve Geç dönemde yaygınlaştığından ve günümüze daha ayrıntılı ulaşmasındandır. Eski Mısır'ın kutsal metinleri arasında Piramit Metinleri, Tabut Metinleri, Ölüler Kitabı, Nefes Üzerine Kitaplar, Yeraltı Dünyası Kitapları ve Gök Kitapları gibi birçok dinsel metin bulunmaktadır. Kutsal Metinlere bu isimler Mısır Bilimciler tarafından özellikleri göz önüne alınarak verilmiştir. Bu metinlerin ortak özelliği ise içerisinde öteki dünyada kullanılacak ve yol gösterecek birçok büyüyü

[232] Toby Wilkinson, *a.g.e.*, s. 604-607.
[233] A.H. Sayce, a.g.e., s. 79.
[234] Peter le Page Rebouf, *Mısır'ın Ölüler Kitabı*, çev. Erhan Altunay, Onbir Yayınları, İstanbul 2016, s. 20.

barındırmasıdır. Ayrıca bu metinler Mısır'ın farklı din merkezlerinde siyasi gelişmelere paralel olarak da şekillenmiştir.

Piramit Metinleri, Antik Mısır'dan günümüze ulaşan en eski metinlerdir. Bu külliyat, büyülü söz derlemesi olup başta I. Pepi ve II. Pepi'nin piramitleri olmak üzere Eski Krallık firavunlarının piramitlerinin lahit odalarında yer almaktadır. Farklı uzunluklarda resmedilmiş büyülü sözler yeraltı mezar odalarının duvarlarına dikey satırlar halinde işlenmiştir. Bu metinlerin ölmüş firavuna sunulan bir çeşit hizmet olduğu tahmin edilmektedir. Piramit Metinleri'nde yer alan büyüler firavunun göğe yükselmesine ve tanrılar arasında kabul edilmesine yardımcı olmaktadır.[235]

Eski Krallık'ta öteki dünya yolculuğuna yardım eden ve büyülü olduğuna inanılan Piramit Metinleri'nin yerini Orta Krallık'ta Tabut Metinleri almıştır. Daha yeni olan bu külliyat, Piramit Metinleri'nin aksine kraliyet ailesinin tek elinde değildir. Tabut Metinleri'nde yer alan öteki dünya ile ilgili büyüler tüm ölülerin emrine verilmiştir. Böylece öteki dünyanın sevinçleri herkesin ulaşabileceği bir şey haline gelmiştir. Tabut Metinleri'nde, Piramit Metinleri'nde yer alan büyüler kullanılmış olsa da bunlara yenileri de eklenmiştir. Mesala ölünün öteki dünyada sevdikleri kişilerle yeniden bir araya gelmesi ve Güneş Tanrısı'nın devasa yılan Apep'le yaptığı savaşa ilk olarak Tabut Metinleri'nde rastlanmaktadır. Ayrıca bu metinlerde öteki dünyanın tehlikeleri daha çarpıcı şekilde tasvir edilmiş ve ölünün mahkemede yargılanma tasavvuru somutlaşmıştır. [236]

Ölüler Kitabı ise Yeni Krallık, Üçüncü Ara Dönem ve Geç Dönem'de papirüslere yazılmış büyülülerden oluşmaktadır. Ölüler Kitabı'ndaki büyülerin ilk örnekleri Yeni Krallığın başında mumya bezlerinde ve ölü tabutlarının üzerinde görülür. Ardından papirüslere ve mezar odalarına da işlenmiştir. Ölüler Kitabı'nda, Tabut Metinleri'nde yer alan büyülerin sonraki dönem versiyonları da bulunmaktadır. Bu büyülerin kullanımı herkese açıktır ve III. Tutmosis'ten sonra halk arasında yaygınlaşmıştır. Ölüler Kitabı'nda yer alan öteki dünya ile ilgili bölümler Ramsesler döneminden itibaren mezar duvarlarına yazılmaya başlanmıştır. Özellikle Mernaptah'ın mezarında yazılan ilk büyü, ölülerin mahkemesini tasvir etmektedir. Ölüler Kitabı'nın kullanılmasının amacı ölüye öteki dünya yolculuğunda yardım

[235] Erik Hornung, *Kadim Mısır Ötedünya Kitapları,* çev. Zehra Aksu Yılmazer, Kabalcı Yayınları, Temmuz 2006, s.19-23.; Rosalie David, *Religion and Magic in Ancient Egypt,* Penguim Books, London 2002, s. 54-56.
[236] Erik Hornung, a.g.e., s. 30-34.

etmektir. Bu kitapta yer alan büyülerle ölünün ihtiyaçları karşılanmakta ve güvenliği sağlanmaktadır. [237]

Yeraltı Dünyası Kitapları ise Yeni Krallık döneminde firavunlara özgü bir edebiyat türü olarak ortaya çıkmıştır. Bu kitapta metin bütünlüğü resimlerle beraber sağlanmıştır. XXI. hanedana kadar sadece firavun mezarlıklarında kullanılmıştır. Bu ayrıcalık kraliçelere bile verilmemiştir. Yeraltı dünyası kitaplarının ilk örnekleri Amduat ve Kapılar Kitabı isimleriyle bilinmektedir. Bu kitaplar sonraki döneme göre farklılıklar içermektedir. Yeraltı Dünyası Kitabı'ında güneşin gece yolculuğu yer alır. Güneşin battıktan sonra tekrar yenilenmesiyle insan ruhu (Ba) arasında bağlantı kurulur. Bu durum Amduat'ın içeriğinde de ayrıntılı yer alır. Kitapta güneş tanrısının batımından gündoğumuna kadar olan 12 gece saati boyunca yaptığı yolculuk ayrıntılı şekilde anlatılır. Odak noktası bir taraftan güneş tanrısının eylemleri ve konuşmaları diğer taraftan öteki dünya varlıkları ve işlevleridir. Böylece firavun güneşin günlük döngüsel seyrine dâhil edilerek kutsallaştırılır.[238]

Gök kitapları ise diğerlerinden farklı olarak Amarna döneminde oluşmuştur. Bu metinlerde öteki dünya tasvirinin merkezine Gök Tanrıçası Nut konulmuştur. Tasvirlerde güneşin geceleri yeraltına yaptığı yolculuk artık Tanrıça Nut'un bedeninde gök yüzünde yapılmaktadır. Bu durum Yeraltı Kitabı'ında yer alan metinlerin aksine güneşe göksel bir hüviyet kazandırmaktadır. Buna göre güneş; sabah, Tanrıça Nut tarafından doğurulur; öğle vakti onun bedeninde seyir eder ve akşam ise onun ağzında yutulurdu.[239]

[237] Erik Hornung, a.g.e., s. 41-46.
[238] Erik Hornung, a.g.e., s. 60-61.
[239] Erik Hornung, a.g.e., s. 128-130.

3.2. Antik Mısır Dininde Önemli Tanrı ve Tanrıçalar

Tarih boyunca Antik Mısır inancında sayıları 2000'i bulan tanrı yer almıştır. Bu tanrılar Eski Mısır'ın uzun tarihi içerisinde doğmuş, zamanla bazıları unutulmuş bazıları ise diğer tanrılarla birleşerek veya ayrılarak değişmiştir. Bu bölümde Mısır inancında önemli olan tanrılara genel hatlarıyla temas edilecektir. Yaratılış mitolojisinde ilk tanrı olarak yer alan Ra, -diğer adıyla Re- büyük yaratıcı ve güneşin gücünün tezahürü olarak kabul edilir.[240] Ra, Mısır dinleri denildiğinde ilk akla gelen ve en çok bilinendir. Mısır inançlarının en önemli merkezlerinden olan Heliopolis şehrinin en büyük tanrısıdır. O, yeryüzünün ve gökyüzünün sahibi, yaratıcısı olarak kabul edilir. Ra, Mısır'ın siyasi durumuna bağlı olarak zamanla ruhban sınıfı tarafından yerli tanrıları yüceltmek ve onların gücünü artırmak için birleştirilmiştir. Bunlara örnek olarak Amon-Ra, Ra Horakhty, Khnum-Ra ve Sobek-Ra verilebilir.[241]

Mısır inancında güneş ve nehrin çok fazla etkisi vardır. Güneş Tanrısı Ra, Eski Krallık döneminde siyasi gelişmelere bağlı olarak güçlenmiştir. Onun adına birçok tapınak açılarak birçok firavuna ismi verilmiştir. Güneşe olan ilgi ve tapınma antik çağ boyunca Mısır'da varlığını hep sürdürmüştür. Ra erken dönemde şahin başlı tanrı olan Horus'la birleştirilerek Ra-Horakhty ismiyle anılmış ve sabah doğan güneş ile ilişkilendirilmiştir. Ra, aynı zamanda Atum'la da aynı anlamda kullanılmış ve o da akşam batan güneş ile ilişkilendirilmiştir.[242]

Mısır inancında aynı özelliklere sahip olan tanrılar siyasi merkezler değiştikçe farklı isimlerle anılmışlardır. Güneşi temsil ederek ona yüklenen anlamları içinde barındıran tanrılara Hor, Ra, Aton örnek verilebilir.[243] Ayrıca "saklı olan" anlamına gelen Tanrı Amon (Amen) de buna benzerdir.[244] Amon'dan ilk zamanlarda Eski Krallık dönemine ait metinlerde eşi Amenemet ile birlikte bahsedildiği bilinmektedir. Teb şehrinin yerel tanrısı olan Amon, Orta Krallığın Teb şehrini merkez kabul ederek kurulması üzerine önemini artırmış ve yaratıcı tanrı olarak görülmüştür. XVIII. hanedanlık zamanında Tebliler Mısır'daki hükümdarlıklarını güçlendirmiş ve Amon'u tanrıların kralı olarak adlandırmışlardır. Karnak şehrindeki en büyük tapınaklardan biri Amon'a ithaf edilmiştir. İlginç olan ise Amon'un Orta Krallık öncesinde, daha düşük bir konumda olan Tanrı Tot tarafından yaratılmış olarak kabul edilmesine rağmen ilerleyen süreçte Teb şehrinin yükselişine paralel olarak kendi kendini yarattığı ve ilk olarak

[240] Ra (Re) ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 51 bakınız.
[241] Pat Remler, a.g.e., s. 163-164.
[242] Richard H. Wilkinson, a.g.e., s. 205-206.
[243] Afet İnan, a.g.e.,s. 222.
[244] Amon ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 52 bakınız.

ortaya çıktığının düşünülmesidir.[245] Yeni Krallık döneminde ise güneş tanrısının ismi Amon Rahipleri tarafından tekrar düzenlenmiştir. Eski Krallık döneminde güneş kültünün tanrısı olan Ra ile Orta Krallığın tanrısı olan Amon, din adamları sınıfı tarafından Amon-Ra olarak birleştirilmiştir. Böylece ikisi de iç içe geçerek birbirlerini temsil ettiği güç ile bilinmişlerdir. Bu tip iç içe geçmeler ulusal ve yerel tanrılarda görülmektedir.

Antik Mısır'da tanrı ve tanrıçalar Nil nehri boyunca yapılan tapınaklarda yerlerini almıştır. Bu tapınaklar ilk olarak göçebe toplumlar tarafından inşa edilmiş ardından şehirlerin kurulmasıyla gelişmiş ve çeşitlenmiştir. Tanrılar genellikle insan formunda ancak "süper insan" gücünde tasvir edilmiştir. Onlar da tıpkı insanlar gibi aşk, umutsuzluk, kıskançlık gibi duygularla ilişkilendirilmiştir. Mitolojilerden insanların tanrılara ait olan bu özellikleri bildiği ve tanrı ile tanrıçalara taptığı açıkça görülmektedir.[246] Genel olarak bakıldığında mitolojilerde yer alan ilahi saltanatın, firavunlardan önce Mısır topraklarında hüküm sürdüğü inancının hâkim olduğu görülmektedir.[247]

Mısır'da bir diğer önemli Tanrı ölülerin ve öteki dünyanın tanrısı olan Osiris'tir.[248] O aynı zamanda ölümsüz yaşam için diriliş tanrısı ve ölülerin yargıcıdır. Osiris, gökyüzü tanrısı Geb ile yeryüzü tanrısı Nut'un ilk çocuğudur. Ayrıca Set, Neftis ve İsis'in de kardeşidir. Antik Mısır tarihi boyunca Osiris popülaritesini hiç kaybetmemiştir. O, Horus'un babası ve İsis'in kocasıdır.[249]

Mitolojiye göre kardeşi Set tarafından ihanete uğrayan Osiris, karısı İsis'in büyülü sözleri sayesinde öldükten sonra hayata geri dönmüştür. Böylece İsis, kocası Osiris'ten oğlu Horus'u doğurmuştur. Burada önemli olan yaşayanlar arasında ilk defa ölen ve aynı zamanda kral da olan Osiris'in tüm ölülerin kralı ve yargıcı olarak kabul görüp ona dualar edilmesidir. Osiris'in popülaritesi XVIII. hanedanlık döneminde daha da artmış ve en çok tapılan tanrı olmuştur. Burada unutulmaması gereken ise yerel tanrıların hâkimiyet sahalarının siyasi ve sosyal değişime göre sürekli değişmesidir. Osiris önceleri Delta'da (Mısırın Kuzeyi) bir ağaçla temsil edilen bitki ve ölülerin tanrısı konumundayken zamanla Menfis'e yayılmış ve

[245] Richard H. Wilkinson, a.g.e., s. 92-94.
[246] Pat Remler, a.g.e., s. s. 71.
[247] Afet İnan, a.g.e., s. 218.
[248] Osiris ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 53 bakınız.
[249] Pat Remler, a.g.e., s. s. 144., Henri Frankfort, a.g.e., s. 182.

orada ölülerin ilahı olan Anubis'in yerine geçmiştir. Daha sonra Yukarı Mısır'da yayılmıştır. Sonraki devirlerde ise tüm Mısır'da Ölülerin ilahı olarak yer almıştır.[250]

Kraliyet mitolojisinin bir diğer önemli unsuru Tanrıça İsis'tir. Tanrıça Nut'un kızı, Osiris'in karısı ve kız kardeşidir. Aynı zamanda da Horus'un annesidir. O, kocası ve aşkı olan Osiris'i büyülü güçleri sayesinde kanat çırparak hayata döndürmüştür.[251] İsis, Antik Mısır geleneğinde tanrı annesi, kraliçe ve eş olarak bütün dişi ilahlar arasında en popüler olanıdır. Mısırlılar İsis'in yeryüzüne, cennete ve ölüler diyarına etki edebileceğine inanmışlar ve onu tüm sırları bilen büyük büyücü olarak tasvir etmişlerdir. Ayrıca onun gökyüzündeki sembolünün Sirius yıldızı olduğu kabul edilmiştir.[252]

Antik Mısır metinlerinde adına en çok rastlanan Horus ise Osiris ile İsis'in oğlu ve Mısır tahtının gerçek sahibidir.[253] Krallık Mitolojisine göre babası için amcası Set ile mücadele etmiş ve Mısır'ın varisi olmuştur. Babası ve annesi ile birlikte kutsal üçlüyü oluşturur. Bu üçlü tanrı tasvirine Antik Mısır inancında birçok yerde rastlanmaktadır. Osiris, İsis ve Horus üçlemesiyle sosyal anlamda aile figürü ön plana çıkmaktadır. Bunun yanında Amon, Ra ve Ptah ile Ra, İsis ve Anubis üçlemeleri de Mısır inancında farklı zamanlarda yer almıştır.[254] Horus'un evrensel olduğu ve zamanla Ra ile aynı anlamda da kullanıldığı bilinmektedir. Bu durum hiyerogliflerde bir çok kez yer alır ve şahin başlı insan modelinde temsil edilir.

Horus'un mücadele ederek Mısır tahtını aldığı bir diğer önemli Tanrı Set'tir.[255] Set şiddetli fırtınayı ve kötülüğü sembolize eden Geb ve Nut'un oğlu Osiris, İsis ve Nepitis'in kardeşi Anubis'in babasıdır. Ayrıca kardeşi olan Neftis'le evlidir.[256] Set her ne kadar Mısır mitolojisinde kaos ve karanlığın tanrısı olarak kabul edilse de arkaik dönemde barışçıl bir doğaya sahip ve Aşağı Mısır'ın koruyucu tanrısı olarak bilinmektedir. Ancak Yukarı Mısır, Aşağı Mısır'ı yendikten sonra hanedanlar dönemi başlamış ve bu zamandan sonra Set, Horus'un karşısında kötülük ile anılmıştır. Hiyerogliflerde Set'in bedeni kardeşlerinin aksine tamamen hayvan olarak betimlenmiştir. Ayrıca onun rengi çöl rengi olarak kabul edilen kırmızıdır. Set'in yakın takipçisi ise timsah tanrısı olan Sobek'tir. Çöl ve timsah Eski Mısırlıların zihninde her zaman korkutucu olmuştur. Tüm bunlar ondan tamamen yüz

[250] Afet İnan, a.g.e.,s. 223-224.
[251] İsis ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 54 bakınız.
[252] Pat Remler, a.g.e., s. 94-95
[253] Horus ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 55 bakınız.
[254] Richard H. Wilkinson, a.g.e., s. 75-76.
[255] Set ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 56 bakınız.
[256] E.A Wallis Budge, *a.g.e.*, s. 241.

çevrildiğini göstermemektedir. Mısır hanedanlarında bazı firavunlara onun adı verilmiştir. Bunların başında II.Ramses'in babası I.Seti gelmektedir. Korkunun yanında ona duyulan saygının belkide en önemli sebebi kardeşi Osiris'i öldürerek yeniden dirilişine vesile olmasıdır. Böylece Mısır dini için çok önemli olan dirilme fikrine katkıda bulunmuştur. [257]

Bir diğer önemli tanrı ise Anubis'tir.[258] O hiyerogliflerde çakal başı ile temsil edilmiştir. Annesinin Neftis olduğu bilinmektedir. Babasının ise bazı inançlara göre Osiris bazı inançlara göre ise Set olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca farklı metinlerde Ra'nın, Bastet'in, Hesat'ın oğlu olarak da geçmektedir. Genel olarak onun ölülerle ilişkili olduğuna inanılmıştır. Anubis, Osiris kültü yükselmeden önce en önemli mezar tanrısı olarak kabul edilmiştir. Başlangıçta firavunların defnedilmesi ve öte dünya inançlarıyla ilişkilendirilirken sonraki dönemlerde bu özelliği tüm ölülere mal edilmiştir. Mumyalamanın kâşifi olarak da kabul edilip tapınılmıştır. Ona, ölüleri korumak ve kıyamet günü rehberlik etme görevi verilmiştir. Çakalların çölde mezarlıkları kolaçan etmesi sebebiyle ölülerle bir ilişkisi olduğu düşünülmüştür.[259]

En popüler Mısır tanrılarından biri de Bes'tir.[260] Orta Krallık'tan itibaren birçok figürde görünmeye başlayan Bes, Yeni Krallık döneminde yaygınlaşır. İnsanlara gündelik hayatta yarar sağladığı düşünülen bu tanrının en önemli özelliği kötülüğe karşı koruyucu olmasıdır. Özellikle çocukları, gebe ve doğum yapan kadınları korumasıyla bilinmektedir. Yeni Krallık'tan itibaren büyük kafalı, kocaman gözlü ve kısa bacaklı cüce olarak tasvir edilmiştir. Bunların yanında sıkça yılanları elinde tutarken veya onları ısırırken de betimlenmiştir.[261]

Yukarıda yazılanların dışında Antik Mısır metinlerinde birçok farklı tanrı geçmektedir. Bunlardan bir kısmı ulusal, bir kısmı ise yerel tanrılardır. Yerel tanrılara daha önceden adı geçen Sobek örnek verilebilir.[262] Sobek Eski Krallık'tan itibaren bilinmekte ve Fayyum merkezli Crocodillopolis şehrinin tanrısı olarak timsah başı ile sembolize edilmektedir. Bu şehirde timsahlar havuzlarda muhafaza edilmiş ve onlara kutsiyet yüklenmiştir. Sobek hakkında genellikle "öfkeli" denilmekte ve onun istediği zaman kadınları kocalarından aldığına inanılmaktadır. Ayrıca o bitkileri yeşillendiren ve bereketlendiren olarak da kabul

[257] Pat Remler, a.g.e., s. 174-175.
[258] Anubis ile ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 57 bakınız
[259] Richard H. Wilkinson, a.g.e., s. 187-188.
[260] Bes ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 58 bakınız
[261] Richard H. Wilkinson, a.g.e., s. 102-103.
[262] Sobek ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 59 bakınız

edilmiştir. Ayrıca Sobek-Ra ismiyle Güneş kültüyle ilişkilendirilerek yüceltildiği de görülmektedir.[263]

Bir diğer yerel tanrıça ise Bastet'tir.[264] Bu tanrıça tıpkı Sobek'te olduğu gibi Mısırlıların antropomorfik inançlarının yanında zoomorfik inançlarının da olduğunu göstermektedir. Bastet, "Kedi Tanrıçayı" sembolize etmektedir.[265] Bubastis şehrinde bu tanrıçaya tapılmıştır. Başlangıçta aslan tanrıça olan bastet, zamanla yumuşak huylu hale gelmiş ve kediyle özleştirilmiştir. Kedilere ve onlara önem verenlerin koruyucusudur. Farklı metinlerde o firavunların bakıcısı ve ölülerin koruyucu olarak da görülmektedir. Ayrıca Bastet, Ra ile de özdeşleştirilerek "Ra'nın kedisi" olarak da anılmıştır. O, Ra'nın en büyük düşmanı olan Apep (Apofis) ile olan mücadelesinde yardımcısı olarak kabul edilmiştir.[266]

Bir diğer önemli Tanrı sadece hayvan olarak betimlenmiş olan Apis boğasıdır.[267] Apis çoğunlukla Tanrı Ptah'la alakalı olmuştur ve kültünün başkenti Memfis'tir. Apis'in en önemli özelliği verimlilik tanrısı olmasıdır.[268]Apis boğası Menfis'teki Ptah mabedinin karşısında yapılmış olan özel bir tapınakta, rahipler tarafından itinayla bakılırdı. Bu boğa beyaz benekleri olan siyah renkte canlı bir hayvandı. Belli zamanlarda dışarı çıkarılırdı ve özenle beslenirdi. Rahipler boğanın her bir davranışından özel anlamlar çıkarmaktaydı. Bu nedenle onun ölümü büyük bir üzüntüyle karşılanır ve mumyalanarak özel törenlerle defnedilirdi. Ardında yeni bir boğa bulunur ve bu boğa da tıpkı bir öncekinde olduğu gibi başında üçgen şeklinde özel bir alametin olmasına ve dili üzerinde hamam böceğine benzeyen bir işaretin bulunmasına dikkat edilirdi. Böyle bir boğanın bulunması ise büyük bir sevinçle karşılanırdı ve bu durum törenlerle kutlanırdı.[269]

Mısır inancında insanlara ve hayvanlara tanrılık atfedilmesinin en önemli sebebi Mısırlıların zihninde, hareketin yaşamla eşdeğer olduğunun kabulünden kaynaklanmaktadır. Hareket eden her şeyin içinde yaşam vardır ve yaşayan her şey kendini hareketle göstermekteydi. Tanrı da kendini hareketle göstermek zorunda olduğu için yaşayan her şeyde tanrı aranabilirdi. Hayvanlar bu noktada daha gizemliydi.[270]

---

[263] Richard H. Wilkinson, a.g.e., s. 218-219.
[264] Bastet ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 60 bakınız.
[265] Kediye tanrıça özelliğinin atfedilmesinin sebebi, dişi kedinin yürüyüşü ve vücut hatlarındaki kıvrımlar ile kadının bedeni ve dişilik doğası arasında ilişki kurulmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.
[266] Richard H. Wilkinson, a.g.e., s. 177-178.
[267] Apis boğası ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 61 bakınız.
[268] Joann Fletcher, a.g.e., s. 101.
[269] Afet İnan, a.g.e., s. 224-226.
[270] A.H. Sayce, a.g.e., s. 227.

3.3. Antik Mısır Dininde Ruhun Mahiyeti ve Mumyalama Ritüeli

Antik Mısır'da mumyalama; öte dünya inancı, cennet, cehennem ve ruhun mahiyetiyle doğrudan ilişkiliydi. İnsanın yapısına ve mahiyetine olan inançlar her ne kadar zaman içerisinde değişikliğe uğrasa da genel olarak üç unsurdan oluşmaktaydı. Bunlar Ka, Ba, ve Beden'di.[271] Kişi doğana dek Ka'sının herhangi bir varlığı yoktu. "Ka" kişinin doğumu ile ortaya çıkmakta ve bir daha yok olmamaktaydı. Beden, Ka'sı ile birleşmeden yaşam ve bilinç kazanamıyordu. Ka bedenden ayrıldığında ise beden ölüyordu. Fakat beden ölü olduğunda dahi Ka bilinçli ve yaşam doluydu. Tıpkı beden gibi onun da yeme ve içmeye ihtiyacı vardı. Bundan dolayı Mısırlılar tıpkı tanrılara yemek adadıkları gibi insanlara da adadılar. Böylece ölen insanın Ka'sı besleniyor ve varlığını sürdürüyordu. Ka'nın beslenmeye ihtiyaç duyduğuna yönelik olan bu inanç ölü vakıflarının kurulmasına sebep olmuştur. Başta firavun olmak üzere rahiplerin, ölülerin ve diğer halkın ardından yiyecek ve içecekler sunulmaktaydı. Bu durum Eski Krallık döneminde çok büyük masraflara yol açtmıştır. Ardından ruhban sınıfı yeni geliştirdiği teolojiyle, taşa, duvara ya da tahtaya çizilen yiyecek ve içeceklerin tıpkı gerçekleri gibi Ka'nın beslenmesine yarayacağını iler sürdü. Bu durum Yeni Krallık'tan sonra ölülerin mezarına konulan ekmek ve şarabın yerini ölünün isminin yazıldığı tahtalar ve heykellerin almasıyla devam etti. Kişinin mezarının ve mumyasının bozulma ihtimaline karşı küçük büyülü heykeller yapıldı. Mısırlılar bu değişimden dolayı herhangi bir çelişkiye düşmediler. Çünkü insanın nasıl Ka'sı varsa heykelinin de Ka'sı vardı. İkisi arasında tam bir benzerlik sağlanırsa kişinin Ka'sı tekrar mezara geldiğinde mumyayı (bedeni) bulamazsa bile heykel ile kendini özdeşleştirip sorun yaşamayacak ve adaklardan istifade edebilecekti.[272]

Ka'dan sonra insanın yapısında bulunan bir diğer unsur kuş şeklinde tasvir edilen "Ba"'dır. Ba tıpkı Ka gibi insanın öldükten sonra öteki dünyaya giden parçasıydı. Ba'yı genellikle yağmur kuşu temsil ederdi. Bu kuş bazen insan başı şeklinde bazen de insan eli şeklinde resmedilirdi. Ka ile Ba arasındaki temel farklılık ise Ka'nın ölü kişinin mezarına gelerek kendisi için bırakılan yiyeceklerden beslenmesi, Ba'nın ise kişinin ölümünün ardından tanrıların katına yükselerek orada kalmasıydı. Böylece Ba tanrılara yapılan dua ve büyüler sayesinde onların katından besleniyordu. Ka ve Ba'dan sonra unutulmaması gereken bir diğer unsur ise Kalp'ti. Ölümsüzlük özelliği olan kalp duyguların ve zihnin merkeziydi. Kalbin maddi varlığının yanında tinsel bir varlığı da vardı. Tinsel olan kalp kişinin ölümünün

[271] Ka ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 62 bakınız.; Ba ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 63 bakınız.
[272] A.H. Sayce, a.g.e., s. 55-56.

ardından öteki dünyadaki "Kalplerin Meskenine" gider ve orada Osiris'in mahkemesinde ait olduğu kişiyle buluşarak yargılanırdı. [273]

Mısırlılar için Osiris her zaman çok önemli olmuştur. Hiyerogliflerde yeşil bir deriyle tasvir edilmesi yeni bir yaşam yaratmasını sembolize etmektedir. Osiris'e ilk dirilen firavun tanrı olarak tapılmıştır. Öyle ki onunla ilişkilendirilen yerler hac mekânı gibi kutsal kabul edilmiştir. Yeni Krallık döneminde firavunlar ölümden sonra Osiris tarafından yargılanıp onunla bütünleşirdi. Firavun dışında olanların ise Osiris'in mahkemesinde yargılanması gerekmekteydi.[274] Buna göre ölen kişi Osiris'in yer altı dünyası olan Duat'a gider ve orada hesaba çekilirdi. Burada ölen insan hakikat tanrıçası Maat vasıtasıyla, tahtında oturan Osiris ve çevresindeki 42 adalet tanrısının huzurunda yargılanırdı. Mahkemede ölen kişinin kalbi teraziye konulurdu.[275] Mısırlılara göre bilgeliğin kaynağı kalpti. Ruh da orada yer alırdı. Bir kişi öldüğünde kalbi Osiris'in önünde yargılanırdı. Terazinin bir kefesine kalp diğerine ise bir tanecik tüy konulurdu. Kalp, tüyden ağır basarsa bu kişinin felaketi anlamına gelmekteydi. Çünkü böyle bir kalp saf değildi ve günahlarla ağırlaşmıştı.[276] Bu kişinin akıbeti; başı timsah, arka kısmı su aygırı ve ön gövdesi aslandan oluşan melez bir canavarın önüne atılmaktı. Bu canavara Ammit (Ammut) denilirdi. Ammit, "ölüleri oburca yiyen dişi" anlamına gelmekteydi.[277] Bu mitik canavar bir kişiyi yediğinde o kişinin bedeni yok olurdu. Eski Mısırlılara göre en büyük lanet Ammit tarafından yenilerek yok olmaktı.[278]

Orta Krallık'tan itibaren Osiris'in kültü Mısır'ın her yerine yayılmıştır. Onun öte dünyanın kralı olması, aynı zamanda öldükten sonra öte dünyaya giden ruhları yargılaması anlamına da geliyordu. Osiris'in mahkemesi her kişi için öldükten sonra vücudundan ayrılan tinsel kalbinin mahkemeye gelmesiyle başlamaktadır. Burada unutulmaması gereken ise hem insan yapısını oluşturan beden, hem de Ba, Ka ve kalbe ait düşüncelerin zamanla kendi içinde Menfis veya Hermapolis gibi şehirlerde oluşan teoloji okullarında sistematik olarak şekillenmesiydi. Bundan dolayı Ba'nın, Ka'nın veya kalbin tanımının tam olarak yapılıp Mısırlıların düşünce dünyasındaki karşılığının net olarak belirlenmesi mümkün değildir. Üç bin yıllık tarih içerisinde siyasi ve sosyal olaylara bağlı olarak ruhban sınıfının önderliğinde sürekli değişmeler yaşanmıştır. Günümüzde Mumyalama Ritüeli, Osiris'in mahkemesi ve

[273] A.H. Sayce, a.g.e., s. 67-70.
[274] Osiris'in mahkemesi ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 64 bakınız.
[275] İsmail Taşpınar, Duvarın Öteki Yüzü: Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilikte Ahiret İnancı, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 43.
[276] Nancy Donnelly(Producer), Rob Lyall(Director), Egypt Underworld(Documentary), A National Geographic Television Production, USA, 2009, https://www.youtube.com/watch?v=474Sguz-aUo, (03.04.2018)
[277] Ammit ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 65 bakınız
[278] Richard H. Wilkinson, a.g.e., s. 218.

öteki dünyadaki sonsuz yaşamla ilgili bilgiler, araştırmacılar tarfından arkeolojik kalıntıların ve antik yazarlardan kalan belgerlerin yorumlanmasıyla elde edilmektedir.

Ruhban sınıfı hem dini hayatın hem de sosyal hayatın düzenleyicisiydi. Bu sınıfa mensup olanları saçları kökten traş edilirdi. Sihir ve dua sayesinde tanrılarla insanlar arasında bağ kurar ve teoloji bu grubun eliyle düzenlenirdi. Krallık tarafından birçok hak tanınan ruhban sınıfı mabetlerde en büyük binalarda oturur ve bolca yapılan bağışlarla gıpta edilen bir hayat yaşardı. Teb'deki Amon tapınağının 125 odası ve binden fazla personeli bulunmaktaydı. Ruhban sınıfı da hukuken olamasa bile fiiliyatta babadan evlada geçerdi. Bu durum ruhban sınıfının içinde bir gelenek ve teoloji oluşmasını sağlamıştır. Ruhban sınıfı halkın ahlakından çok dini ayinlerinin idaresi, yiyecek ile içeceklerin takdimi ve heykellerin yıkanmasıyla meşgul olmuştur.[279] Bu dini ayinler de doğrudan öteki dünya inancıyla alakalıdır. Bunların başında da mumyalama ritüeli gelmektedir.

Mumyalama, cesedi çeşitli işlemlerden geçirmek suretiyle çürümesini önlemek ve vücut bütünlüğünü muhafaza etmek için yapılan uygulamadır.[280] Mumya kelimesi önceleri Eski Mısır'daki cesetleri tanımlamak için kullanılmış olsa da daha sonra buzullarda veya çöl şartlarında doğal yollarla korunmuş vücutlar için de kullanılmıştır.[281] Mumyalama ritüeli ruhban sınıfı tarafından özel olarak yapılırdı. Bu ritüelin amacı bedenlerin bozulmadan sağlam kalmasını sağlamak, böylece kişinin Ka'sını mezara geri döndüğünde bedenle buluşturmaktı.

Mısırlılar öldükten sonra çok iyi korunmuş bir bedene sahip olmayı sonsuz hayatın anahtarı olarak görmüşlerdir. Beden mumyaya dönüştüğünde vücut bütünlüğü bozulmuyor devamında ise yiyecek adakları ve duvarlara yazılan sihirli sözcüklerle kişinin Ka'sı besleniyordu. Eğer beden mumyalanmaz veya mumyalı beden kaybolur ya da tahribata uğrarsa bu felaket anlamına geliyordu. Çünkü öldükten sonraki yaşamın garantisi kişinin dünyada adının anılmasıyla sağlanmaktaydı. Bu durum mumyalanan bedenin varlığı ile sağlanıyordu. Mumyalama ritülenin Eski Krallık (M.Ö. 2575-2125) döneminden itibaren var olduğu tahmin edilmektedir.[282] Mitolojiye göre mumyalama ilk defa Osiris'le ortaya çıkmış

[279] Afet İnan, a.g.e.,s. 230-231., Mircea Eliade, Ioan P. Couliano, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, çev. Ali Erbaş, İnsan Yayınları, İstanbul 1997, s. 224.
[280] Mumyalama ayini ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 66 bakınız
[281] Okasha El Daly, *Egyptology: The Missing Millennium Ancient Egypt in Medieval Arabic Writings*, UCL Press, London 2005, s. 95.
[282] Salime İkram and Aidan Dodson, *The Mummy in Ancient Egypt,* Thames&Hudson, London 1998, s. 15.; Ian Shaw, Paul Nicholson, *British Museum Dictionary of Ancient Egypt*, British Museum Press, London in England 1995, s. 190-191.

ve onun tarafından korunmaktadır. Mumyalama öteki dünya hayatı için şartır. Osiris ve Anubis mumyalama ritüelinin en önemli aktörüdür.[283]

Mısırlılar her ne kadar tıp alanında çevresindeki medeniyetlere göre daha ileride olsalar da soğuk algınlığı gibi günümüzde kolaylıkla tedavi edilebilen hastalıklar bile ölümlere yol açabilmektedir. Ayrıca çocuk ve doğum ölümlerinin fazla olduğu bu gibi trajedilere karşı koruyucu kabul edilen Tanrıların ön plana çıkmasından da anlaşılabilmektedir. Ölümün hayatın bu kadar içinde olması Mısırlıların ölümden sonraki hayatlarının planlamalarına sebep olmuş olabilir. Piramitler, tapınaklar ve ruhban sınıfı bu planlamanın bir parçasıdır. Ancak burada unutulmaması gereken, öteki dünya inancının antik çağ boyunca sürekli değişmesidir.

Mumyalamanın ilk olarak nasıl ortaya çıktığı bilinmemektedir. Araştırmacılar ölü bedenlere yapılan bu muamelenin Mısır coğrafyası ile yakından ilişki olduğunu düşünmektedir. Mısırlılar gündelik hayatta Nil'in düzenli taşması ve geri çekilmesiyle ekinlerin kuruduktan sonra tekrar yeşerdiğini görmektedir. Bu durumla insan bedeni arasında kurdukları ilişki sonucunda öteki dünya inancının doğduğu ve tıpkı insanların da bitkiler gibi ölümden sonra fiziki varlıklarının devam ettiğine inanmış olabilecekleri tahmin edilmektedir. Mitolojiye göre Osiris'in tekrar hayata dönmesi ve ölümsüz hayata sahip olması bu çıkarımı desteklemektedir.[284] Bundan dolayı ölümden sonra ölümsüzlüğün sağlanabilmesi için ölü defnetme geleneklerinin yapılması gerekmektedir. Bu geleneğin başında bedenin bütünlüğünü korunması için mumyalama ve defin törenlerinin usulüne uygun yapılması gelmektedir.[285]

Günümüzde mumyalama denildiğinde de ilk akla gelen Eski Mısırlılar olmuştur. Mumyalama işlemine bakıldığında bunun çok zor olduğu görülmektedir. Bu işlemin gerçekleştirilebilmesi için belli oranda tıp ve anatomi bilgisi şarttır. Mumyalama yapılırken ilk olarak cesetten iç organlar çıkarılır. Daha sonra vücut, "natron" adı verilen özel bir tuz ile sıvılardan arındırılarak kurutulurdu. Natron; tuz ile bikarbonat minerallerinin karışımıdır. Ardından cesedin üzerine çürümeyi engellemek için hoş kokular ve şifalı bitkiler konulmaktadır.[286]

[283] Pat Remler, a.g.e., s. 124.
[284] Afet İnan, a.g.e.,s. 230-231
[285] Albert A Renner, a.g.e., s. 77.
[286] Ben Mole (Director), Kate Haddaock (Producer), Egypt's Ten Greatest Discoveries (Documantary), Atlantic Productions, USA 2008, https://www.youtube.com/watch?v=TMKmxjJDaUM, (03.04.2018)

Mumyalamayla ilgili ayrıntılı bilgiler Herodot tarafından da nakledilmiştir. Herodot'a göre bir Mısırlı, yakını öldüğünde mumyalama işlemini yapan rahibe giderek, fiyatları değişen 3 farklı modelden birini seçer. Modellere göre fiyat değişmekte ve mumyalamanın niteliği fiyatın yükselmesiyle artmaktadır. Buna göre en pahalı olan modelde mumyalama yapılırken ilk olarak rahip tarafından burun deliklerinden kancayla beyin çekilir. Eğer beynin hepsi çekilemezse ilaçla eritilir. Ardından vücudun iç organları çıkarılır. Bu alanlar hurma şarabı ve çeşitli kokular sürüldükten sonra dikilir. Son olarak ölü tuzlanarak yetmiş gün boyunca bekletilir. Tüm bu işlemler bittikten sonra ceset toparlanarak ölünün yakınlarına teslim edilir. Yakınları da tabut hazırlayarak mumyalanmış cesedi, tabuta yerleştirir. Hazır hale gelen tabut da dik bir şekilde ölü için hazırlanan ölü odasına konulur. Diğer mumyalama modellerinde ise bu uygulama tuz kullanılarak daha basit bir şekilde yapılır.[287]

[287] Herodotos, a.g.e. s. 132-133.

4. ANTİK MISIR DİNİNDE SİHİR, BÜYÜ VE KÂHİNLİK

4.1. Sihir ve Büyü Kavramları

4.1.1. Sihir ve Büyü

İnsanlık tarihinde toplumların neredeyse her dönemde büyüyle ilgili unsurları kültürlerinde ve inançlarında barındırdıkları görülmektedir. İnsanların zihninde ortaya çıkan -iyi veya kötü- görünmeyen güçlerin dünyada hüküm sürdüğü düşüncesi, okült inançların temelini oluşturmaktadır. Okült kelimesi gizli anlamına gelen Latince *occultus'*tan türemiştir. Bu kelime günlük varoluşun dışında gizli başka bir dünyanın var olduğunu, büyünün de bu iki dünya arasında bağlantı kurduğu varsayımını içerir. Görünmeyen bu gizli dünya ile bağlantı kurma yollarının başında ritüeller, efsunlar, tılsımlar, simgeler, iksirler, büyülü sözler gelmektedir. Bunların yanında ölülerle iletişime geçme, başkasının sevgisini kazanma, hastalıklardan korunma ve kişinin hayatına istenilen yönü verme de eklenebilir.[288]

Etimolojik açıdan bakılacak olursa "büyü" kelimesi Yunanca'da, *megaia* olarak kullanılan "magos"tan türemiştir. Yunan metinlerinde *magos* kelimesi bilge, rahip, doktor, astrolog, sihirbaz ve rüya yorumcusu anlamlarını taşımaktadır.[289] Magos kelimesinin ise daha önceden "magi" şeklinde Zerdüşt rahiplerinin unvanı olarak kullanıldığı ve oradan Yunanca'ya geçtiği kabul edilmektedir.[290] İngilizcede kullanılan magic kelimesinin de yunanca magos'tan geldiği düşünülmektedir.[291] Eski Türk dilinde ise büyü, bügü veya bükü şeklinde yazılmakta ve akıllı veya bilge anlamlarına gelmektedir. Bu anlamı kazanmadan önce sihirbaz ve din adamı anlamında da kullanılmıştır.[292]

Büyü, tabiatüstü güçler yardımıyla tabiatı etkileyerek olağan üstü sonuçlar elde etme esasına dayanan davranışları ifade etmek için kullanılmaktadır. Genel olarak tabiatüstü gizli

---

[288] Christopher Dell, *Okült Cadılık ve Büyü*, çev. Begüm Kovulmaz- Şeyda Öztürk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016 s. 7.

[289] Annette von Heinz, Frider Kur, *Gizli Bilimler Ansiklopedisi*, çev. Bülent Atatanır, Omega Yayınları, İstanbul 2004 s. 257.

[290] Antik çağda "magi, maji" kelimesi Zerdüşt (mecusi) din adamlarının yapmış oldukları sanatlar için kullanılmıştır. Yunanlılar M.Ö. 5. yüzyılda Perslerin Zerdüşt rahiplerinden haberdar olmuşlardır. Astrolojiyle uğraşan ve okült bilgiler peşinden koşan bu rahiplerden bazıları Akdeniz bölgesine yerleşmiştir. Yapmış oldukları Magi sanatı (büyü) Yunan ve Romalılar tarafından tehdit olarak algılanmıştır. Romalılar ve Yunanlılar büyülü (magi) işlere karışmaktan korkmuşlar ve bu nedenle "magi" sözcüğünün terim olarak algılanışı karanlık ve tehdit edici unsurlar üzerine şekillenmiştir. Bkz.: Richard Kiefckhefer, *Ortaçağda Büyü*, çev. Zarife Biliz, Alfa İnceleme, İstanbul 2017, s. 32.

[291] Gherardo Gnoll, *Magi*, The Encyclopedia of Religion, New York, 1987, c. IX, 79.

[292] Kaşgarlı Mahmud, Divanı Lügat-İt-Türk, çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, cilt 3. Ankara 2003. s. 229., Hikmet Tanyu, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA), "Büyü",* Türkiye Diyanet Vakfı, cilt 6, Ankara 1992 s. 501.

güçlerle iletişim kurularak ya da kendilerinde gizli güçler bulunduğuna inanılan nesneleri kullanarak zararlı, faydalı veya koruma amaçlı yapılan işleri kapsamaktadır.[293] Büyünün toplumda ortaya çıkış nedeni, insanların hem kendi cinslerine hem de doğaya hükmetme arzularının bir sonucu olarak görülmektedir. Büyüler antik dönemden itibaren genel olarak ikiye ayrılmaktadır. Zarar verme amacıyla yapılan büyüler, "kara büyü" olarak adlandırılırken fayda verme amaçlı yapılan büyüler ise "ak büyü" olarak ifade edilmiştir. Kara büyü, iblis ve şeytanlar –demonlar- yardımıyla hedefe ulaşmayı ifade ederken, ak büyü ise dua ve muskalar yoluyla korunmayı kapsamaktadır.[294]

Antik çağda medeniyetlerinin büyük çoğunluğunun inanç sisteminde doğada birden fazla gizli gücün varlığı kabul edilmekte ve büyü bu güçlerle iletişime geçmenin yegâne yolu olarak görülmektedir. Tek tanrı inancının yükselişi büyü ve büyücülüğe karşı sınırlandırmalar getirmiş ve onu tanrı ile "doğru" iletişim kurma biçiminden uzak, alışılmışın dışında bir araç olarak görmüştür.[295]

Din ile büyü arasındaki ayrım Tanrı'yla kurulan bağ noktasında birbirinden ayrılmaktadır. Büyü, tanrıya dua etmeden ya da ona sığınmadan doğaüstü yollara başvurarak dünyayı anlama ve ona etki etme girişimi olarak kabuk edilmektedir. Din ise doğrudan tanrıya sığınmayı ve ona itaat etmeyi kapsamaktadır. Her ne kadar tanrıya itaat noktasında birbirinden ayrılsa da büyü ile dinler uygulamada birbirine yakındır ve arkaik dönemden itibaren birlikte ilerlemiş yahut birbiriyle etkileşim halinde olmuştur. Dinler birçok insana hitap etmesiyle *egzoterik* bir yapıya sahipken, büyü ise az sayıda belli bir azınlığa hitap etmesi açısından *ezoterik*tir.[296] Dinler ve büyü arasındaki ilişki dua ve büyüde kullanılan "telaffuzu zor sözler" bağlamında birbirine yakın olsa da toplumsal alanda farklılaşmaktadır. Dinler tarafından yapılan ritüeller ile kurban törenleri toplumu birleştirmekte ve bütüncül bir katılım sağlamaktadır. Ancak büyüler, büyücüyü ya da büyüyü yapan topluluğu diğer insanlarından ayıran bir özelliğe sahiptir.[297]

Her ne kadar tarih boyunca dinler ve ruhban sınıfları büyü ve büyücülüğü dışlamış olsa da dinler tarafından icra edilen ritüellerde benzer büyü uygulamaları kullanılmıştır. Burada unutulmaması gereken en önemli unsur antik çağın dinlerinde büyücüler hakkında hep

[293] Hikmet Tanyu, *a.g.e.* s. 501.
[294] Helmut Werner, *Ezoterik Sözlük*, çev. Bülent Atatanır, Murat Batmankaya, Omega Yayınları İstanbul 2005 s.143.
[295] Christopher Dell, a,g.e., s. 24.
[296] Christopher Dell, a,g.e., s. 8.
[297] Bengt Ankarloo, Stuart Clark, *Eski Yunan ve Roma'da Büyü ve Büyücülük*, çev. Çiğdem Dürüşken, Eyüp Çoraklı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 154.

bir kafa karışıklığı olmasıdır. Bunlar sanatçı mı, simyacı mı, bilim adamı mı, şifacı mı yoksa sahtekâr mı, tanrı ya da şeytanların aracıları mı olduğu hep sorgulanmıştır. Antik çağ dinlerinde her ne kadar ibadetlerde büyüye benzeyen uygulamalar kullanılsa da büyücülere karşı önemli yaptırımlar da uygulanmıştır. Bu konuda en önemli istisna Antik Mısır medeniyetinde olmuştur. Antik Mısır'da ibadet ve büyü birbirinden farksızdır. Büyü, ruhban sınıfının en önemli faaliyetlerinden biridir.[298]

Araştırmacılar büyünün tarihini insanlığın antik dönemine kadar götürmektedir. Özellikle toplumların arkaik dönemlerinde büyü "içe gömülü" günlük hayatın ayrılmaz bir parçası halindedir. Arkaik insan tarafından büyü farklı algılanmıyor, bugün anladığımız anlamda ayrı bir kategoride düşünülmüyordu. Bu durum şehir devletlerinin kurulmasına kadar devam etmiştir. Şehir devletlerinin kurulmasıyla tıpkı yaşam şartlarındaki değişim gibi tinsel düşüncelerde de değişimler yaşanmış ve tinsel dünya daha akılcı hale getirilmiştir.[299]

Sigmund Freud'e göre arkaik dönemde yaşayan insanların doğa ve dünya anlayışları bugünkünden farklı olmuştur. Bu anlayışa göre doğada insanlara iyilik veya kötülük yapmak isteyen çok sayıda tinsel varlığın olduğu düşünülmekteydi. İlkel insanlar doğada olup biten her şeyin nedenini bu tinlere atfetmişlerdi. Bu tinlerin sadece hayvanları ya da bitkileri değil aynı zamanda doğada cansız gibi görünen nesneleri de canlandırdıkları düşünülürdü.[300] Bu durum Arkaik dönemde yaşayan insanların olaylar karşısında, onların oluş mantığına yükledikleri anlamdan kaynaklanmaktaydı. Karşılaşılan her iki olay arasındaki sebep sonuç ilişkisi bugün yapıldığı gibi bilimsel formülasyonlarla değil, mitolojik bir düzlemde doğaüstü bir alana çekilerek açıklanırdı. Yani insanlar doğanın çetin şartları karşısında önlerine çıkan engelleri tinsel varlıklarla ilişkilendirerek anlamlandırmaktaydı. Volkanik bir patlamanın sebebi, genellikle volkanlarda yaşayan tanrıların veya tinsel varlıkların eylemleri olarak görülüyordu.[301]

Doğada bulunan nesnelerin tinsel bir öze sahip olabileceği düşüncesi ve arkaik dönemde yaşayan insanların başlarına gelen olaylar karşısında kurmuş oldukları denklemlerin mitolojik bir geri plana sahip olması, büyü ve sihiri hayatın bir parçası haline getirmiştir.

[298] Christopher Dell, a,g.e., s. 11.
[299] Bengt Ankarloo, Stuart Clark, a.g.e., s 7.
[300] Sigmund Freud, *Totem ve Tabu*, çev. Cenap Karakaya, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 115.
[301] Kürşat Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2013, s.5.

İnsanların büyü ve sihirle meşgul olmasının nedeni bir merak veya bilgi edinmenin ötesinde dünyaya hükmetme çabalarının bir sonucu olarak görülebilir.[302]

Genelde büyü olarak ifade edilen ancak ritüelleri, efsunları, tılsımları, simgeleri, iksirleri, muskaları ve dua gibi unsurları da kapsayan olağanüstü durumların kökeni hakkında birçok bilim dalı tarafından farklı tasnif ve tarifler yapılmıştır. Antropolojik yönden büyüyü inceleyen E.B. Taylor (1832-1917), onu bir ölçüde psikolojik temellere dayandırmakla beraber daha çok sosyal planda ele almış ve "sahte bilim" olarak tasvir etmiştir. E.B. Taylor'a göre ilkel kabile mensupları kendi düşünce dünyalarında, büyü ile olaylar arasında kendilerine göre bir sebep sonuç ilişkisi kurmuşlardır. Ayrıca büyü ve dinin aynı düşünce siteminin bir ürünü olduğunu ifade etmiştir. J.G Frazer (1854-1941) ise büyünün din ve bilim ile ilişkisi üzerinde durmuştur. Ona göre bütün dinlerin kaynağı büyüdür. İnsanlar tabiatı kontrol etme çabalarında büyünün yetersizliğini anlayınca, bu kontrol gücüne sahip olduğuna inanılan din ortaya çıkmıştır. Büyü, insan ve tabiata ait olaylar arasındaki sebep sonuç ilişkisine sembolik anlam yükleyen kültürlerde önem taşımaktadır. Frazer'in insanların inanç dünyasında büyüyü dinden önce bir merhale olarak görmesi 20. yüzyıldaki birçok bilim adamı tarafından takip edilmiştir. Ancak günümüzde bu görüş arkaik toplumların düşünce tarzlarının yanlış anlaşılmasından kaynaklandığı şeklinde eleştirilere de maruz kalmaktadır.[303]

J.G.Frazer gibi 20. yüzyıldaki birçok bilim adamı toplumların düşünsel gelişimlerinin, büyüden sonra sırasıyla, dinsel ve bilimsel döneme geçeceğine inanmıştır.[304] Bilimin hızla ilerlemesi neticesinde gizemlerinden arındırılmış bir dünyada yaşayan insanların büyüye olan ihtiyaçlarının biteceği fikri uzun süre batı düşüncesinde önemini korumuştur. Ancak günümüzde büyüye olan inancın insanların temel özelliklerinden biri olduğu fikri daha ön plana çıkmaktadır. Antik dünyada da kullanılan büyünün birçok çeşidinin, modern zamanda da farklı şekillerde insanları etkilemekte ve onlarda umut ile korkuya sebep olduğu görülmektedir.[305]

Büyü özellikle insanların anlamlandırmadığı veya aciz kaldığı durumlarda alternatif olma özelliğini hiç kaybetmemiştir. Bu duruma büyü bitkileri örnek verilebilir. Literatürde büyü bitkileri olarak geçen bazı maddelere farklı anlamlar yüklenmiştir. Buna göre 19.

[302] Sigmund Freud, a.g.e., s. 118.
[303] R.R. Marett, *Encyclopedia of Religion and Ethics*, "Magic" Edinburgh: T&T. Clark, c.8, New York 1930, s.245-246.; Hikmet Tanyu, a.g.e. s. 501.
[304] Animizme dayanan düşünce sistemi de benzer bir teoriyi savunmaktadır. Buna göre insanlar çağlar boyunca art arda üç düşünce sistemi, üç büyük dünya görüşü tanımıştır. Bunlar animist(mitolojik) görüş, dinsel görüş ve bilimsel görüştür. Bkz.: Sigmund Freud, a.g.e., s. 117.
[305] Christopher Dell, a,g.e., s. 19.

yüzyılda botanikçi Franz Ungar (M.S 1800-1870) büyü bitkileri hakkında bir tasnif yapmış ve onları, cadı ve büyücülerden koruyan bitkiler; şimşek, dolu ve ateşten koruyan bitkiler; define ve buluntu keşfettiren bitkiler, zenginlik aşk, mutluluk ve itibar sağlayan bitkiler olmak üzere kısımlara ayırmıştır. Ayrıca antik çağdan itibaren bugün faydalı veya zehirli olarak bilinen, tütün, safran, baldıran, afyon, siyah haşhaş, menekşe, epig kökü ve ladin ağacı gibi bitkiler de büyü adı altında kullanılmıştır.[306]

Büyü bitkilerine ve bu bitkilerin kullanılış amacına bakıldığında insanların ihtiyaçlarının ön plana çıktığı görülmektedir. Ayrıca büyücüler tarafından kullanılan bitkilerin çoğunun şifacılar tarafından da tedavi amaçlı kullanıldığı bilinmektedir. Bu nedenle antik dönemde büyü ile tıp birçok açıdan birbiriyle yakından ilişkilidir. Antik gelenekte toplum ve siyasi otorite tarafından meşru görülen uygulamalar şekil olarak büyüye benzemekte ve tedavi olarak kullanılmaktadır. Özellikle Eski Mısır ve Mezopotamya'da hastalıkların özel büyülerle iyileştirilebileceğine inanılmıştır. Bu açıdan bakıldığında büyü antik gelenekte hem sanat hem de bilim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Genel olarak bakılacak olursa büyü paleolitik devirden itibaren örnekleri bulunan çok eski bir uygulamadır. Neredeyse her toplumda değişik şekillerde ortaya çıkmış ve zaman içerisinde farklı şekillere bürünmüştür. Büyü ile yazı arasında yakın ilişki kurulmuştur. Öyle ki Antik Mısır'ın büyü tanrısı olan Tot aynı zamanda söz ve yazı tanrısı olarak anılmıştır. Özellikle yazının belli bir kesim tarafından kullanıldığı antik dönemde bu durum daha net görülmektedir. Büyüyle meşgul olanlar hem onun hakkında yazılanları okuyabilenler hem de söylenmesi güç kelimeleri telaffuz edebilenlerdir.[307] Özellikle büyüye inananların, seremoniyi tam anlamıyla uygulamaları son derece önemli görülmüştür. Büyünün temelinde belirlenmiş davranışların ve "telaffuzu zor sözlerin" tayin edilmiş zaman içerisinde söylenmesi yer almaktadır. Böylece ilgili ruhlar ve gizli güçler büyücünün talebini yerine getirmektedir.[308]

Dilimizde sihir ve büyü kelimeleri çoğu kez birbirinin yerine kullanılmaktadır. Anlam olarak birbirlerine yakın olan bu kelimelerden "büyü" Türkçe, "sihir" ise Arapçadır. Bu kelime bir şeyi olduğundan farklı gösterme, aldatmak, oyalama ve hile anlamlarında kullanılmaktadır.[309] Sihir kelimesi hem Arapça kökenli olması nedeniyle hem de Kuran-ı Kerim'de birçok ayette yer alması sebebiyle, İslam geleneğinde büyü anlamında

[306] Helmut Werner. a.g.e. s.143.
[307] Christopher Dell, a,g.e., s. 12.
[308] Annette von Heinz, Frider Kur, a.g.e., s. 259.
[309] İlyas Çelebi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA), "Sihir",* Türkiye Diyanet Vakfı, cilt 37, Ankara 2009 s. 170.

kullanılmıştır.[310] Ancak sihirle ilgili yapılan tanımlar büyü kadar kapsamlı olmamış ve İslam metafiziğinde yer alan unsurlar çerçevesinde şekillenmiştir.

İslam düşüncesinde sihir kelimesi, el çabukluğu, göz boyama, şeytanla yakınlık kurup ondan yardım alma, yaldızlı sözlerle insanları etki altında bırakma ve nesnelerin şeklini değiştirme anlamlarında kullanılmıştır. Ayrıca sihir meydana gelen bir olayı gerçeğe aykırı bir şekilde gösterme işlemi olarak da tanımlanmıştır.[311] Bu açıdan bakıldığında sihir birçok yönüyle büyü ile aynı anlama gelmektedir.

Sihir daha çok insana yönelik tabiatüstü güçlerin yardımıyla bir gayeye ulaşmak için kullanılan bir eylem veya bir şeyin gerçek şeklinden farklı olarak başka bir halinin gösterilmesi olarak tasvir edilirken; büyü kavramı ise insanı veya herhangi bir nesneyi etki altına alan herşeyi içine almaktadır. Bu açıdan bakılacak olursa büyü daha geniş anlamda "kehanet", "göz boyama", "falcılık", "cincilik" ve "illüzyon" gibi unsurların tamamını kapsayacak şekilde kullanılmaktadır.[312]

İslam kaynaklarında sihirle alakalı önemli tanımlardan biri de İbn Haldun tarafından yapılmıştır. İbn Haldun *Mukaddime'*sinde herhangi bir beşerin yardımı olmadan veya tinsel güçlerin yardımıyla insanın nefsi ile ruhların dış dünyaya etki etme gücünün var olduğunu ifade etmiş ve bu gücün dışa vurumunu da "sihir" ve "tılsım" olarak ikiye ayırmıştır.[313] Sihir ve tılsım içeren bilgilerin İslam şeriatında zararlı görüldüğünü ve sihir yapma hakkında yazılan eserlerin Allah'ın yardımına başvurulmadan yıldızlara veya başka unsurlara yönelerek ortaya çıktığını söylemiştir. Ona göre, metafizik herhangi bir unsur veya bir aracının yardımı olmadan kişinin kendi gayretiyle varlıklara tesir etmesine sihir; yıldızların veya gizli güçlerin yardımıyla varlıklara ekti etmeye ise tılsım denilmektedir. Ayrıca o, kişilerin hayal güçlerine etki ederek onlar üzerinde tesir oluşturmayı da sihrin çeşitleri arasında ifade etmiştir.[314]

Sihir ve büyünün mahiyeti, realitede var olup olmadığı, eğer varsa tesirlerinin sınırları ve kabul edilebilirliği, tarihin her safhasından birçok gelenek tarafından tartışılmıştır. Büyü günümüzde bir kısım insanlar tarafından "realite dışı", "eski dünyanın hikâyeleri" veya "dinlerden önceki safha" olarak görülürken, bir kısım insanlar tarafından ise "çağdaş büyü"

[310] Araf Suresi, 7/106-122. ; Şuara Suresi, 26/31-48.
[311] İlyas Çelebi, *a.g.*e. s. 170.
[312] Hüseyin Doğan, "Sihir ve Din İlişkisi" Gnostik Akımlar ve Okültizm Sempoyumu, İ.Ü.İlahiyat Fakültesi, 2012 Erzurum, s.514.
[313] Mukaddime, İbni Haldun'un "Kitabu'l-iber ve divanu'l-mübtedei ve'l-haber fî eyyami'l- Arabi ve'l-Acemi ve'l-Berber ve men âserehum min zevi's-sultani'l-ekber" adlı eserinin giriş bölümüne verilen isimdir.
[314] İbn Haldun, *Mukaddime II*, Dr. Arslan Tekin, ilgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2017. S.1096-1098.

adı altında hala varlığını sürdürmektedir.[315] İslam düşüncesinde ise Kuran-ı Kerim ile hz. Muhammed'in sünnetinden hareketle varlığı kabul edilmekte ve olumsuz bir fiil olarak nitelendirilmektedir.[316] Ayrıca İslam hukukunda da sihir yapanlara verilecek cezalarla ilgili tartışmalar ve hükümlere yer verilmiştir.[317]

Sihir ve büyünün algılanışı insanların dünya görüşleri ve psikolojik gelişimleriyle doğrudan ilişkilidir. İnsanların metafizik düşünceye bakışı, dinle veya aşkın bir varlıkla kurmuş olduğu ilişki doğrudan sihir ve büyü algılayışlarını etkileyebilmektedir. Semavi dinlerin tamamında büyü ile ilgili hususların olması, hem Kitab-ı Mukaddeste[318] hem de Kuran-ı Kerim'de büyüyle ilgili unsurlara yer verilmesi, bu dinlerin müntesipleri tarafından büyünün "realite" olarak algılanmasına sebep olmuştur. Bu dinlere göre büyünün, gizli veya görünmez güçler vasıtasıyla dış dünyadaki nesnelere etkisi kesin olarak kabul edilmektedir.

Din temelli bu görüşler 19.yüzyıldan itibaren düşünsel faaliyetlerin değişimiyle farklı yorumların yapılmasına sebep olmuştur. Buna göre batı düşüncesinde pozitivist dogmatizm ve evrimci ideolojinin egemenliğinin hâkim olması, dinlerin kökeni ve başlangıçtaki durumlarıyla ilgili tartışmaları başlatmıştır. Bu tartışmalar neticesinde başta John Lubbock (M.S.1843-1913) olmak üzere birçok bilim adamı dinlerin kaynağını tarif ederken onların fetişizm, totemizm, şamanizm, antropomorfizm ve monotezim gibi safhalardan geçtiğini ifade etmiştir.[319] Dinlere karşı evrimci bir bakış açısının ortaya çıkması, dinlerle birçok özellik bakımından ortak yönleri olan büyünün de "realite dışı" kabul edilmesine ve onun animizm veya şamanizm gibi arkaik insanların inanç dünyasında ortaya çıkmış, doğayla etkileşim neticesinde çeşitlenmiş birer unsur olarak görülmesine sebep olmuştur.

Dinler büyünün varlığı ve pratik uygulamaları karşısında herhangi bir şüphe duymazken pozitivist düşünce büyünün varlığını kabul etmemekte ve onu insanların doğayla etkileşimi neticesinde ortaya çıkmış birer yanılsama olarak nitelendirmektedir. Günümüzde bazı insanlar büyünün varlığını kabul ederken bir kısım insanlar için herhangi bir önem ifade etmemektedir. Büyüye inanan insanların durumu sahip oldukları psikolojik durum ve bilgi birikimiyle doğru orantılıdır. Bu durum insanların metafizik unsurlarla olan ilişkilerine bağlıdır. Katı pozitivist eğitim almış insanlar karşılaşmış oldukları olaylara doğaüstü önem

[315] Christopher Dell, a,g.e., s. 19.
[316] Bakara Suresi, 2/100., İlyas Çelebi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA), "Sihir",* Türkiye Diyanet Vakfı, cilt 37, Ankara 2009 s. 171.
[317] İbn Haldun, a.g.e., s.1099-1101., İlyas Çelebi, *a.g.e.,* s. 171.
[318] Kitabı Mukaddes, Çıkış 22/18.; Kitabı Mukaddes, 1. Samuel 14/41.
[319] Kürşat Demirci, Dinler Tarihinin Meseleleri, İnsan yayıncılık, İstanbul 2002, s. 51-52.

atfetmemekte ve kurmuş oldukları neden sonuç ilişkisine bağlı olarak bilimsel yöntemle anlamlandırmaya çalışmaktadırlar. Bunun nedeni büyü olarak adlandırılan herhangi bir ritüelin, öznel olması ve tekrarlanması halinde herhangi bir sonuç elde edilememesine vardıkları kanıdan kaynaklanmaktadır. Hem günümüzde hem de kaynaklardan elde edilen büyü içerikli bilgiler çerçevesinden bakıldığında antik devirde büyü olarak kabul edilen birçok unsur günümüzde bilimsel metotlarla anlamlandırılabilmektedir.

Günümüzde hem büyünün mahiyeti hakkında bilgi vermek hem de büyünün tanımlamasını yapmak oldukça zordur. Bunun nedeni modern zihinlerin hem gündelik hayatta karşılaştıkları durumlar karşısında hem de tarihi kaynaklarda geçen ve günümüze ulaşan bilgilerle alakalı olarak mitolojiden uzak rasyonel temele dayanan açıklamalara ihtiyaç duymasından kaynaklanmaktadır. Modern zamana kadar insanlarda ortaya çıkan birçok hastalık veya kötü ruh büyülerle ilişkilendirilmekteydi. Modern tıbbın ilerlemesi ve insan bilincinde farklı hastalıklar neticesinde ortaya çıkan halüsinasyon ve benzeri durumların "nörolojik bir rahatsızlık" olarak görülmesi büyü gibi unsurların doğaüstü algılanmasının önüne geçmiştir.

Birçok Hıristiyan tarafından hz. İsa'nın suyun üzerinde yürümesi veya cinleri kovması gibi mucizeler asırlardır kabul edilmektedir. Doğaüstü kabul edilen bu özellikler rasyonel bir perspektifle bakıldığında hz. İsa'nın epilepsi hastası olan birini iyileştirdiği için cin kovmuş gibi görüldüğü veya suyun gel git yapması nedeniyle suyun üzerinde yürüyormuş gibi algılandığı şeklinde açıklanabilmektedir. Burada önemli olan doğaüstü kabul edilen unsurları kendi zaman dilimini esas alarak açıklamaktır. Aksi durum anakronizme sebep olmaktadır. Yani modern zihinlerin doğaüstü olayları nasıl gördüğünden çok o zamanki insanların bu anlatımları nasıl algıladığı önemlidir. Bu çerçeveden bakıldığında sağlıklı sonuçlar elde etmek muhtemeldir.[320]

Büyünün tam olarak ne olduğunu ifade etmek tıpkı hz. İsa'nın doğaüstü özelliklerinin geç antik çağda ve modern zamanda birbirinden farklı açıklanması gibi her devirde de o zamanda yaşayan inşaların duygularına ve sahip oldukları psikolojiye bağlı olarak değişmektedir. Büyünün varlığı ve büyücüler tarafından uygulanması hem sosyolojik açıdan hem de tarihi açıdan kesindir. Ancak dış dünyaya yani insanlara veya nesnelere etkisi tarihin her devrinde tartışılmıştır. Büyücü tarafından belirli kelimeler telaffuz edilerek hazırlanan bir iksir, içilmesi halinde içen kişiyi öldürebilir. Aynı zamanda hasta olan bir kişiye büyücü

[320] Reza Aslan, *Zelot,* Çev. Nalan Tümay, Okyanus Yayıncılık, İstanbul 2014, s.152.

tarafından belirli kelimeler telaffuz edilerek hazırlanan bir iksir de o kişiyi iyileştirebilir. Antik devirdeki insanlar için her iki şekilde de bu durum büyüdür. Ayrıca büyücü tarafından belirli kelimeler telaffuz edilerek hazırlanan her iki iksirin de nesnel dünyada pozitif karşılığı vardır. Modern zihnin bu durumu büyücünün iksirde kullandığının zehir veya ilaç olabilme ihtimaline bağlayarak açıklaması muhtemeldir. Sonuç olarak dış dünyada karşılığı olan bir etki vardır. Bu etkinin algılanışı farklı devirlerde ve farklı bakış açılarına göre değişmektedir.

Büyü ihtiva eden uygulamalar muhatabın algılayışına göre değişebilir. Mesela Ortaçağda Hıristiyan dünyasında cinleri kovmak için yapılan bir uygulama, yapan kişinin kimliğine göre tam tersi etki gösterip cinleri toplamaya yaradığına da inanılabilir. Önemli olan uygulamanın bir Aziz tarafından yapıldığında olumlu ve zararsız, büyücü tarafından yapıldığında ise gayri meşru görülmesidir. Aynı durum azize ile cadıların benzer rollere sahip olmalarında da görülebilir. Burada önemli olan toplumun ihtiyaçlarının karşılanmasıdır.[321] Bunu karşılayan dini veya siyasi otorite olduğunda meşru, büyücü veya cadı olduğunda gayri meşrudur.

Büyü ile ilgili bir diğer unsur onun algılanışının sadece zaman dilimi esas alınarak açıklanamayacağıdır. Antik çağda insanlar tarafından büyünün algılanışı ile ortaçağ veya modern zamanda algılanışının birbirinden farklı kesin çizgileri yoktur. Orta çağda yaşayan bir şizofreni veya epilepsi hastası o devirde büyülenmiş veya içine cin girmiş olarak algılanmaktaydı. Günümüzde ise bu hastalığa sahip olan kişilere bakışın, gelişmemiş toplumlarda (ilkel kabileler) orta çağdaki bakışa benzerken gelişmiş toplumlarda bunun bir hastalık olarak kabul edildiği görülmektedir. Yine aynı şekilde orta çağda bir kadının, büyücü tarafından kocasıyla arasının açılması için kendisine büyü yapıldığını iddia etmesi son derece normaldir. Benzer iddiaların günümüzde de popüler kültürde zaman zaman ortaya çıktığı bilinmektedir. Günümüzde bu durum kişinin edinmiş olduğu bilgi ve kültür seviyesiyle doğru orantılıdır. Kişinin görünmeyenle veya gizli olanla ilişkisi özneldir. Bu öznelliği almış olduğu eğitim, kültür veya sahip olduğu inanç doğrudan etkilemektedir. Modern zamanda Müslüman bir kişi, karı ile kocanın arasının büyüyle açabileceğine Kuran'ı Kerim'den[322] hareketle inanabilir. Burada kişinin algılayışını doğrudan inancı etkilemektedir.

Günümüzde büyünün avam tarafından algılanışı genellikle huzursuzluk, kötü talih veya cinler tarafından musallat olunma gibi şekillerde görülmektedir. Bu tip durumlarla

[321] Richard Kiefckhefer, a.g.e., s. 14.
[322] Bakara, 2 /100

karşılaşan insanlar daha çok dini başa çıkma yöntemlerini kullanmaktadır. Dinler tarafından büyünün varlığının kabul edilmesi, büyüye maruz kaldığına inanan insanları dinlerin göstermiş olduğu çözüme yöneltmektedir.

Özetle büyü, bir taraftan gizli güçlerin veya görünmeyen varlıkların dış dünyaya etkisi olarak kabul edilmekteyken diğer taraftan da insanların antik devirden itibaren anlamlandıramadığı birçok şeyin ortak adıdır. Bunlar içerisinde teolojiden sosyal hayata, edebiyattan sanata birçok unsur vardır. Birçok açıdan da birbiriyle iç içedir.

4.1.2. Kehanet

Kehanet, sezgi veya ilhamla, ileride meydana gelebilecek olayları önceden görme ya da haber verme, gizli veya esrarengiz bilgiyi ortaya çıkarma işine denmektedir. Bu işi yapan yani gizli ilimleri bildiğini ve gaipten haber verdiğini ileri süren kişi ise kâhin olarak adlandırılmaktadır. Arapça bir kelime olan kâhin, sami geleneğinde tanrı veya doğaüstü güçlerin emirlerinin açıklanması veya arzularının önceden bilinmesi ve cemaat adına kurban takdimi görevlerini üstlenen kişiler için kullanılmaktadır. İbranice'de kullanılan "kohen" Arapça'daki kâhinle ilişkilidir. Yahudi geleneğinde yer alan kohenin görevleri arasında kurban takdimi, mabedin hizmet ve muhafazası, tanrının planlarını anlama gibi unsurlar yer alırken Arapça'da bu kelime daha dar anlamda "gelecekten haber verme" anlamında kullanılmıştır.[323] Antik dönemde tanrıların dünyevi olaylarla ilgili kâhinler aracılığıyla görüş bildirme inancı birçok medeniyette vardır. Kâhinler Türkçe'deki ifadesiyle "görücüler" tanrıların huzursuz edilmesi istenmediğinde ve onların işaretlerinin yorumlanmasında önemli rol oynamaktadır. Ülkeyi tehdit eden bir uğursuzluğun (kıtlık, savaş) geri çevrilmesi veya yapılan dini bir ritüeldeki ihmalin tanrıları kızdırmış olabileceği ihtimali ve kurban gerekip gerekmediği konusundaki karar verme yetkisi kâhinlere aitti. Bu nedenle antik dönemde büyük devletlerin kurulmasıyla ruhban sınıfının içinde, kehanet işleriyle uğraşan bir grup ortaya çıkmıştır.[324] Böylece kâhinler devlet kararlarında tanrıların isteklerini soruşturma ve ortaya çıkarma görevlerine sahip oldukları için politik bir önem kazanmışlardır.[325]Bunların yanında antik devirde kahenetle peygamberlik müessesesi arasında da ilişki kurulmuştur. Özellikle kâhinlik, Yahudilikteki peygamberlik müessesesinin önceki safhası olarak yorumlanmıştır. Ayrıca semavi dinlerin kutsal kitaplarında ileriye yönelik haberlerin verildiği kehanetle ilgili unsurlar da yer almıştır.[326]

Antik dönemde kâhinlerin hem insanüstü aşkın varlıkların iradelerini ortaya çıkarmaları hem de yaşanabilecek krizleri önceden haber vermeleri siyasi bir güç olmalarını sağlamıştır. Toplumun, kâhinlerin gizli güçlerle veya tanrılarla olan münasebetlerine inanması, devletlerin yaşamış oldukları krizlerde kâhinlerin kilit rol oynamalarına sebep olmuştur. Devlet yöneticisinin siyasi gücüne bağlı olarak kâhinler ruhban sınıfı içerisinde

[323] Ömer Faruk Harman, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA), "Kahin",* Türkiye Diyanet Vakfı, cilt 24, Ankara 2001, s.170.
[324] Rome İmparatorluğundaki Augurlar ile Eski Mısır'daki Amon Rahipleri, kâhinler sınıfına örnek verilebilir.
[325] Annette von Heinz, Frider Kur, a.g.e., s. 55.
[326] Martti Nissinen, *Prophets and Proohecy in the Ancient Near East,* Society of Biblical Literature, Atlanta 2003, s. 2-5.

kendi sınırlarını belirlemişlerdir. Bu durum mevcut iktidara meşrutiyet kazandırma veya meşruiyetini yitirdiğinin ilanını yapabilme noktasına kadar ilerlediği anlaşılmaktadır.

Antik dönemde kehanette bulunmanın en önemli yollarından biri astroloji yöntemi olmuştur. İnsanlar tarih öncesi devirlerden itibaren gökyüzüne bakarak anlamlar çıkarmaya çalışmışlardır. Bunun nedeni gökyüzünün tanrıların katı olduğu inancıdır. Tarihi araştırmalara göre astroloji M.Ö. 2000 yıllarda Mezopotamya'da ortaya çıkmış ardından Çin'e, Mısır'a ve Hindistan'a yayılmıştır. Astrolojinin temelinde dünya dâhil olmak üzere bütün göksel cisimlerin birbiriyle bağlantılı olduğu ve birbirini etkilediği düşüncesi vardır. Astrolojide kehanet bu göksel hareketlerden geleceği okuma şeklinde gerçekleştirilir.[327]

Astroloji yoluyla kehanette bulunmanın en yaygın uygulamalarından biri "güneş burcu" astrolojisiydi. Güneş burcu astrologları güneşin hareketlerini inceler ve güneşin belli bir anda on iki yıldız kümesinin hangisinden geçtiğini gözlemlerlerdi. Bu yıldız kümeleri burçlar kuşağını oluştururdu. Astrologlar güneşle beraber diğer gök cisimlerini de takip ederdi. Ancak bu gök cisimleri uzun bir süre Ay, Merkür, Mars, Venüs, Satürn ve Jüpiter'le sınırlı kalmıştır. Gök cisimleri kullanarak kehanette bulunmanın en önemli sebebi antik devirde yaşayan insanların, birey ile bütün evren arasında bir çeşit bağ kurmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle insan bedeninin belli bölgelerinin burçlarla ilişkili olduğu düşünülmüştür.[328] Kehanette bulunmanın yanında antik devirde astrolojinin gelişmesini büyük oranda takvime duyulan ihtiyaç etkilemiştir. Bunun için de belli düzeyde matematik bilgisine ihtiyaç duyulmuştur.[329]

[327] Christopher Dell, a,g.e., s. 30.
[328] Christopher Dell, a,g.e., s. 32-33.
[329] Tamsyn Barton, *Ancient Astrology,* Taylor&Francis e- Library, New York 2003, s. 19.

4.2. Antik Mısır Dininde Sihir ve Büyü

Antik Mısır tarihi boyunca Mısırlıların sihir ve büyüye olan inançlarının ayrı bir önemi olmuştur. Büyüye olan inancın arkaik dönemden itibaren var olduğu bilinmektedir. Mısır dininde büyü kelimesi "kudret" anlamına gelen *heka (hike')* kelimesiyle ifade edilmektedir. Heka'nın başlangıçtan itibaren yaratılışa güç verdiğine inanılmaktadır. O hem yaratışın devamlılığını hem de onu mümkün kılan enerjiyi temsil etmektedir. Heka, aynı zamanda yaratıcı bir tanrı olarak görülmekte ve "ilk neden" olarak da kabul edilmektedir. Bu çerçevede heka ile ifade edilen büyü, yaratılışta Tanrılara güç vermiştir.[330]

Arkaik dönemdeki insanların düşünce dünyasındaki en temel özelliklerden biri, başlarına gelen olaylar karşında kurmuş oldukları sebep sonuç ilişkisinin doğaüstü bir pozisyonda anlamlandırmalarıdır.[331] Eski Mısırlılar da arkaik dönemde yeryüzünde ve yer altında bulunduğuna inandıkları görünmeyen varlıklarla kendileri arasında ilişki kurmuş ve onlara karşı üstünlük elde edebilmek için büyüyü kullanmışlardır. İyi huylu ve insana dost varlıkların faydaları, hediye ve adaklarla elde edilebiliyor; kötü ve zararlı tavırları olan varlıkların düşmanlıklarını bertaraf edebilmek için de ona karşı hoş sözler söylemek, tatlı sözlerle kandırmak veya ondan daha kudretli bir varlığa muska, gizli ad, büyülü formül veya semboller kullanarak sığınmakla mümkün oluyordu. Mısırlılar büyü yaparken, insana hem dost hem de düşman güçleri kendilerine yardıma zorlamayı amaçlamışlardır. Mısır uygarlığının elde ettiği sürekli ilerleme ve ulaşmış oldukları entelektüel gelişime rağmen büyü ve sihire olan inanç zihinleri sürekli etkilemeye devam etmiştir.[332]

Mısır'ın Asya ile olan münasebetleri farklı şekillerde sürekli devam etmiş ve Mısır inançları oluşurken bu etkileşim önemli rol oynamıştır. Özellikle Sümerlerin ve Babil'in astroloji ve astronomi külliyatının büyük bir bölümü Mısırlılar tarafından miras alınmıştır. Büyülü sözler ve büyü ile ilgili ilk yazılı metinler M.Ö. 2600 yıllarından Sümerler tarafından oluşturulmuştur. Sümer büyülerinde "ak ve kara" ayrımı olduğu bilinmekte ise de, büyünün tapınakta belli bir azınlık tarafından kullanıldığı tahmin edilmektedir. Sümerlilerin ardından gelen Akad ve Babil kültürleri bu mirası devam ettirmiştir. M.Ö. 1900 yıllarından sonra Babil büyüleri daha anlaşılır bir şekilde ortaya çıkmıştır. Babillilerin büyü kullanmalarının nedeni, çevrelerinde her an insanın refahını bozan demonların (cin veya iblisler) var olduğuna

[330] Geraldine Pinch, *Magic in Ancient Egypt*, British Museum Press, London 1994, s. 9-11.; Alan H. Gardiner, *Encyclopedia of Religion and Ethics*, "Magic" Edinburgh: T&T. Clark, c.8, New York 1930, s. 262.
[331] Kürşat Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2013, s. 5.
[332] E.A. Wallis Budge, *Antik Mısır Büyüleri,* çev. Faruk Gültekin, Onbir Yayınları, 2015 İstanbul, s. 9-10.

inanmalarından kaynaklanmaktadır. Örneğin Lamaştu adındaki bir demon hamile ve bebekleri hedef almaktadır. Bu tür demonlara karşı büyüler yapılır ve tehditleri bertaraf edilmeye çalışılırdı. Genel olarak bakıldığında ise antik devirde okuryazarlığın düşük olması ve büyülerin yazılı metinler üzerinden aktarılması onu belli bir sınıfa tahsis etmiştir.[333]

Eski Mısırlılar için dünya büyüyle doluydu ve büyüyle yaratılmıştı. Mısır'da bütün dönemler boyunca din, mitoloji, büyü yan yana gelişmiş ve birbiriyle iç içe geçmiştir. Önemli olan rahip veya büyücü olmanın ötesinde büyü gücüne sahip olmaktı. Büyücü ve rahip arasında kesin çizgiler yoktu. Bazı tanrılar özel olarak büyüyle ilişikli kabul edilirdi.[334] Mesela ilahi sözlerin tanrısı olan Tot, büyünün sahibi olarak görülürdü.[335] Yaratılış mitolojilerinin farklı versiyonlarından birinde Tot'un Mısır'ı, telaffuz etmiş olduğu bir kelime ile yarattığı yer almaktadır. Bu kelime sayesinde yeryüzü parça parça ayrılmış, sular normal tabiatlarında ayrılarak bir araya toplanmış ve güneş yörüngesinde sabitlenmiştir. Mısır panteonunda yer alan Tanrı Tot'un bu şekilde önem kazanmasının en önemli sebebi, Mısırlıların büyüyü, telaffuzu zor belirli kelimelerin ve isimlerin doğru ses tonuyla söylenerek yapıldığına inanmalarından kaynaklanmaktadır. Çünkü canlı ve cansız doğa bu telaffuzu zor kelimelere itaat etmekteydi. Dolayısıyla büyüyle hastalar iyi edilebiliyor, kötü ruhlar kovulabiliyor, ölüler diriltilebiliyor ve ruhun ebediyen içinde yaşayabileceği bozulmayan bedenler oluşturulabiliyordu.[336]

Ayrıca hiyerogliflerde ibis başlı kuş olarak da tasvir edilen Tot, Mısır inancında bilgelik tanrısı, yazının mucidi ve tanrıların kâtibi olarak da kabul edilmiştir.[337] Tot'un bu özelliklerle ilişkilendirilmesi ve mısır mitolojisinde büyü merkezli bir öneme sahip olması büyü ile din arasında birbiriyle bağlantılı inançların olmasından kaynaklanmaktadır. Mitolojiye göre Tot bir taraftan tanrı özelliği olan diğer taraftan Nut'a yardım etmek için Ay ile oyun oynayabilen, karşısındakileri kelimelerle kandırabilen bir özelliğe sahiptir.[338] Ayrıca o Mısır mitolojisinde İsis'in, Osiris'i diriltmek için kullandığı büyüyü öğreten tanrıdır. Tot

[333] Christopher Dell, a,g.e., s. 22-23.
[334] Geraldine Pinch, a.g.e., s. 18.
[335] Tot ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 67 bakınız.
[336] E.A. Wallis Budge, a.g.e., s. 11.
[337] Christopher Dell, a,g.e., s. 47.
[338] Krallık Mitolojisine göre Ra karısı Nut'un yasak aşklarıyla olan ilişkilerini öğrenince çok öfkelendi ve o an hamile olan karısını "hiçbir yılın hiçbir ayında karnındaki çocuğu dünyaya getiremeyeceksin" diyerek lanetledi. Bunun üzerine anne olamayacağını anlayan Nut'un kalbi üzüntüyle doldu ve gözyaşları içerisinde ilahi sözlerin Tanrısı Tot'an yardım istemeye gitti. Tot ilahi sözlerin tanrısıydı ve Nut'a içinde bulunduğu zor durumdan Ay ile oynadığı oyun neticesinde onun ışığını alarak yardım etti. Bkz.: Pat Remler, *Egyptian Mythology A to Z*, Chelsea House an İmprint of Infobase Publishing, New York USA, 2010. s. 137.

bilgi ile özdeşleştirilmişti. O hem büyü hem matematik hem de yazının tanrısıdır. Onunla ilişkilendirilen disiplinlerin birbiriyle olan bağlantıları dikkat çekicidir.[339]

Eski Mısırlıların büyüye olan inancının boyutları anlamak için antik devirde yaşayan insanların duygusal ve manevi ihtiyaçlarını göz önüne almak gerekmektedir. Özellikle toplumların arkaik dönemlerinde büyü günlük hayatın içinde ve onun ayrılmaz bir parçası halindedir. Arkaik insan tarafından büyü farklı algılanmıyor, günümüzde anlaşıldığı şekilde ayrı bir kategoride düşünülmüyordu. Bu nedenle paleolitik devirden itibaren insanlar okült inançlar üretmeye meyilli olmuşlar ve anlamlandıramadıkları birçok durumda gizli bilgiye sahip olduğuna inandıkları insanlara özel anlamlar yüklemişlerdir.

Antik Mısır'da toplumun hem eğitimli üst tabaka elitlerinin hem alt tabakada bulunan avamın büyüye olan inancı bilinmektedir. Büyüye olan inancın kraliyet ile başlayıp toplumun alt tabakalarına doğru aşağıya inildiğinde yozlaşarak ve çeşitlenerek artmaktadır. Özellikle toplumun alt tabakalarında bulunan köylü ve emekçi sınıfının da benzer büyü inançlarını bozulmuş ve batıl inançlar düzleminde yaşadığı tahmin edilmektedir. Ritüellerdeki sembolizmi anlayamayan ve spritüal kavramları kavrayamayacak durumda olan bu insanların cadıcılık, sihirbazlık gibi dejenere olan büyü uygulamalarına inandıkları düşünülmektedir. Dolayısıyla Mısır toplumunda da halkın cahilliğinden yararlanarak sahte bilgi satan veya gizli güçlere karşı insanları koruduğunu iddia eden sahte büyücüler ortaya çıkmıştır.[340] Büyünün mahiyeti toplumsal tabakalar arasında farklılıklar göstermektedir. Büyüyü yapan büyücüler de zamana ve bulundukları ortama göre toplumun farklı kesimlerinde sanatçı, mimar, simyacı, bilim adamı, şifacı veya sahtekâr olarak anılmaktadır. Bu nedenle büyüye olan inancın hem dini hem mitolojik hem de siyasi düzlemlerde değerlendirerek açıklamak gerekmektedir.

Mısırlıların küçük ilahlar kategorisine dâhil edilen çeşitli tipte doğaüstü varlıklara inandıkları Mısır edebiyatından anlaşılmaktadır. Bu inançların tezahürü olarak Mısır edebiyatında, Arap edebiyatında da yer alan, "cinlere ve ifritlere" benzeyen varlıklara önemli göndermeler bulunmaktadır. Bunların başında *akhu* ve *bau* gelmektedir. Mısırlılar ölülerin hayalet veya ruhlarından da korkmuşlardır. Bu korkutucu ruhlar *akhu* kelimesi ile tasvir edilmiştir. Akhu sonraki dönemlerde cin için de kullanılmıştır. Bu cinler insanlara hastalık

[339] Ortaçağ'daki Müslüman yazarlar yazının mucidi olarak kabul edilen Tot'u, Kuran-ı Kerim'de yer alan ve övgüyle bahsedilen İdris peygamberle ilişkilendirmişlerdir. Arapça kaynaklarda, İslami öğretiler ile Eski Mısır arasında bağ kurulmuş ve nübüvvetin Antik Mısır'daki bağları aranmıştır. Bu çerçevede Tot'la özdeşleştirilen İdris peygamberin Mısır'da doğduğu ve hiyeroglif yazısını icat ettiği ifade edilmiştir. Bkz.: Okasha El Daly, *Egyptology: The Missing Millennium Ancient Egypt in Medieval Arabic Writings,* UCL Press, London 2005, s. 84.

[340] E.A. Wallis Budge, a.g.e., s. 12-13.

bulaştırmaktadır. Akhu'dan sonra tanrılarla bağlantılı olduğuna inanılan *bau'*lar gelmektedir. Bu yaratıklar gruplar halinde dolaşıyor ve öfkelendinde buna sebep olanı cezalandırıyorlardı. Bu nedenle büyü de insanlar üzerindeki en önemli işlevselliğini bau ve akhu gibi görünmeyen varlıklarla mücadelede "tılsım ve muskalarla" ortaya çıkarıyordu.[341]

Mitolojide büyü İsis'in, Osiris'i diriltmek için parçalarını birleştirmesi ve sihirli sözler söyleyerek üzerinde kanat çırpması olarak görünürken, gündelik hayatta ise, öte dünyada yargılanacak ölünün hesabının kolay olması için mezarlıklara işlenmiş şekilde ortaya çıkmaktadır.[342] Cenaze merasimleri sihir ve efsaneler açısından önemli bir kaynaktır. Bu koleksiyonların en eskisi Piramit Metinleri'dir. Bu metinler tapınaktaki ruhban sınıfı tarafından oluşturularak çoğaltılmaktadır. Ayrıca Firavun'un ölüm yolculuğu ile ilgili önemli bilgiler içermektedir.[343]

Büyü ruhban sınıfının elinde işlevseldi. Bu işlevselliğin nesnel dünyadaki en önemli karşılığı tıp olmuştur. Tedavilerin her zaman büyüsel bir karşılığı vardır. Doktorlar veya şifacılar aynı zamanda büyücü olarak bilinmektedir. Din ve büyü birbiriyle iç içe olduğu için tedavide uygulanan metotların her zaman büyüsel tarafı vardı.[344] Antik Mısır'ın firavunları, halkın sağlığı için bir araç olarak gördükleri büyünün sosyal yönüyle ilgilenmişlerdir. Bunun yanında büyü düşmanları ülkeden uzak tutmak için de kraliyet tarafından kullanılmaktadır. Papirüslere göre Rahip İmhotep, Kral Zoher'in Asurlularla olan savaşında ona yardım etmek için büyüyü kullanmıştır.[345]

Eski Krallık'tan itibaren firavun dünya düzenini ayakta tutan ve büyülü güçleri elinde bulunduran Mısır'ın refah ve huzuru için en önemli kişi olarak görülmüştür. Dolayısıyla firavunun hem hayattayken hem de öldükten sonra çok iyi korunması gerekmektedir.[346] Bu ayrıcalık firavunla beraber hanedan üyelerine, üst düzey devlet memurlarına ve rahiplere de küçük ölçekte verilmiştir. Bu nedenle Eski Krallık'ta büyünün devlet kademesinde son derece önemli olduğu ve din ile iç içe geçmiş bir şekilde firavunun gücüne bağlı olarak değiştiği görülmektedir. Firavun toplumun en üst kesiminde ve büyülü güçlere hâkim olan kişi olarak kabul edilmektedir. Ayrıca onun Tanrı Horus'un yeryüzündeki vekili olduğu da

[341] Richard H. Wilkinson, a.g.e., s. 26.
[342] Pat Remler, *Egyptian Mythology A to Z, Chelsea House An İmprint Of Infobase Publishing*, New York USA, 2010. s. 97-98.; İsis'in kanat çıpmasıyla ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 54 bakınız.
[343] Geraldine Pinch, a.g.e., s. 21.
[344] Jan Assmann, "Magic and Theology in Ancient Egypt" A Princeton Seminar & Symposium, Leiden 1997, s. 1-18.
[345] Okasha El Daly, *Egyptology: The Missing Millennium Ancient Egypt in Medieval Arabic Writings,* UCL Press, London 2005, s.80.
[346] Eric Hornung*, Mısır Tarihi*, Çev. Zehra Aksu Yılmazer, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004, s.29-30

inanılmaktadır. Firavunların tanrısallığa sahip olması onları büyünün de yegâne sahibi yapmıştır. Firavunun sahip olduğu büyüsel güç iktidarının gücüne bağlı olarak değişebilmektedir.

Piramitleri inşa eden Eski Krallık firavunlarının iktidarlarının güçlü olduğu ve bazı yetkilerini zaman zaman vezirlerine bıraktığı bilinmektedir. Bu vezirlerden en çok bilinen ise İmhotep olmuştur. İmhotep, Mısırlılar tarafından mimar, büyücü, hekim ve bilge olarak anılmıştır. Ayrıca ona basamaklı piramidin icadı ile eczacılık sanatının ortaya çıkarılması da atfedilmiştir.[347] İmhotep aynı zamanda yüksek rütbeli bir rahiptir. Burada dikkat çeken ise büyücü İmhotep'e atfedilen özelliklerin tıbbı, mimariyi, sanatı ve dini kapsamasıdır. Bu nedenle Antik Mısır'ın inanç tarihinde kraliyetin ve entelektüellerin büyü anlayışları ile halkın hurafeye dayalı büyü anlayışını birbirinden ayırmak gerekmektedir. Büyünün çeşidini ve meşruiyetini belirleyen siyaset ve güç olmuştur.

Eski Krallık döneminde büyüyü ve tanrısallığı tamamen elinde bulunduran Firavun bazı görevlerini rahiplere devretmiştir. Rahipler firavundan aldıkları yetkilerle din işlerinin ve ritüellerin uygulayıcıları olmuşlardır. Firavunun gücünün azalmasına bağlı olarak rahipler sınıfı Orta Krallık'tan itibaren güçlenmiş ve kâhinlik gibi büyüsel bilgilerin sahibi olarak görülmüşlerdir.[348] Eski Krallık'tan itibaren o dönem büyü algılayışını kapsayan mumyalama, tapınak inşaları, tıp, astroloji ve astronomi gibi unsurlar rahipler sınıfının görevleri arasına girmiştir.

Yeni Krallık döneminin sonunda ise Amon rahipleri firavununun gücünün azalmasıyla devlet yönetiminde etkin rol oynamışlardır. Amon başrahibinin firavun tarafından atandığı bilinmektedir. Ancak Amon Başrahibi firavunun yerine birçok karar verebilmekte ve alınan önemli kararların meşrulaşmasında önemli rol oynamaktadır. Özellikle kehanette bulunma ve rüyaları yorumla yetkisine sahip olma rahipleri güçlendirmekteydi. Tanrı Amon'un iradesine başvurulacak meselelerde tek yetkili başrahipti. Bu tip durumlarda başrahip son sözü söyleyerek firavunun dahi üstüne çıkardı.[349] Siyasi açıdan bakıldığında büyü firavunun tanrısallık özelliğinin en önemli göstergesi olmuş ve onun gücünün azalmasına bağlı olarak rahipler sınıfına kaymıştır. Öyle ki çöküş döneminde rahipler, firavunun bile üstüne çıkmıştır.

[347] Egon Friedell, *Mısır ve Antik Yakındoğu'nun Kültür Tarihi*, çev. Ersel Kayaoğlu, Dost Kitabevi, Ankara 2003, s. 148.
[348] Eric Hornung,a.g.e.,s. 24.
[349] Afet İnan, a.g.e., s. 180-181.

Rahiplerle alakalı firavunlar arasında geçtiğine inanılan ve papirüslerde yer alan büyüyle alakalı anlamtımlar da bulunmaktadır. Bunlardan en bilinenlerinde biri Westcar Papirüsünde yer alan bir hikâyeye dayanmaktadır.[350] Papirüsün Yeni Krallık döneminde M.Ö. 1550 yıllarında yazıldığı bilinse de hikâyede anlatılan konunun Eski Krallık döneminde yaşayan bir firavun ile büyücü arasında geçtiği tahmin edilmektedir. Hikâyeye göre; Firavun Senefru neşesiz olduğu bir günde kalbini memnun edecek çareler ararken sarayın önde gelen soylularına başvurur. Onların kendisini neşelendirmekte çaresiz kaldığını görünce rahip ve kitap yazıcısı olan Tchatcha-em-ankh'ı huzuruna çağırarak durumunu ona bildirir. Aynı zamanda bir büyücü olan Tchatcha-em-ankh' firavun için bir tekne hazırlar ve tekneye güzel vücutlu, düzgün bacaklı ve sırma saçlı 20 adet tülle donatılmış bakire kızlar koyar. Ardından firavundan tekneyle gezinti yapmasını ister. Bir taraftan bakireler teknenin küreklerini çekerken diğer taraftan da güzel sesleriyle şarkı söylemektedirler. Firavun gezinti sırasında onları seyrederek kalbini kuruntulardan kurtarır. Ancak kızlardan biri şarkı söylemeyi ve kürek çekmeyi bırakır. Bunun üzerine diğerleri de aynı davranışta bulunur. Firavun neden durduklarını sorduğunda ise kızlar "şefimiz durduğu için durduk" derler. Bunun üzerine firavun kızların şefine giderek neden durduğunu sorar. Kız da "turkuazdan yapılmış takısını suya düşürdüğü için üzüntüden durduğunu" söyler. Kızın üzüldüğünü gören firavun takıyı ona geri getireceğinin sözünü verir. Ardından saraya döner ve huzuruna büyücü Tchatcha-em-ankh'ı çağırtır. Ona kalbinin tam huzur bulduğu sırada yaşanan trajik hadiseyi anlatır. Bunu üzerine büyücü olan Tchatcha-em-ankh telaffuzu zor kelimeler söyleyerek derinliği on iki cubit[351] olan suyun bir kısmının diğerinin üzerinde geçmesini sağlayarak ortadan ikiye yarar.[352] Ardından kırık bir çömlek parçası üzerinde duran takıyı alarak bakireye verir. Devamında ise büyücü tekrar telaffuzu zor kelimeler söyleyerek nehri eski haline getirir. Tüm bu hadiseler karşısında firavun çok mutlu olur ve büyücü Tchatcha-em-ankh'ın adına kutlama tertip edip onu ödüllendirir.[353]

Wescat Papirüsünde yer alan bir diğer büyü hikâyesi[354] ise bir hayvanın kopan başını yerine takan büyücü Teta'yı konu almaktadır.[355] Papirüslerde yer alan iki büyü hikâyesinde de

[350] Westcar papürüsü ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 68 bakınız.
[351] Cubit, dirsekten orta parmak ucuna kadar olan mesafeyi ifade eden uzunluk birimi.
[352] Papirüslerde hz. Musa'nın Mısır'da yaşadığı tahmin edilen M.Ö. 1200 yıllarından önce "suyun ortadan ikiye ayrılmasıyla" ilgili hikâyelerin yer alması ilginçtir.
[353] E.A. Wallis Budge, a.g.e., s. 19-20.
[354] Hikâyeye göre Eski Krallık firavunlarından Khufu, Büyücü Teta'yı huzuruna çağırarak ona "Duyduğuma göre kesilen bir kafayı bedenine tekrar takabiliyormuşsun doğru mu?" diye sorar. Bunun üzerine Büyücü Teta "evet doğrudur kralım, bunu nasıl yapacağımı biliyorum" diyerek cevap verir. İstediği cevabı alan Firavun zindandan ölüme mahkûm edilmiş bir mahkûmun getirilmesini ister. Teta bunu duyunca firavuna bunu bir insan üzerinde denemek istemediğini kutsal hayvanlardan biri üzerinde denemek istediğini söyler. Firavun büyücünün

anlaşıldığı üzere Antik Mısır'da büyünün varlığına olan inanç insanlar arasında yaygındır. Mısır'da büyünün unutulduğu veya şekil değiştirdiği bir zamana rastlamak mümkün değildir. Hikâyeye konu olan büyü uygulaması, Mısırlılar tarafından marifetli kişilerin gizli güçler vasıtasıyla nesnelere olan etkisi olarak kabul edilmektedir. Bu tip okült uygulamaları pozitivist bir bakış açısıyla değerlendirmek büyüyü Mısırlıların algısından farklı bir tarafa çekmek anlamına gelmektedir. Bu hikâyeye konu olan büyülerin gerçekten kıssada yer aldığı şekliyle büyü mü, el çabukluğu mu yoksa göz boyamamı olduğunu bilinmemektedir. Ancak Mısırlıların mimar ve şifacılara da benzer isnatlarda bulunduğu bilinmektedir. Bu nedenle Mısır büyüsü muhatapta bırakılan bir çeşit etki veya gizli bilgi olarak kabul edilebilir. Bu gizli bilgi marifet sahibi insanlar tarafından yapılır ve hem maddi hem de manevi yönü vardır. Ancak antik devirde bu ikisi birdirbiriyle iç içedir.

Mısır inancında büyünün toplumsal tabakalar arasındaki algılanış farklılıklarına temas ettikten sonra bir diğer önemli mesele olan büyünün algılanışındaki ortak yönlere dikkat çekmek gerekmektedir. Bütün mısırlılar tarafından büyünün yapılma amacı iki temel üzerine dayanmaktaydı. Bunlardan birincisi büyüyü, iyi veya meşru amaçlarla hayatta olan birinden veya ölülerden yararlanmak için kullanmak; ikincisi ise, hain planları uygulamak için yöneltilen kişiyi felakete sürüklemek için yapmaktır. En basit anlamıyla büyü amacına göre muhatabı tarafından ak veya kara büyü şeklinde algılanmaktadır. Ayrıca Mısırlılar gündelik hayatta yaşadıkları sıkıntıları bertaraf edebilmek için inandıkları tanrıları kendilerini korumaya da zorlamaya çalışmışlardır. Bunu yapabilmek için de bir rahibin veya liyakat sahibi bir kişinin telaffuzu zor kelimeleri uygun ses tonuyla söylemesini yeterli görmüşlerdir. Bu kişilerin yapmış oldukları büyülerde kullandıkları kelimelerin değerli taş veya malzemelere yazılmasıyla istenilen etkiyi oluşturabileceği düşünülmüştür. Bu nedenle bu taş ve malzemelere işlenmiş büyülü tılsımlar ile muskalar satın alınarak gündelik hayatta erkek, kadın ve çocukların üzerinde taşınmıştır.[356]

---

dediğini kabul eder ve kaz getirilmesini emreder. Ardından kaz getirilip kafası kesilir. Gövdesi ayrı yere başı ayrı yere konulur. Bunun üzerine Teta büyülü sözler söyler ve kazın bedeni ve başı hareket etmeye başlar. Hareket devam ettikçe kazın başı vücuduna biraz daha yakınlaşır. Sonunda baş vücuttaki yerini alır ve kazın sesi duyulur. Büyücü Teta meharetini göstermek için bu büyüyü öküz üzerinde de başarılı bir şekilde gerçekleştirir. Bkz.: E.A. Wallis Budge, a.g.e., s. 27.

[355] Christopher Dell, a,g.e., s. 23.

[356] J. F Borghouts, *Ancıent Egyptıan Magıcal Texts*, E.J. Brill, Leiden 1978, s. VIII-IX., E.A. Wallis Budge, a.g.e., s. 18-19., Alan H. Gardiner, *Encyclopedia of Religion and Ethics*, "Magic" Edinburgh: T&T. Clark, c.8, New York 1930, s. 266.

4.2.1. Muskalar

Muska, insanı kötü güçlerin etkisinden koruduğuna ve kısmet sağladığına inanılan taşınabilir nesnelere denir. Bu kelime Arapça "nüsha" kelimesinin türkçeleşmiş hali olup "yazılı şey" anlamına gelmektedir. Büyüyle doğrudan ilişkili olan muska, prehistorik devirden günümüze varlığını sürdürmektedir. Muska, taşıyan kişi tarafından doğaüstü anlam yüklenerek, onu hem kötülüklerden koruyan hem de kısmet getirdiğine inanılan yazı veya sembol şeklinde olan özel objeleri ifade etmektedir. Muskaların en önemli özelliği hangi varlıktan korunmayı veya kısmet dilemeyi amaçlıyorsa, ona benzemekte veya ondan bir özellik taşımasıdır.[357] Muskalar, Mısırlıları çetin çöl şartlarında, gündelik hayatta karşılaştıkları krizlerde, doğum, hastalık ve yolculuklarda büyü yoluyla hem korumakta hem de düzenli fayda sağlamaktaydı. Böylece kendilerini güven içinde hissetmelerine yardımcı oluyordu.[358]

Muska olduğu bilinen nesnelerin ilk örneklerinin Eski Mısır'da olduğu tahmin edilmektedir. Mısırlıların muskayı ilk olarak canlı veya ölü bedenden hangisini korumak için kullandığı belli değildir. Ancak ilk olarak vahşi hayvanlardan ve yılanlardan korunmak için yapıldığı, dinsel fikir ve inançlardaki ilerlemeye bağlı olarak yaşayanları koruma gayesine evrildiği ardından da ölüleri koruma özelliğini de içine aldığı düşünülmektedir. Özellikle mumyalamanın kâşifi olan Mısırlıların en önemli amaçlarından biri ölünün bedeninin bozulmamasını sağlamaktır. Bu nedenle Muskalar, bedeni küften, yılanlardan ve çürümeden korumak amacıyla ölülerin sarıldığı ketenlerin arasına bolca konulmuştur.[359] Muskalar, Mısır medeniyeti dışında da büyü adı altında dünyanın birçok kadim medeniyetinde ortaya çıkmıştır. Mesela M.Ö. 1. yüzyılda yaşayan Romalı tarihçi Yaşlı Plinius muskayı, "*taşıyanı beladan ve fenalıktan koruyan nesne*" olarak tarif etmiştir.[360]

Antik Mısır'da bilinen en eski muskaların ölünün göğsüne konulan ve çeşitli tasvirlerdeki hayvanlara ait yeşil kil taşı parçaları şeklinde olduğu görülmektedir. Ölünün göğsüne konulan muskanın en önemli özelliği tanrıları, ölen kişinin gücü altına sokarak onları ölünün istediği şeyi yapmaya zorlamayı amaçlamaktır. Mahiyeti itibariyle muska bir büyüdür ve Mısır'da V. Handenlıktan (M.Ö. 2450-2325) itibaren boyun ve bileklere takılarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. Ölülerin muskalarla donatılması o kadar önemli bir hale

[357] Kürşat Demirci, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA), "Muska",* Türkiye Diyanet Vakfı, cilt 31, Ankara 2006, s. 265.
[358] Geraldine Pinch, a.g.e. s. 105-106.
[359] E.A. Wallis Budge, a.g.e., s. 33-34.
[360] Christopher Dell, a,g.e., s. 42.

gelmiştir ki M.Ö. XVI yüzyılda bu gelenek Ölüler Kitabı'na eklenmiştir. Ancak Antik Mısır'da yapılan her muskanın büyüsel özelliği de yoktur. Bir muskanın bu özelliği kazanabilmesi için rahipler tarafından yapılması son derece önemlidir.[361]

4.2.1.1. Kalp Muskası

Kalp, Eski Mısırlılara göre vücudun en önemli parçalarından biridir. O, sadece yaşam gücünü içinde barındırmıyor aynı zamanda iyi ve kötü düşüncelerin kaynağı olarak görülmekteydi. Ölüler Kitabı'nda üzerinde sıkça durulan kalp, ölüm sonrası hayat inancıyla doğrudan ilişkilidir. Kalbin önemi söz konusu kitapta "*Ey bedenimin bir parçası olan kalp! Karanlıklarda tanıklık edeceğin zaman aleyhimde bulunma; Anubis, Tot ve Osiris'in karşısında benim sözümün düşmanı olma... Hâkimlerin terâzisi önünde benim gibi ol ve ismimin kokusunun kokmuş çakal gibi olmasına müsaade etme!*" şeklinde ifade edilmektedir.[362]

Antik Mısır'da kişi öldükten sonra kalbinin muhafazası çok önemliydi. Bu nedenle mumyalama işlemi yapılırken rahipler ölünün kalbini özenle korur ve ayrı bir şekilde mumyalarlardı. Mumyalanan kalp, ciğerlerle birlikte ayrı bir kavanoza konulurdu. Ardından Ölüler Kitabı'ndan özel bölümler okunurdu. Böylece ölünün kalbi üzerinde hâkimiyet kurması sağlanırdı. Bu hâkimiyet sayesinde ölü huzura erer, ruhuyla dilediği gibi dolaşabilirdi. Muskanın önemi ise kalbin muhafazasını sağlamaktı. Eski Mısır inancına göre kişi öldüğünde kalbini sürekli arayan ve çalmak isteyen yarı insan, yarı hayvan şeklinde bir canavar tarafından rahatsız edilirdi. Kalp muskası bu canavardan kalbin korumasını sağlardı.[363]

Mısırlılar, yaşamı tecrübe ederken sevinç ve mutlulukları, heyecan ve korkularını biyolojik olarak kalpte hissetmişlerdir. Bu nedenle kalbe ayrı bir önem atfetmişlerdir. Kalp ile benlik arasında ilişki kurulmuş, onun yok alması veya kaybolması halinde ruhun da kaybolacağı düşünülmüştür. Kalp muskasının büyülü yapısı, ölünün kalbini kötü akıbetlerden korumaktaydı. Farklı taşlardan yapılan kalp muskalarının tarihlerinin Eski Krallık dönemine

[361] W. M. Flinders Petrie, *Encyclopedia of Religion and Ethics*, "Egyptian Religion", Edinburgh: T&T. Clark, c.5, New York 1937, s. 243.; E.A. Wallis Budge, a.g.e., s. 35.
[362] Peter le Page Rebouf, *Mısır'ın Ölüler Kitabı*, çev. Erhan Altunay, Onbir Yayınları, İstanbul 2016, s.99
[363] E.A. Wallis Budge, a.g.e., s. 37-38; Kalp Muskası ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 69 bakınız.

kadar gittiği bilinmektedir. Özellikle mezarlıkların çakallar tarafından deşildiği düşünülürse Mısırlıların kalbi korumak için neden böyle bir muskaya ihtiyaç duyduğu tahmin edilebilir.

4.2.1.2. Kutsal Mısır Böceği Muskası

Kalp muskasıyla bağlantılı olan gübre böceği muskasının örnekleri, piramitlerin yapıldığı Eski Krallık dönemine kadar gitmektedir.[364] Mumyalama sırasında vücutta bulunan kalp bedenden çıkarılıyordu. Onun yerine akik veya lacivert taşından kalp muskası yerleştiriliyordu. Bu muska kalbi "kalp yiyen canavarlardan" korusa da ölü bedene yeni yaşamındaki hareketi ve var oluşu verme konusunda tek başına yeterli değildi. Ancak gübre böceği olağanüstü güçlere sahipti. Böceğin figürü muska şeklinde yapılır ve doğru sözler üzerine yazılırsa, sadece ölünün fiziksel kalbini korumakla kalmıyor aynı zamanda bedene öteki dünya da ayrı bir yaşam ve varoluş sunuyordu. Bu durum hem gübre böceğinin o zamanda bilinen biyolojik özelliklerinden hem de onunla Tanrı Khepri arasında kurulan ilişkiden kaynaklanıyordu.[365]

Mısır'ın en çok bilinen muskalarından biri olan gübre böceği muskası Güneş Tanrısı Kehpri ile ilişkilendirilmiştir. Ra-Atum- Kehpri güneşin üç halini temsil etmekteydi. Khepri; doğan güneş, Re; tepedeki güneş, Atum ise batan güneş anlamına gelmekteydi. Khepri, gökyüzüne güneşi sevk eden yaratılışın görünmeyen gücünün sembolüydü. Onun gübre böceği ile ilişkilendirilmesinin birçok sebebi vardı.[366] Bunlardan birincisi uçabilme özelliğine sahip olan böceğin vücudundaki ön ve arka bacaklarının birbirine uzak bulunması ve böceğin yürürken olağan üstü bir görüntüye sahip olmasından kaynaklanmaktaydı. İkincisi ise bu böceğin, içinde yumurtalarının bulunduğu dışkı toplarını kendisi tarafından yuvarlayarak daha önceden kazmış olduğu deliklere gömmesiydi. Böcek gübreden top yaparken dışkıyı -doğudan batıya- doğru yuvarlamakta ve elde etmiş olduğu topu, daha önceden kazmış olduğu deliklerde yirmi sekiz gün bekletmekteydi. Ardından onu suya atarak, yeni böceklerin doğmasını sağlamaktaydı. Güneşle olan ilişkilendirmede şöyle ortaya çıkıyordu. Güneş tüm yaşamın tohumlarını içinde barındırıyordu ve böceğin yuvarladığı top da genç böceklerin tohumlarını içermekteydi. Yani böcek yaşamı özel bir şekilde yaratan bir varlık gibiydi. Üçüncüsü ise bu böceğin günün en sıcak saatlerinde uçabiliyor olmasıydı. Tüm bunların

[364] Kutsal Mısır Böceği (Gübre Böceği) Muskası ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 70 bakınız.
[365] E.A. Wallis Budge, a.g.e., s. 42.
[366] Richard H. Wilkinson, *The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt*, Thames & Hudson Inc. London 2003, s. 230., Geraldine Pinch, a.g.e. s. 109.

yanında böceğin yuvarlayarak oluşturduğu topların da güneşle ilişkilendirildiği ve Tanrı Khepri'nin tezahürü olabileceği düşünülmüştür.[367]

Tanrı Kepri'nin (Kehepare) erken dönemlerden itibaren bir diriliş tanrısı olarak kabul edilmesi ve onun sembolü olarakta gübre böceğinin düşünülmesi, bu böceğin muskasına ayrı bir önem kazandırmıştır. Kutsal Mısır Böceği Muskası olarakta bilenen muskanın binlerce örneği bulunmuş ve yeşil bazalt, yeşil granit, mavi cam, yeşil mermer ve altın kaplama gibi birçok çeşidine rastlanmıştır. Ölünün defnedilmesi dışında, yaşayanlar tarafından da süs eşyası olarak kullanılmıştır. Bu muskanın kullanımı Mısır dışında Batı Asya ve Akdeniz'e de yayılmış ve Yunan Büyü papirüslerinde de yer almıştır.[368]

4.2.1.3. Altın Gerdanlık Muskası

Ölen kişinin ardından bedeni mumyalanırdı. Bu işlem yapılırken öncelikle cesetten iç organlar çıkarılır ardından vücut "natron" adı verilen özel bir tuz ile sıvılarından arındırılarak kurutulurdu. Devamında ise cesedin üzerine çürümeyi engellemek için hoş kokular ve şifalı bitkiler konulurdu. Tüm bu işlemler yapıldıktan sonra ceset keten kumaşla kat kat sarılırdı. Kumaşların aralarına ise büyülü muskalar konulurdu.[369] Bu muskaların her birinin ölüye yardımcı olacak özel bir görevi vardı. Bunlardan biri de Altın Gerdanlık Muskasıydı.[370]

Bu muska ölünün kendisini öteki dünyada sargılarından kurtulmasına yardımcı olmaktaydı. Altın Gerdanlık muskası Ölüler Kitabında "*Ey benim babam, kardeşim ve anam İsis, iste sargılarımdan kurtuldum ve görüyorum. Bu sargılardan kurtulan ve Tanrı Seb'i görenlerdenim artık"* şeklinde yer almaktadır. Bu muska cenaze gününde ölünün boynuna yerleştirilmektedir. Bu inanç Yeni Krallığın sonunda veya geç dönemin başında XXVI. Hanedanlık (M.Ö.550) döneminde ortaya çıktığı düşünülmektedir.[371]

[367] E.A. Wallis Budge, a.g.e., s. 42-43.
[368] E.A. Wallis Budge, a.g.e., s. 45-46.
[369] Ben Mole (Director), Kate Haddaock (Producer), Egypt's Ten Greatest Discoveries (Documantary), Atlantic Productions, USA 2008, https://www.youtube.com/watch?v=TMKmxjJDaUM, (03.04.2018)
[370] Altın Gerdanlık Muskası ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 71 bakınız.
[371] E.A. Wallis Budge, a.g.e., s. 52.

4.2.1.4. Asa Muskası

Antik devirde asa ile güç arasında ilişki kurulduğu bilinmektedir. Bu muska ölüye gençliği canlılığı ve yenilenişi bahşetmek için tasarlanmıştır. Ölüler Kitabı'ında *"O şimdi kuvvetlidir ve ben de şimdi kuvvetliyim. O asla yaralanmaz ve ben de asla yaralanmam. O artık yıpranmayacaktır bende artık yıpranmayacağım"* şeklinde yer almaktadır. Tanrı Tot ile ilişkilendirilen asa muskası cenaze gününde ölünün boynuna konulur ve zümrütten, açık yeşilden veya mavi porselenden yapılırdı.[372]

4.2.1.5. Merdiven Muskası

Mısırlıların öte dünya inançlarında, dünyadan ayrıldıktan sonra gökte oturduklarına ve merdivenle yukarı çıktıklarına dair ifadeler yer almaktaydı. Gökyüzü tanrıların katıydı ve Güneş Tanrısı Ra ile ancak yukarıda beraber olmak mümkündü.[373] Bu inançtan dolayı merdiven muskası önem kazanmıştır.[374]

Eski Krallık dönemindeki firavun mezarlıklarına bakıldığında piramitlerin oda ve koridorlarına işlenmiş merdiven muskası şekillerine rastlanmaktadır. Bu muska erken devirden itibaren Mısırlılarda ahiret inancının olduğunu göstermektedir. Her Mısırlı öldükten sonra tanrıların ve mübarek ölülerin yaşamakta olduğu muazzam bir levhadan yapılmış ve dört sütun üzerine yaslandırılmış cennete gitmeyi arzu ediyordu. İşte ölünün cennete ulaşmak için ihtiyaç duyduğu merdiven, bu büyülü muska sayesinde ölünün emrine verilmekteydi. Eski Krallık firavunlarından Pepi için yazılan bir metinde ölünün merdivene *" hürmetler sana ey ilahi merdiven! hürmetler sana ey Set'in merdiveni, dimdik göklere doğru dur. Osiris senin sayende cennet katına yükseldi."* şekilde hitap etmesi istenmektedir. Ayrıca cennete uzanan merdiven, Antik Mısır Mitolojisi'nde de yer almaktadır.[375] Mitolojiye göre Horus, babası Osiris için Ra'nin yardımıyla ölüler diyarından tanrıların diyarına bir merdiven yapmıştır. Ardından Osiris, İsis'in önderliğinde tanrıların arasına katılmıştır. Böylece Osiris'in ruhu artık huzur bulmuştur.[376]

---

[372] E.A. Wallis Budge, a.g.e., s. 53.
[373] İsmail Taşpınar, Duvarın Öteki Yüzü: Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilikte Ahiret İnancı, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 43.
[374] Merdiven Muskası ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 72 bakınız.
[375] E.A. Wallis Budge, a.g.e., s. 55-56.
[376] Albert A. Renner, a.g.e., s. 174-175.

4.2.1.6. Horus'un Gözü Muskası

Antik Mısır'ın en yaygın ve en çok bilinen muskalarından biri olan Horus'un Gözü Muskasının her dönemde yaygın olarak kullanıldığı düşünülmektedir.[377] *Uthat* (Utchat) olarak bilinen ve göz şeklinde olan bu muskanın, biri sağa diğeri ise sola doğru bakmakta ve ikisi birlikte Horus'un gözünü temsil etmektedir. Muskalardan biri beyaz diğerinin rengi ise siyahtır. Horus'un gözü muskası farklı mitolojilerde güneş ve ay ile ya da Ra ve Osiris'le de ilişkilendirilmiştir. Genel olarak bakıldığında ise Mısırlılar bu muskayı üzerlerinde taşıdıklarında kendilerine güç, enerji, sağlık ve koruma sağladığı düşünmüşlerdir. Dini metinlerde daha çok güneşle ilişkilendirilen Uthat'ın yapılmasındaki amaç güneşin gökyüzünde en güçlü olduğu dönemdeki benzer bir gücü kendisine takana vermesidir. Ayrıca bu muskasının ölüye fayda vermesi için altınla kaplanması gerekmektedir. Böylece ölüyü öte dünyada güçlendirerek tanrılar katında Ra'nın teknesinde olmasını sağlamaktadır.[378] Horus'un gözüyle ilişkili bir diğer muska genellikle siyah ve yeşil tılsımlardan oluşan çoklu Wedjat gözüdür.[379] İki ilahi çift göz şeklinde yapılan muskada Ra'nın ve Horus'un gücüne gönderme yapılmaktadır.[380]

4.2.1.7 Yaşam Muskası (Ankh)

Eski Krallık'tan itibaren kullanılan Yaşam Muskası, Mısır'ın esrarengiz büyülü taşlarından birdir.[381] Hiyerogliflerde de çokça yer alan bu muskanın anlamının tam olarak ne olduğu bilinmemektedir. Şekline bakılarak erkeklik organıyla bağlantılı görülmüş ve "hayatı" simgelediği düşünülmüştür. Ani papirüsünde de yer alan yaşam muskasının neredeyse her tanrı tarafından takıldığı görülmektedir. Ölüye veya hayatta olanlara nasıl bir yarar sağladığı anlamlandırılamamıştır.[382]

[377] Horus Gözü Muskası ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 73 bakınız.
[378] E.A. Wallis Budge, a.g.e., s. 58-59.
[379] Wedjat Gözü ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 74 bakınız.
[380] Geraldine Pinch, a.g.e. s. 109-110.
[381] Yaşam Muskası ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 75 bakınız.
[382] Geraldine Pinch, a.g.e. s. 110.

4.2.1.8. Yılan Kafası Muskası

Antik Mısır'da ölünün yanında bulundurduğu büyülü taşlardan biri de Yılan Muskası olmuştur.[383] Yılan, Tanrıça İsis'in ilişkilendirildiği hayvanlardan biridir. Yılan muskası bu mitolojik ilişki göz önüne alınarak, ölünün bedenini yer altı dünyasındaki veya mezardaki yılanlardan koruması için oluşturulmuştur. Genellikle kırmızı taş, kırmızı yeşim taşı veya kırmızı akikten yapılan yılanbaşı muskasının bu renkte olmasının sebebi Tanrıça İsis'in renginin kırmızı olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Böylece yılanbaşı muskası İsis'in gücü vasıtasıyla mezara giren yılanları yok edecektir.[384]

Antik Mısır'da yukarıda yer alan muskaların dışında birçok büyülü taş hem cisim olarak arkeolojik kazılarda elde edilmiş hem de yazı olarak hiyerogliflerde yer almıştır. Muskalar, büyülü objeler olarak Mısırlıların inancında sadece öldükten sonra değil aynı zamanda gündelik hayatta da önemli yer tutmaktadır. Muskaların rahipler tarafından telaffuzu zor büyülü sözlerle veya yazılarla hazırlanıp kutsandığı bilinmektedir. Bu nesnelerin, üzerinde bulunduran insanlara veya yanına konulan ölülerin arzularını yerine getirmesine yardım ettiğine inanılmıştır. Böylece Mısırlılar muskalar sayesinde hem gündelik hayatta kötü ruhların etkisinden kurtulmakta hem de öldükten sonra ölünün yapamayacağı veya zorlanacağı birçok şeyi ona yüklemektedir. Muskaların, Mısır mitolojisiyle ilişkilendirilmesi onu daha güvenilir hale getirmekte ve ölen kişinin arkasından akrabalarına, ölünün öte dünyada bulacağı huzurla alakalı teminat vermektedir.

[383] Yılan Kafası Muskası ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 76 bakınız.
[384] E.A. Wallis Budge, a.g.e., s. 62.

4.2.2. Büyülü Heykeller

Antik Mısır'da büyü kullanılarak özel anlamlar yüklenen nesnelerin başında büyülü heykeller gelmektedir. Mısırlılara göre bu heykellerin en önemli özelliği temsil ettiği ruhu kendi içinde barındırmasıdır. Bir kadın, erkek veya hayvanın figürünün yapılması ve onunla yapılan figür arasında büyü yoluyla ilişki kurulması, ikisi arasında bir bağ olduğu anlamına gelmekteydi. Yani bir heykel veya figür hangi ruhu temsil ediyorsa bu figürün ruhunun heykelin içinde ikamet ettiğine inanılıyordu. Bununla ilgili en eski örneklerden biri Eski Krallık döneminde ortaya çıkmıştır. Westcar papirüsünde yer alan bir hikâyeye[385] göre aldatılan bir eş olan Aba-aner, karısının aşığını bal mumundan yaptığı timsah şeklindeki heykelle cezalandırmıştır. Bu kişi bal mumundan yaptığı timsah heykeline büyülü sözler söylemiş ve dilediği gibi nehirden çıkan canlı bir canavara dönüşmesini sağlamıştır. Ayrıca hikâyede başta hizmetçi olmak üzere firavun ve yakın adamlarının büyü ile karşılaştıklarında olağan tepki verdiği görülmektedir.[386]

Antik Mısır'da hem gündelik hayatta hem de öldükten sonra bedene yardımcı olması için hazırlanan büyülü heykellerin erken dönemden itibaren kullanıldığı tahmin edilmektedir. Bu heykellerde bir nesnenin kendisine benzetilerek ilişki kurulan ruh ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Yani bal mumundan timsaha benzetilerek yapılan bir heykelciğin büyüyle istenilen vakitte gerçek timsaha dönüştürülebildiğine inanılmaktadır. Mısırlıların böyle bir inanç geliştirmesinin sebebi muska ile benzerdi. Gündelik hayatı kolaylaştırmak için veya

[385]Firavunun üst rütbeli subaylarından Aba-aner'in eşi, kralın adamlarından birinin ziyareti sırasında ona âşık olur. Bunun üzerine kadın, âşık olduğu adama hizmetçisiyle hediye sandık göndererek onu malikânesinin yakınında bulunan küçük bir eve davet eder. Adamın davete olumlu cevap vermesi üzerine küçük evde buluşarak birlikte olurlar. Adam birlikteliğin ardından nehre giderek yıkanır. Tüm bu olanlardan sonra hizmetçilerden biri efendisi Aba-aner'in yanına giderek eşinin kendisini aldattığının haberini verir. Bunu duyan Aba-aner hiçbir tepki vermez ama hizmetçiden özel sandığında bulunan malzemeleri getirmesini talep eder. Bu malzemeler; abanoz ve bal mumudur. Aba-aner'in bir miktar bal mumu alarak timsah modeli yaparak birtakım büyülü sözler okur. Bu sözler "o adam yıkanmak için benim sularıma geldiğinde onu yakala" şeklindedir. Ardından bal mumundan yapılmış timsahı hizmetçisine vererek "o adam yıkanmak için benim sularıma girdiğinde, arkasından bunu atacaksın" diyerek bal mumumdan yapmış olduğu küçük heykeli ona verir. Bir süre sonra Aba-aner'in eşi tekrar aşığı ile aynı evde gizlice buluşur. Adam birlikteliğin ardından tekrar nehre girer. Hizmetçi onun nehre girdiğini görünce arkasından balmumu heykelini suya bırakır. İşte o vakit balmumu bir anda yedi arşınlık (dört metre) uzunluğunda gerçek bir timsaha dönüşür. Adamı yakaladığı gibi suyun dibine çeker. Bu arada Aba-aner yedi gün boyunca Firavunun yanında kalmıştır. Firavunu nehrin kenarına davet eder. Nehre geldiğinde timsaha seslenerek "o adamı buraya getir" der. Bunun üzerine timsah da hala hayatta olan adamla birlikte sudan çıkar. Firavun timsahın çok korkunç bir görünüme sahip olduğunu söyleyince Aba-aner, timsaha yaklaşarak ona dokunur ve o anda timsah küçük bir bal mumu heykeline dönüşüverir. Bkz.: E.A. Wallis Budge, a.g.e, s. 73-74.

[386] E.A. Wallis Budge, a.g.e., s. 71-73.

düşmanları ortadan kaldırabilmek için kullanılabileceğini düşünmüşler ve heykelin temsil ettiği ruhun gücüne sahip olduğuna inanmışlardır.

Büyü heykellerinin en çok kullanıldığı alan ölüm sonrası hayata hazırlıktır. Eski Krallık döneminde firavunlar defnedilirken yanına aile yakınları, danışmanları ve uşaklarının da gömüldüğü düşünülmektedir. Arkeologlara göre Abiydos'ta bulunan mezarlıklar, ölüm sonrası hayata olan inancın günümüzden 5000 yıl önce de var olduğunu göstermektedir. Ölüm sonrası fiziksel diriliş fikrinin mezarlılarda net bir şekilde görülmesi Eski Krallık firavunlarının öldükten sonra yer altı dünyasında yapacakları bir yolculuğa inandıkları anlamına gelmekteydi. Bu nedenle öldükten sonra yanlarına yiyecek, içecek, silah ve uşaklarını ölü bir şekilde almışlardır. Arkeologlar bu âdetin Eski Krallık boyunca devam ettiğini, firavunun yanına öldüğünde hayatta olan ancak onunla beraber hayatına son verilen aile fertleri ve danışmanlarının da defnedildiğini düşünmektedir. Araştırmalar Mısırlıların büyülü heykelleri mezarlıklarda kullanmaya başlamasıyla bu geleneğin Orta Krallık'tan itibaren değişmeye başladığını göstermektedir. Yeni Krallığın ilk firavunlarından I. Seti'nin mezarlığında firavuna rehberlik etmesi için istediği zaman canlanacak uşakları ve danışmanları sembolize eden küçük büyülü heykeller bulunmuştur. Bu heykeller firavunların öldükten sonra yemeğe veya herhangi bir şeye ihtiyaçları olduğunda çalışmak zorunda kalmamaları için rahipler tarafında büyülerle hazırlanıp konulurdu. Bu heykellere şabti (shabti) denilmiştir.[387] Bazen firavun mezarlıklarındaki şabtilerin sayısı yüzlerce olabiliyordu.[388]

Mısırlıların büyü kullanarak şabtilerle öteki dünyada istediklerini gerçekleştirme arzularının sebebi, gündelik hayatta karşılaşmış oldukları sıkıntılardan kaynaklanmaktadır. Güneşin altında toprağı ekip biçmek veya uğraşlarının karşılığını alamamak, kıtlıkla karşı karşıya kalmak Mısırlıların en önemli sıkıntılarıydı. Bu nedenle öldükten sonra öteki dünyada bu işlerle uğraşmak istemiyorlardı. Öteki dünyada bu zor işlerden kaçınmak için rahipler tarafından küçük heykellere telaffuzu zor sözler söylenerek büyüler yapılması yeterliydi. Şabtiler istenildiğinde taleplere cevap veren bir çeşit cevaplayıcıydı. Böylece ölü öteki dünyada bu işlerle karşı karşıya kaldığında kendisinin yerine şabtiler vekâleten yapacaktı. [389]

[387] Şhabti ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 77 bakınız.
[388] Nancy Donnelly(Producer), Rob Lyall(Director), Egypt Underworld(Documentary), A National Geographic Television Production, USA, 2009, https://www.youtube.com/watch?v=474Sguz-aUo, (03.04.2018)
[389] Öte dünya inancında büyülü heykellerin önemli yer tutması bunları hazırlayan ruhban sınıfının güçlenmesine sebep olmuştur. Ruhban sınıfının ölüm sonrası ritüelleri gerçekleştirerek cesedi ebedi hayata hazırlama görevi ve kehanetlerde bulunarak tanrının iradesini ortaya çıkarma görevi Yeni Krallık'tan itibaren siyasi bir güç olmasının

Mısırlıların şabtilere büyü ile böyle bir görevi vermelerinin sebebi büyünün bir figür (heykel) üzerine okunduğunda onu kötülük yapmaya yönlendirebiliyorken aynı zamanda iyi işler yapmaya da yönlendirilebileceği düşüncesine sahip olmalarından kaynaklanıyordu. Yeni Krallık'ta ölen kişinin, yanına konulan şabtiye (büyülü heykel) şöyle söylediğine inanılırdı. *"Ey Nebseni'nin Şabti'si, eğer yeraltı dünyasında yapılması gereken işlerden birini yapmam için bana çağrıda bulunulursa, bunu senin yapman için hiçbir engel seni alıkoymayacak. Yargı artık bana değil senin üzerine yıkılacak. Tarlaları ekecek, su kanallarını dolduracak ve kumları doğudan batıya getireceksin."* Bu sözlerden sonra şabti'nin cevabı ise *"Şüphesiz ben buradayım ve bana yapmamı söylediğin her şeyi yapacağım."* şeklinde olmaktaydı.[390]

Mısırlıların balmumundan yapılan büyülü heykelleri kullandıkları bir diğer alan Amon rahiplerinin hem Tanrı Amon-Ra ile hem de firavuna ölüm yolcuğunda yardımcı olmak için giriştikleri hizmette ortaya çıkmaktaydı. Yeni Krallık'ta "güneş" formunda tapınılan Amon-Ra kutsaldı. Mısırlılar güneş akşamları battığında onun öldüğünü düşünürlerdi. Ertesi sabah tekrar doğması için dua edilir tapınaklarda ritüeller gerçekleştirilirdi. Yeni Krallıkta bir firavun öldüğünde güneş tanrısına dönüşür ve güneşle birleşip onun kimliğini edinirdi. Bu nedenle güneş tanrısının yer altında Apep (Apofis) ile yaptığı savaş firavunun savaşı olurdu.[391] Firavunun ölüler dünyasına yaptığı yolculuk güneşin her akşam batarak yapmış olduğu yolculukla ilişkilendirilirdi. Eski Mısırlıların en büyük korkusu hem güneşin battıktan sonra yaptığı yolculuk hem de onunla özdeşleştirilen firavununun ölüm sonrası yapacağı yolculuğun başarısız olmasıydı. Bu başarısızlık kozmik düzenin bozulmasına ve güneşin bir daha doğmamasına yani dünyanın sonunun gelmesi anlamına gelmekteydi.[392]

Bu nedenle Amon-Ra tapınağında bulunan bir grup rahip güneşin tekrar doğmasına yardımcı olmak için görevlendirilmişti. Bu rahipler güneşin yani Amon-Ra'nın her gün yer altına giderek Apep'le yaptığı mücadelede ona yardımcı olmaktaydı. Bu mücadele ölüler kitabının farklı metinlerinde defalarca anlatılmaktadır. Bu büyülerin nasıl yapıldığını özetle ifade edecek olursak şunları örnek verebiliriz: *"Eğer Apep'i yok edeceksen onun resmini bir*

önünü açmıştır. Akhenaton gibi Firavunlar bu gücü kırmak ve ruhban sınıfını (Amon Rahipleri) etkisiz hale getirmek için tedbirler alsa da uzun vadede başarılı olamamışlardır. Firavunun ruhban sınıfına karşı etkisinin azalması Yeni Krallığın yıkılmasına ve Antik Mısır Medeniyetinin siyasi varlığı son bulmasına sebep olmuştur. Bkz.: Afet İnan, a.g.e.,s. 180-181.

[390] Rosalie David, *Religion and Magic in Ancient Egypt,* Penguim Books, London 2002, s. 48.; E.A. Wallis Budge, a.g.e., s. 75-76.

[391] Apep: Mısır Mitolojisinde Yılan şeklinde olup kötülüğü ve kaosu simgeleyen canavar. Apep ile ilgili görseller için Ek-3 kısmından No: 78 bakınız.

[392] Nancy Donnelly(Producer), Rob Lyall(Director), Egypt Underworld(Documentary), A National Geographic Television Production, USA, 2009. https://www.youtube.com/watch?v=474Sguz-aUo, (03.04.2018)

papirüsün üstüne yeşil renkte çizeceksin, Apep'in balmumu figürünün (heykel) üstüne de onun adını kazıyacak ve yeşil renkte yazacaksın. Sonra bunları ateşe atacaksın böylece Ra'nın düşmanı yok olacak. Sonra bunu güneş doğarken, tepedeyken ve akşamüzeri yapacaksın. Gerekirse bunları günün ve gecenin her saatinde tekrarlayacaksın. Bunları yaptığında Apep afallayacak ve Ra tekrar yükselecektir. Ra artık Apep'in üzerinde muzaffer. Şimdi ölümü tat Apep." Burada görüldüğü üzere büyülü figürler tapınaklarda gündelik ibadetlerde de kullanılmaktaydı. Ayrıca büyü ile alakalı hem tapınaklarda hem de saray kütüphanesinde eserler olduğu anlaşılmaktadır.[393] Mısırlıların büyünün, hem gündelik hayatta kozmik düzenin devamında hem de öteki dünyadaki saadette yardımcı ve iyilik amacıyla kullanılmasına inanmaları onun varlığına ne kadar büyük bir inanç beslendiğini göstermektedir.

Bal mumundan yapılan büyülü figürlerden bir diğeri de Horus'un dört çocuğunu temsil eden kavanozlardır.[394] Her biri tanrı olarak kabul edilen Horus'un çocukları İmseti, Hapi, Duamutef ve Kebesenuef olarak bilinir. Bunlar Mısır dini ve mitolojisiyle ilişkilendirilerek öteki dünya da ölünün iç organlarını koruduğuna inanılmıştır. Buna göre insan başlı İmseti güneyi temsil edip karaciğeri korumakta, babun başlı Hapi kuzeyi temsil edip akciğeri korumakta, çakal başlı Duamutef doğunun temsilcisi olup mideyi muhafaza etmekte, doğan başlı Kebesenuef ise batıyı temsil etmekte ve bağırsakları korumaktaydı. Mumyalama öncesi ölünün çeşitli iç organları çıkarılarak bu kavanozlara yerleştirilir ve Horus'un çocukları tarafından korumaya alındığına inanılırdı. Her bir kavanoz temsil ettiği tanrının başı şeklinde yapılır ve büyü ile tanrının ikametgâhı haline getirilirdi. Başlangıçta bu kavanozların insan biçiminde yapılmasına rağmen Yeni Krallık'tan itibaren Horus'un oğullarının başlarıyla tasvir edilmiştir.[395]

Antik Mısır geleneğinde büyülü figürlerin kullanılması kronolojik olarak Eski Krallık'tan Yeni Krallığa doğru gidildikçe ciddi bir artış göstermektedir. Eski Krallık'ta firavunun ölüm sonrası yaptığı yolculuk ve mücadele daha basitken Yeni Krallık döneminde çeşitlenmiş ve karmaşık hale gelmiştir. Eski Krallık'ta ölen firavunlar, öteki dünyada kendisine yardımcı olması için danışmanları ve aile fertleriyle birlikte defnedilmekte ve çıktığı yolda tek bir büyülü kapıdan geçtiğine inanılmaktaydı. Yeni Krallık döneminde ise mezarlıkların duvarları hiç boş yer kalmayacak şekilde hiyeroglifler doldurulmuş ve öteki

[393] E.A. Wallis Budge, a.g.e., s. 79-82. Apep'in konu edildiği farklı biri büyü için bkz. J. F Borghouts, *Ancıent Egyptıan Magıcal Texts*, E.J. Brill, Leiden 1978, s. 94-95.
[394] Horus'un dört çocuğunu temsil eden kavanozlarla ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 79 bakınız.
[395] Richard H. Wilkinson, a.g.e., s. 88.

dünyanın aşamalarını adeta bir harita gibi çizilmiştir.[396] Bunlar yapılırken de çokça büyü kullanılmıştır. Yeni Krallık'ta ise öteki dünya inancı da daha karmaşık hale gelmiş ve firavun çıktığı yolda 12 farklı kapıdan geçerek Osiris'in mahkemesine varabileceğine inanılmıştır. Bu kapıların her birini geçmek için danışmanlar yerine büyüler kullanılmıştır.[397]

Mısırlıların büyüyü bu şekilde keşfetmesi ve kullanması birçok açıdan değerlendirilebilir. Siyasi ve ekonomik açıdan bakılacak olursa büyü Mısır tarihi önemli ölçüde etkilemiştir. Büyü uygulamalarına öteki dünyada yüklenen anlamdaki değişmeler Eski Krallık döneminde firavunla birlikte yakınlarının da öldürülmesi geleneğini sona erdirmiştir. Daha önceden masraflı ve zor olan birçok uygulama, büyülü nesneler ve muskalar sayesinde hem daha ucuza mal edilmiş hem de Mısırlıların zihninde, sürekliliğini sonsuza kadar koruyabilmiştir.

Eski Krallığın siyasi olarak sonunu getiren ekonomik krizlerin başında ölü vakıflarına ayrılan ödenekler gelmekteydi. Ölünün varlığını sürdürebilmesi için sadece mumyalanması yeterli değildi. Ayrıca devlet hazinesinden desteklenen ölü vakıflarının, öteki dünyadaki firavunların ardından geleneksel ölü adaklarını hiç ihmal etmeden yapması gerekmekteydi. Bundan dolayı ölünün ardından, Ka'sının beslenebilmesi için ritüeller gerçekleştiriliyordu. Bu ritüeller için yıllık bin ekmek ve bira ile bin sığır ve kümes hayvanı gerekmekteydi.[398] Tüm bunlar devlet hazinesinden karşılanıyor ve ekonomik olarak devleti zor durumda bırakıyordu. Mısırlıları öteki dünya inancında büyü uygulamalarını artırmaları gündelik hayatta hem can kaybının önüne geçmiş hem de ekonomik olarak devlete yarar sağlamıştır.

Büyülü heykel ve muskalar firavuna ölüm sonrası hayatta yardımcı oluyor hem öteki dünya yolculuğunu tamamlamasını sağlıyor hem de ihtiyacı olabileceği her şeyde kendisine yarar sağlıyordu. Ancak öteki dünya ritüellerine bağlı olarak büyü uygulamalarında meydana gelen değişimler, bu görevleri icra eden ruhban sınıfının güçlenmesine olanak sağlamıştır. Büyünün önem kazanması ve devletteki etkisi onu icra eden ruhban sınıfı ile firavunlar arasında siyasi mücadeleyi tetiklemiştir.

Sonuç olarak Mısırlıların inanç dünyasına bakıldığında, onların herhangi bir insan veya hayvan şeklinde yapılan bir figürün, telaffuzu zor kelimelerle veya üzerine yazılan bir

[396] Firavunun Öteki Dünya'ya yaptığı yolculuk ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 80 bakınız.
[397] Nancy Donnelly(Producer), Rob Lyall(Director), Egypt Underworld(Documentary), A National Geographic Television Production, USA, 2009. https://www.youtube.com/watch?v=474Sguz-aUo, (03.04.2018);
[398]Eric Hornung, *Mısır Tarihi*, çev. Zehra Aksu Yılmazer, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004, s.29-30.

takım formüllerle canlandırılabileceğine ve insanların hem gündelik hayatta hem de öteki dünyada yararına ve zararına kullanılabileceğine inandıkları görülmektedir.

4.2.3. Büyülü Resimler

Antik Mısır mezarlıklarının duvarlarına bakıldığında, büyülü olduğuna inanılan resimlerle dolu olduğu görülmektedir.[399] Bu resimler bir taraftan ölünün öte dünyada yapacağı yolculuğun haritasını gösterirken diğer taraftan da onun öbür dünyada yapacağı işleri yansıtmaktadır. Resimlerde ölünün, hem ev halkını yönetirken görüldüğü sahneler yer alırken hem de ölüm sonrası hayatında ihtiyaç duyabileceği su ve yiyecekler de yer almaktadır.

Mısırlıların mezarlıklara büyülü resimlerle yiyecek ve içecek çizmelerinin sebebi insanın mahiyetine yükledikleri anlamdan kaynaklanmaktaydı. İnsanın yapısı oluşturan unsurular genel olarak üç kısımdan oluşmaktaydı. Bunlar Ka, Ba, ve Beden'di. Kişi doğuncaya kadar Ka'sını herhangi bir varlığı yoktu. "Ka" onun varlığı ile ortaya çıkmakta ve bir daha yok olamamaktaydı. Ka bedenden ayrıldığında beden ölüyordu. Fakat beden ölü olduğunda dahi Ka bilinçli ve yaşam doluydu. Bu nedenle onun yeme ve içmeye ihtiyacı vardı. Bundan dolayı Mısırlılar Eski Krallık döneminde tıpkı tanrılara yemek adadıkları gibi ölü insanlara da adamışlardır. Böylece ölen kişinin varlığını öteki dünyada rahatça sürdürdüğüne inanmışlardır. Başta firavun olmak üzere rahiplerin ve halkın ardından yiyecek ve içecekler sunulmaktaydı. Bu durum karşısında ruhban sınıfı zamanla geliştirdiği teolojiyle büyüyü kullandı. Büyü sayesinde taşa, duvara ya da tahtaya çizilen yiyecek ve içecekler, tıpkı gerçek sunulan adaklar gibi Ka'nın beslenmesine yarayacağına inanmışlardır.[400]

Mısırlıların öldükten sonra Ka'larının beslenmeye ihtiyaç duyacağını düşünmeleri onları endişelendirmekte ve öte dünyada Ka'larının başıboş bir şekilde pislik benzeri şeylerden beslenmeleri ihtimaline karşı korkutmaktaydı. Bundan dolayı Ölüler Kitabı'nda ölüye şöyle söyletilirdi. "*Bana iğrenç gelen şeyi yemeyeceğim. Bana iğrenç gelen şey bir pisliktir. Ka'lara sunulan o çörekler yerine bu pis şeyleri yemeyeceğim. Pislikler bedenime yaklaşmayacak, onu elime almak zorunda kalmayacağım.*" Ayrıca ölünün Ka'sının pis sular içmek zorunda kalmaması için özel hazırlanmış büyüler de okurdu. Zengin veya fakir kişiler mezarlarında ebediyen beslenebilmek için içerisinde adaklar bulunan sunak resimleri mezarlara konulur ve büyü yoluyla bunlar sonsuza kadar ölünün ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde teminat altına alınırdı. Bazen de mezar yiyeceklerinin tanrılar tarafından ölüye verilmesi için özel bir büyünün cenaze eşyasının üzerine yazılarak ölünün yanına bırakılırdı.

[399] Mezarlık duvarlarına büyülü resimlerin çizilmesiyle ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 81 bakınız.
[400] A.H. Sayce, *Antik Mısır ve Babil Tanrıları*, İlya İzmir Yayınevi, İzmir 2012, s. 55-56.

Büyülü resimlerin kullanıldığı bir diğer yer ise ölünün yer altı dünyasında yeme-içmenin yanında havasız kalmasını önlemek için yapılmaktaydı.[401]

Büyülü resimler ölünün ölüm sonrası hayattaki yaşamını kolaylaştırmak için çokça çizilmiştir. Bunlar ruhban sınıfı tarafından hazırlanarak mezarlıklarda kullanılmıştır. Bunun örneklerinden biri ölünün öte dünyada en çok imrendiği şeyin büyü yoluyla kendisine verilmesidir. Ölü, öte dünyada Ra'nın teknesiyle cennete yelken açmayı arzulamaktadır.[402] Bu onun için büyük bir mutluluk ve huzurun göstergesi olarak kabul edilirdi. Bu nedenle rahipler temiz bir papirüsün üzerine saf suyla karıştırılmış yeşil abuttan yapılan mürekkeple bir tekne resmi çizmekteydi. Teknenin içinde İsis, Toh, Shu, ve Kepri ile ölünün figürleri bulunurdu.[403] Resim tamamlandıktan sonra ölünün göğsüne takılırdı. Böylece ölünün ruhu her gün Ra'nın teknesine binerdi. Ölü için yapılan büyü resimlerden bir diğeri ise inek figürüydü. Yapılan inek figürü ölünün başının altına konularak büyü yoluyla her zaman bereket içinde kalması sağlanırdı.[404]

Büyülü resimlerden bir diğeri ise "Horus'un sütunları" olarak bilinen ve içinde Antik Mısır'a ait birçok tanrı figürü, mitoloji ve büyüleri barındıran anıt gelmektedir.[405] Bir tılsımı da andıran bu resmin en önemli özelliği gücünün yenilmez olduğuna inanılması ve düşman varlıklarının saldırılarından korunmak için kullanılmasıdır. Resimde Horus iki timsah üzerinde durmakta ve elinde yılanları, bir aslan ve bir antilop tutmaktadır. Yüzündeki ifadeden onlardan hiç korkmadığı ve onlara hükmettiği anlaşılıyor ve resmin farklı kısımlarında diğer tanrılara da yer verilmektedir. Bir asa üzerinde duran ve atef tacı giyen ve şahin şeklinde Osiris, yukarı kıvrılmış bir yılan üzerinde duran tanrıça isis, akbaba şeklindeki tanrıça Nekhebet ve diğer mitolojik unsurlar büyülü resmin gücünü artırmaktaydı.[406]

---

[401] E.A. Wallis Budge, a.g.e., s. 103-104.

[402] Mısırlılar ölüm sonrası hayatlarında yapacakları yolculuğun gökyüzünün sularında tekne ile gerçekleşeceğine inanıyorlardı. Bu nedenle arkeolojik kazılarda Eski Krallık dönemine ait Keops Piramidi'nin yanına kayaya oyulmuş beş havuz yapılmıştır. Havuzlar firavun öldükten sonra gökyüzünün sularında kullanacağı ölüm sandallarını koymak için inşa edilmiştir. Yakın zamanda yapılan kazılarda bu teknelerden biri parçalara ayrılmış bir şekilde bulunmuştur. Özel bir teknikle birleştirildiğinde 43 metre uzunluğunda bir gemi ortaya çıkmıştır. Bkz.: Eric Hornung, a.g.e., s. 29.

[403] Ra'nın teknesi ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 82 bakınız.

[404] E.A. Wallis Budge, a.g.e., s. 109-111.

[405] Horus'un sütunları ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 83 bakınız.

[406] E.A. Wallis Budge, a.g.e., s. 131-133. Alan H. Gardiner, *Encyclopedia of Religion and Ethics*, "Magic" Edinburgh: T. & T. Clark, c.8, New York 1930, s. 267.

4.2.4. Büyülü İsim ve Ayinler

Antik Mısır'da bir insanın tanrıların ya da ecinnilerin (demonların) adını biliyor olması ve ona ismiyle hitap etmesi onun üzerinde hâkimiyet kurması anlamına gelmekteydi. Öyle ki kendisine ismiyle hitap edilen tanrı ya da ecinni, ismini söyleyene cevap vermek ve dileğini yerine getirmek zorundaydı. Ayrıca bir kişinin adını bilmek ona büyü kullanarak kötülük veya iyilik yapmak anlamına da geliyordu. Yani bir şeyin lanetlenmesi veya kutsanması o şeyin ismi üzerinden yapılırdı. İsimlerin günümüzde anladığımızdan farklı olarak büyüsel bir tarafı vardı. Mısırlılara göre isim tıpkı ruh beden ve Ka gibi insanın bir parçasıydı. Bunun nedeni insanın dünyadaki ilk var oluşunun, ismi telaffuz edildikten sonra başlamış olmasıydı. Yeni doğan bebek kimliğini, benliğini ve varlığını ismi telaffuz edildiğinde kazanıyordu. Mısırlılara göre ismi olmayan bir insan ölüm sonrası hayatta gideceği yargılama salonunda kimliğini kanıtlayamazdı. Bu yüzden de gelecekteki yaşamı elde edemezdi. Bu nedenle Mısır'da isimlerin korunması ve ölünün ardından unutulmaması için erken dönemden itibaren inançların geliştiği görülmektedir. İsmin kendi başına büyülü bir anlamı vardı ve onun silinip unutulması sahibinin mahvolması anlamına gelmekteydi.[407]

Mısırlıların öte dünya inançlarına göre, bir kişinin yaşamının son bulmasının ardından çıktığı yolculukta büyülü isimleri bilmesinin de ayrı bir önemi vardı. Ölü tanrılar tarafından yargılama salonunda haklı bulunsa ve cennetle ödüllendirilse bile yolculuğun devamında yer altı dünyasında belirli kısımların isimlerini bilmek zorundaydı. Ayrıca çıkmış olduğu yolculukta kapı kilitleri, eşikler, üzerinde yürüdüğü zeminin kendisine sorduğu sorulara karşı onların ismini söylemesi gerekmekteydi. Aksi takdirde kapılar açılmamakta ve zeminde yürüyememekteydi. Osiris'in salonuna girdiğinde salonun koruyucusu ona "*bana adımı söylemediğin müddetçe ben de senin adını ilan etmeyeceğim*" der. Bunun üzerine ölü *" senin adın kalplerin içini görendir"* der. Devamında koruyucu birçok isim sorar. Ölü de bu büyülü isimlere doğru cevapları verir. En son yolun koruyucusu, ölüye "*İlerle artık ismin Osiris'e ilan edilecektir"* diyerek ödüllendirir. Büyülü isimlerin öteki dünyada kullanıldığı bir diğer alan ise ölünün yedi tanrının adını bilmesi ve yedi tanrının da onun adını bilmesinin ardından artık ona hiçbir kötülüğün musallat olamayacağı düşüncesidir.[408]

Mısırlılar bazı tanrıların ve ecinnilerin (demonların) farklı şekillerde ortaya çıkma gücüne sahip olduklarını düşünüyorlardı. Bu nedenle birçok şekle bürünebilen bu varlıklar

[407] W. M. Flinders Petrie, *Encyclopedia of Religion and Ethics*, "Egyptian Religion", Edinburgh: T&T. Clark, c.5, New York 1937, s. 237.; s. E.A. Wallis Budge, a.g.e., s. 141-142.
[408] E.A. Wallis Budge, a.g.e., s. 143-144.

üzerinde hâkimiyet kurabilmek için onun bütün isimlerinin bilinmesinin önemli olduğu düşünüyordu. Yer altı dünyasının en büyük canavarı olan Apep'in diğer isimleri kitaplarda listeler halinde yer alıyordu. Apep'in diğer isimlerinin de her birinin farklı formu vardı. Eğer tüm isimleri çağrılıp büyü yapılmadığı sürece insanlara zarar verebilirdi. Ayrıca onu yok etmek için sadece balmumundan yapılmış figürünü ataşe atmak yeterli değildi. Onu tam anlamıyla yok edebilmek için balmumu figürünün üzerine isminin de yazılması gerekmekteydi.[409]

Tüm bunlar Antik Mısır geleneğinde isimlere verilen önemi ve yüklenen anlamı göstermektedir. Büyü yapabilmek için "isimler bilmek" son derece önemliydi. Böylece hem gündelik hayattaki iyilik ve kötülük için hem de ölüm sonrası hayattaki iyilik ve kötülük için isimler büyünün en önemli unsuruydu. Diğer tüm büyüler ancak isimlerle yapılabiliyordu.[410] Burada unutulmaması gereken ise tüm bu seremoni ve ayinlerin icrasında ruhban sınıfının önemli katkılarıydı. Tüm bilgilerin kaynağı ve uygulayıcısı ruhban sınıfıydı.

Büyülerin yapıldığı seremonilere büyü ayinleri ismi verilmektedir. Antik Mısır'da yer alan en önemli büyü ayini mumyalama ritüelidir. Yukarıda özellikleri belirtilen büyülerin büyük bir kısmı ölüm sonrası hayatla ilgilidir. Birçoğu ruhban sınıfı tarafından mumyalama ayinin de kullanılmaktadır. Mısırlıların ruhlarının cennete ulaşarak ölümsüzlüğe kapı açacağını düşündükleri bilinmektedir. Ancak onların fiziksel bir dirilişe inanmamalarına rağmen bedenleri için böylesine bir ayin düzenlemeleri ilginçtir.

Mısırlılar öldükten sonra çok iyi korunmuş bir bedene sahip olmayı sonsuz hayatın anahtarı olarak görmüşlerdir. Beden mumyaya dönüştüğünde vücut bütünlüğü bozulmuyor devamında ise adaklar ve duvarlara yazılan sihirli sözcüklerle kişinin öbür dünyaya geçmesine yardımcı oluyordu. Eğer beden mumyalanmaz veya mumyalı beden kaybolur ya da tahribata uğrarsa bu felaket anlamına geliyordu. Çünkü öldükten sonraki yaşamın garantisi hem bedenin muhafazasıyla hem de kişinin dünyada isminin anılmasıyla sağlanmaktaydı. Bundan dolayı Eski Mısırlılar başta firavunlar olmak üzere öldükten sonra adlarının hiç unutulmaması için arkalarından yapıtlar bırakmışlardır. Yani dünyadaki fiziksel varlık ile ölüm sonrasındaki ruhi varlık arasında doğrudan bir ilişkinin olduğu kabul edilmiştir.[411] Mitolojiye göre ise mumyalama ilk defa Osiris'le ortaya çıkmış ve onun tarafında

[409] E.A. Wallis Budge, a.g.e., s.149.
[410] Paula Veigna, *Health and Medicine in Ancient Egypt: Magic an Science,* Archaeopress, England 2009, s. 38.
[411] Salime İkram and Aidan Dodson, *The Mummy in Ancient Egypt,* Thames&Hudson, London 1998, s. 15.; Ian Shaw, Paul Nicholson, *British Museum Dictionary of Ancient Egypt*, British Museum Press, London in England 1995, s. 190-191.

korunmaktadır. Mumyalama ölüm sonrası hayat için gerekmekteydi. Osiris ve Anubis mumyalama ritüelinin en önemi aktörüydü.[412]

Mısırlıların kendilerini ölümsüz ilan ederek ruhsal bir beden içerisinde ölümsüz bir hayat sürebileceklerine inanmaları mumyalama yaparken büyü ayinleri düzenlemelerine ve telaffuzu zor sözler söyleyerek çürüyebilen bedeni sonsuza kadar korumayı amaçlamalarına sebep olmuştur. Bu büyülerin en önemli özelliği ise tanrılardan yardım istenerek yapılmasıdır. Mumyalama ritüelinde Osiris ve Anubis arasında ilişki kurulması bundan kaynaklanmaktadır. Bu ayinlerde birçok büyü okunurdu. Bunlardan birinde "*Ruhun çok eski firavun inciri ağacının üzerinde ışıldayacak. Sen İsis'e yalvardın ve Osiris senin sesini duydu ve Anubis uyandırmak için sana geldi. Manu diyarının yağını süründün. O sana doğudan geldi ve Ra ufkun kapılarında senin üzerinde yükseldi. Ruhun artık yukarıdaki cennette ve bedenin de aşağıdaki cennette. Ey Osiris seni takip eden Horus'un gözü buraya gelsin ve sonsuza kadar kalbinde kalsın"* şeklinde yer almaktadır. Bu tip büyüler tüm ayin boyunca devam etmekte ve sırasıyla mumyalama ritüeli uygulanmaktadır.[413]

Mumyalama ritüeliyle alakalı bir diğer büyüsel ayin ise ölünün "gözleri ve ağzını açma" ayinidir. Bu ayin ölünün kendisini temsil eden bir küçük heykel üzerinde gerçekleştirilmektedir. Mısırlılar üzerine ölünün imajının çizilmiş olduğu bir heykele onun özelliklerinin aktarılabileceğine inanmaktaydılar. Böylece büyülü heykel ile ceset arasında bir bağ oluşuyor ve mumyalanan kişinin heykeline yapılan uygulamalar cesede de yapılmış oluyordu. Bu işlem normal bir bedene mumya yapmaktan daha kolaydı. Ayrıca ceset olmadan onun yerine de yapılabiliyordu. Bu ayin için elinde papirüs tomarı bulunan tören rahibi, ölünün yakın dostu, ölünün oğlu veya onun temsilcisi İsis ve kardeşi Neptis'i temsil eden iki kadın ve diğer görevleri yerine getirmek için kişiler bulunurdu. Tören Mısır din ve mitolojisinde yer alan Osiris'in mumyalanması ile bağ kurularak yapılırdı. Ölünün gözünün ve ağzının açılmasının önemli olmasının sebebi öteki dünya yolculuğunda etrafı görmesi ve ağzıyla büyülü isimleri söylemesinin son derece mühim olmasından kaynaklanmaktaydı. Ayrıca gözleri ve ağzı açma ayinin bir figür üzerinden yapılması ruhban sınıfının geliştirmiş olduğu büyüye dayalı teolojiyle mümkün olmaktaydı.[414]

[412] Pat Remler, a.g.e., s. 124.
[413] E.A. Wallis Budge, a.g.e., s. 162.
[414] E.A. Wallis Budge, a.g.e., s. 166.

4.2.5. Antik Mısır İnancında Kâhinlik

Antik Mısır inancında kehanet büyünün içinde yer almaktaydı. Kehanette bulunan kâhinler ruhban sınıfının rahipleriydi. Bu rahiplerin toplumdaki yeri zamanla değişmiştir. Eski Krallık döneminde ruhban sınıfı ile toplumun diğer üyeleri arasında açık bir ayrım yoktur. Tapınaktaki görevler sırayla yapılmakta ve görevi icra eden kişi gündelik hayatına geri dönmekteydi. Ancak Yeni Krallık'ta ve sonrasında bu durum büyük ölçüde değişmiştir. Ruhban sınıfı kendi içinde yaptığı soya bağlı atamalarla devlet kademesinde güçlenmiş ve birçok ritüeli tekeline almıştır. Hiyerarşik olarak rahipler sınıfının üst kademesini kâhinler oluşturmaktaydı. Kâhinlerin başında ise Baş Kâhin bulunurdu. Günümüzde bu sınıfa icra ettiği görevlerlerden dolayı Arapça, İbranice ve Aramice dillerinde benzer anlamlar ifade eden "kahin" ismi verilmektedir. Ancak Mısırlılar tarafından bu görevleri yerine getirenlere "Tanrı'nın Hizmetkârı" ifadesi kullanılmaktadır. Karnak'daki gibi büyük tapınaklarda hiyerarşik olarak sıralanmış birinciden dördüyüce üst rütbeli kâhinler (Tanrı'nın Hizmetkârı) bulunmaktadır. Kâhinlerden sonra ise saflar ve özel görevleri icra eden yazıcılar, şarkıcılar ve müzisyenler yer almaktadır. Ayrıca tapınakların sahip olduğu servet, üst düzey bir memur olan tapınak müfettişi tarafından yönetilmektedir.[415]

Kehanette bulunmanın en önemli yollarından biri de rüyalardı. Mısırlılar, ilahi güçlerin iradelerini kendilerine rüyalar yoluyla bildirdiklerine inanmaktaydılar. Uyuyan kişi tanrıların âleminde yaşardı ve onlarla temasa geçebilirdi. Bu nedenle rüyalara son derece önem verilir ve bunları yorumlama yeteneği olan kâhinler büyük takdir görür ve üst rütbelere yükseltilirdi.[416] Mısır metinlerinde yer alan en önemli rüya örneklerinden biri Yeni Krallığın kurucusu olan XVIII. hanedanlığa aittir. Bu hanedanlığın firavunlarından olan II. Amenofis'in ardından tahta oğlu IV. Tutmosis geçer. Yeni Firavun II. Amenofis'in en büyük oğlu olmamasına rağmen iktidara nasıl geldiği bilinmemektedir.[417] Rüya ismi verilen dikilitaşta IV. Tutmosis'in yaşamındaki esrarengiz olay anlatılır. Dikilitaşa göre IV. Tutmosis henüz prensken Gize Platosu'ndan bulunan Sfenks'in önünde uyuya kalır. Rüyasında Güneş Tanrısı kendisine Sfenks'i kumlardan temizleyip nefes almasını sağlaması halinde krallığı vaad eder. Gördüğü rüyayı unutmayan IV. Tutmosis, firavun olmasının ardından devasa aslan heykelinin

[415] Eric Hornung, *Mısır Bilimine Giriş*, çev. Zehra Aksu Yılmazer, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004, s. 108-109.
[416] Richard H. Wilkinson, a.g.e., s. 46.
[417] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 82.

restorasyonunu yaptırır. Böylece bu rüya kehanet yoluyla yeni firavuna tanrısal meşruiyet vermektedir.[418]

Geleceğe dair rüyalar görerek kehanetlerde bulunmak çok arzu edildiği için büyücüler bunu elde edebilmek için büyülü resim ve formüller geliştirmişlerdir. Bu formülleri kullanarak kahin, büyü yoluyla vizyon ve rüya oluşturabilmektedir. Bu büyülerden biri British müzesinde bulunan 122 no'lu Papirüsün 64. ve 359. satırlarında yer almaktadır. Bu papirüse göre kehanet oluşturma büyüsü şu şekildedir. "*Tanrı Bes'ten bir işaret almak için sol eline Bes'in bir figürünü çiz ve İsis'e adanan siyah kumaştan bir şeritle elini sar. Resmi çizdiğin mürekkep bir ineğin kanından, beyaz bir güvercinin kanından, siyah yazı mürekkebinin zencefil, dut suyu ve yağmur suyundan yapılmalıdır. Bununla batan güneşin önünde şöyle söyle; Kahini kutsal mabetten burada gönder… Ey ilah, kutsal varlılar Anuth, saldana, chambre bana gönder. Hemen şimdi bu gece gelsinler. Rüya oluşturmak için; temiz bir keten parçasına aşağıdaki isimleri yaz. Sonra katla ve bir lamba fitili haline getirerek ateşe tut, üzerine saf yağı dök…"* şeklinde uzunca formüller sıralanmaktadır.[419]

Antik Mısır'da kâhinler tarafından rüyaların yorumlanması sadece üst sınıfa ait bir ayrılacak değildi. Benzer şekilde alt kesimde bulunan kimselerinde rüyaları Abidos ve Menfis şehirlerinde bulunan tapınaklardaki kâhinler tarafından yorumlanmaktaydı. Bu rüyaların yorumlanmasıyla kişiler, gelecek hayatlarında vuku bulacak değişiklikler hakkında bilgi sahibi olduğuna inanılıyordu.[420]

Kâhinler, tanrıların hem öfkelendirilmemesinde hem de onlardan geldiği düşünelen trajik doğa olaylarının yorumlanmasında önemli rol oynamaktaydı. Ülkeyi tehdit eden bir uğursuzluğun geri çevrilmesinde veya suların sürekli yükselmesi gibi durumlarda tanrıların kızdırılmış olabileceği nedeniyle kurban gerekip gerekmediği konusundaki karar verme yetkisi kâhinlere aitti. Orta Krallık döneminde Amon başrahibinin firavun tarafından atandığı bilinmektedir. Bu atamayı firavun rahipler arasından olduğu gibi dışarıdan da yapabilmektedir. Amon başrahibi firavunun yerine birçok karar verebilmekte ve alınan kararların meşrulaşmasında önemli rol oynamaktadır. Tanrının iradesine başvurulacak

[418] Zahi Hawass, *The Secrets Of The Sphinx Restoration Past And Present*, The American Universty in Cairo Press, 1998 Egypt, s. 24.; Sophie Desplancques, a.g.e., s. 76.; Rüya adlı dikilitaş ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 84 bakınız.
[419] E.A. Wallis Budge, a.g.e., s. 182.
[420] İsmail Taşpınar, *Dinler Tarih ve Sembolimz*, M.Ü İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2017, s. 134.

meselelerde tek yetkili başrahipti. Bu tip durumlarda Baş Rahip hem firavunun kararlarını etkilemekte hem de son sözü söyleyerek firavunun dahi üstüne çıkmaktaydı.[421]

Kâhinlerin bunların dışında yaptıkları bir diğer iş ise takvimle meşgul olmaları ve günün, ayın ve yılın şanslı ve şansız zamanlarını belirlemeleridir. Mesela, Ayın 19. günü şanslı olarak kabul edilmektedir. Bununla ilgili papirüslerde *" Ra'nın huzurunda gökte ve yeryüzünde bir festival günüdür…. ve tanrılar hoşnut olduklarını bugün söylemişlerdir"* yer alırken, ayın dördüncü günü ile ilgili " *evinden hiçbir şekilde asla dışarı çıkma ve kadınlarla hiçbir ilişkiye girme……. Bugün doğmuş olanlar aşırı cinsel ilişkiden ölecektir*" şeklinde yer almaktadır. Devamında ise "*Hathor'un beşinci gününde evde hiçbir şekilde ateş yakma, on altıncı gününde şarkılar dinleme, yirmi üçüncü gününde doğmuş olan boğularak ölecek demektir"* gibi birçok kehanet yer almaktadır. Ayrıca kâhinlerin doğumları haber verme sanatında yetenekli oldukları ve bir insanın doğum zamanını bilmeleri halinde yıldız falını da çıkarabildiklerine inanılmıştır.[422]

Genel olarak bakılacak olursa kâhinlikler kehanetlerini ruhban sınıfı altında icra ettiği bilinmektedir. Bu durum onları otoritesi zayıf firavunlara karşı güçlendirmiştir. Yeni Krallığın sonunda ve Çöküş Dönemi'nin başında din siyaset ilişkisinde ciddi kırılmalar olmuştur. Amon rahiplerinin güçlenmesi firavunları zor durumda bırakmıştır.[423] Önceleri Tanrı, tanrı-kral ve Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olarak görülen firavun bu ayrıcalığını kaybetmiş ve yönetimde Tanrı'nın iradesini orataya çıkaran kâhinler etkin olmuştur. Bu anlayışa göre hem dini hem de dünyevi işlerdeki sorumluluk tamamen Amon-Ra'ya aittir. Tanrıların iradesini Kâhinler ortaya çıkardığı için memurların atanması veya suçluların cezalandırılmasında ruhban sınıfı etkin rol oynamıştır. [424] Ayrıca Ruhban sınıfı politik öneminden dolayı bazı durumlarda orduya dahi komuta edebilmekteydi. Bu değişim Çöküş döneminde firavun ve Amon rahipler arasındaki sürtüşmeyi tetiklemiş ve uzun yıllar boyunca bu mücadele karşılıklı güç değişimine paralel olarak devam etmiştir. Öyle ki Geç Dönem'de bazı tapınaklar özerk yönetimlerini ilan etmiştir. Bunların başında Karnak Tapınağı vardır. Ruhban sınıfının siyasi

[421] Afet İnan, a.g.e.,s. 180-181.
[422] E.A. Wallis Budge, a.g.e., s. 190-192.
[423] Afet İnan, a.g.e.,s. 180-181.
[424]Eric Hornung, *Mısır Tarihi*, çev. Zehra Aksu Yılmazer, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004, s. 129.

olarak güçlenmesinin bir diğer nedeni ise onların öteki dünyaya da etki edebileceğinin halk tarafından kabul edilmesinden kaynaklanmıştır.[425]

[425] Dan, Chambers(Producer), Andy Webb, (Director), *Ancient Secrets Mystery of The Silver Pharoah* (Documentary), National Geographic, USA, 2010, https://www.youtube.com/watch?v=KBawN6Uxb08, (03.04.2018)

5. ANTİK MISIR ve HZ. MUSA

Semavi dinlerin kutsal kitaplarının tamamında yer alan hz. Musa, hem bir peygamber hem de İsrailoğullarını firavunun zulmünden kurtarıp hürriyete kavuşturan bir lider olarak kabul edilmektedir. Kitabı Mukaddes'te onun dışında "Musa" ismini taşıyan başka biri olmamakla beraber yaşadığı döneme ait kaynaklarda ismine rastlanmamaktadır. Ancak Tevrat'ın büyük bir bölümünde İsrailoğullarının tarihiyle beraber onun ismi geçmektedir. Benzer bir durum Kuran-ı Kerim için de geçerlidir. Kuran-ı Kerim'de adı en çok geçen peygamber hz. Musa'dır.[426]

Hz. Musa, Kuran-ı Kerim'in 34 suresinde 136 defa zikredilmektedir. Bu nedenle Kuran-ı Kerim'in muhtelif kısımlarında hz. Musa ile ilgili bahislerin geçmiş olduğu ayetler birkaç cüzü bulmaktadır. İslam geleneğinde onun hayatıyla ilgili bilgiler Kuran-ı Kerim'deki ayetler, hz. Peygamberin hadisleri ve İsrailiyata dayalı rivayetlerden oluşmaktadır. Genel olarak hz. Musa ile ilgili bilgiler onun doğumu ve suya bırakılmasıyla başlamakta devamında Mısır'dan kaçışı, Medyen yöresinde geçen yıllar, Mısır'a dönüş, kardeşi Harun'la birlikte firavunun karşısına çıkması, sihirbazlarla olan karşılaşması, firavun ve ordusunun helak olması şeklinde devam etmektedir. Ayrıca kavminin itaatsizlikleri, Allah'ı görme isteği, kavminin buzağına tapması ve Hızır'la olan münasebetleri de İslam kaynaklarında yer almaktadır.[427]

Hem İslam'a göre hem de diğer Semavi dinlere göre hz. Musa'nın Mısır'da doğmuş olması, uzun süre Mısırda kalması, firavunla karşı karşıya gelmesi, kavminin Mısır'da köle olarak ağır işkencelere maruz kalması gibi birçok unsur onun Antik Mısır Medeniyetiyle doğrudan münasebetleri olduğunu göstermektedir. Bundan dolayı İslam geleneğinde hz. Musa ile ilgili günümüze ulaşan birçok bilgi Antik Mısır tarihi açısından da değerlendirilebilir. Eski Ahit ve Kuran-ı Kerim'de yer alan firavunların kölelere yapmış olduğu zulüm,[428] Firavun'un ibranilerin doğacak erkek çocuklarının öldürülmesini istemesi,[429] firavunun ailesinin hz. Musa'yı evlat edinmesi,[430] Firavun'un veziri Haman'dan kule yapmasını istemesi,[431]

---

[426] Ömer Faruk Harman, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA), "Musa",* Türkiye Diyanet Vakfı, cilt 31, Ankara 2006, s. 207.; Şuara Suresi 26/10-48., Kasas Suresi 28/30-38., Araf Suresi 7/103-124., Taha Suresi 20/57-73.; Çık. 2/1-23., Çık. 3/1-22., Çık. 4/1-29., Çık. 5/1-21.

[427] Abdullah Aydemir, "hz. Musa (Çocukluk ve Gençlik Çağı I)", İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 3, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1986, s. 65-88.

[428] Kasas Suresi 28/4.; Çalışmanın konusunun dışında olduğu için Tevrat'ta geçen ilgili konulara dipnottan referans verilmekle yetinilecektir. Konu ile ilgili Tevrat'ta geçen kısımlar için Bkz.: Çık. 1/11-14.

[429] Kasa Suresi 28/5-6.; Konu ile ilgili Tevrat'ta geçen kısımlar için Bkz.: Çık. 1/15-16.

[430] Kasas Surersi 28/9.; Konu ile ilgili Tevrat'ta geçen kısımlar için Bkz.: Çık. 2/8-10

[431] Kasas Suresi 28/38

Mısır'dan çıkış sonrası İsrail oğullarının buzağına tapması gibi meseleler bu değerlendirmenin konusu olabilir.

Antik Mısır inançlarıyla İsrailoğulları arasındaki bağın ne kadar güçlü olduğunu gösteren en önemli örneklerden biri İsrailoğulları'nın buzağına tapmasıdır. Kuran-ı Kerim'deki en uzun sureye ismini veren bu hadise "*Hani bir zamanlar Musa kavmine dedi ki; Ey kavmim cidden siz o buzağıyı put edinmekle kendi kendinize zulmettiniz, bari gelin Rabbinize tevbe ile dönün de nefislerinizi öldürün. Böyle yapmanız yaratıcınız katında sizin için hayırlıdır, böylece tevbenizi kabul buyurdu. Gerçekten de o Tevvab ve Rahîm'dir."*[432] şeklinde yer almaktadır. Ayrıca buzağıyı İsrailoğulları'nın yanlarında bulunan ziynet eşyalarını eritilerek elde ettikleri altından yapıldığı da bildirilmektedir. [433] Bu durum Antik Mısır tarihi açısında değerlendirildiğinde İsrailoğulları'nın böyle bir tavır içinde olmalarının mümkün olabileceği görülmektedir.

Antik Mısır inançlarına bakıldığında Mısırlıların hem insanları hem de hayvanları ilahlaştırdıkları görülmektedir. Bunlarla ilgili müzelerde sayısız arkeolojik kalıntı bulunmaktadır. Bu tanrılardan bazıları tamamen insan suretindeyken bazıları yarı insan yarı hayvan şeklinde, bazıları ise tamamen hayvan şeklinde Mısır inanç panteonunda yer almaktadır. Tamamı hayvan olarak tasvir edilen ve tapınılan Tanrılardan en önemlisi sığır ilahlarıdır. Bu ilahların ortak özelliği bereketi ve doğurganlığı temsil etmeleridir. Bunların başında Boğa olarak tasvir edilen Apis ve Menvis ile inek olarak tasvir edilen Bat, Mehet-ueret ve Hesat gelmektedir. Özellikle İnek Tanrıça Hesat'ın, Piramit metinlerinde "altın bir buzağı" biçiminde Anubis'in annesi olarak yer aldığı görülmektedir. O Apis ile Menevis boğalarının da annesi olarak kabul edilir ve insanlığa süt sağladığına inanılırdı.[434] İneğin altın olarak tasvir edilmesinin sebebi Mısır inançlarından kaynaklanmaktadır. Mısır'da önemli altın madenleri bulunmaktaydı ve antik dönemden itibaren Mısırlıların altını işledikleri bilinmektedir. Altının hem paslanmaması hem de kararmaması ona Mısırlıların zihninde tanrısal bir özellik kazandırmıştır. Altın da tıpkı tanrılar gibi sonsuza kadar halini muhafaza edebiliyordu. Bu nedenle Mısırlılar tanrıların etlerinin ve kanlarının altından olduğuna

[432] Bakara Suresi 2/54.; Konu ile ilgili Tevrat'ta geçen kısımlar için Bkz.: Çık. 32/19-25.
[433] Taha Suresi 87-88.
[434] Richard H. Wilkinson, a.g.e., s. 173-174.; Ayrıntılı bilgi için bkz: Yasin Meral, *Samiri'nin Buzağısı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018.

inanmışlardır.[435] Kur'an'da ifade edilen buzağının ziynet eşyaları eritilerek elde edilmiş olması buzağına yüklenen tanrısallığı vurguladığı söylenebilir.

Antik Mısır inançlarıyla Kuran-ı Kerim'de çizilen firavun portresi arasında önemli ölçüde benzerlikler bulunmaktadır. Bunların başında firavunların tanrısal bir doğaya sahip olduğu inancı vardır. Bu durum ayette firavunun ağzından "*Ey ileri gelenler! Sizin için benden başka bir ilâh tanımıyorum."*[436] şeklinde söyletilmekte ve farklı ayetlerde de teyit edilmektedir.[437] Firavunun tanrısallığına Antik Mısır tarihi açısından bakıldığında neredeyse her devirde ona insanüstü özelliklerin yüklendiği görülmektedir. Firavun Mısırlıların hayatının merkezinde yer almakta, Mısır dini ve mitolojisi firavunların tanrısallığı üzerine kurulmaktadır. Bu durum Mısır'ın kurucusu Menes'le başlamış ve Antik Mısır geleneğinin devam ettiği üç bin yıl boyunca firavunun siyasi gücüne bağlı olarak gelişmiştir. Firavun ölümsüz olarak kabul edilmekte ve biyolojik yaşamının son bulması Tanrıların katına yolculuk yaptığı anlamına gelmekteydi. Firavunların tanrısal doğasının kabulü aynı zamanda kozmik düzen ve toplumsal düzenin garantisi olmuştur.[438] Buna göre firavun kendi halkına karşı tanrı olarak, ilahları temsil ederken ilahlara karşı ise bir insan olarak Mısır halkını temsil etmekteydi. Bundan dolayı Mısır bilimcileri başta Yeni Krallık firavunlarından III. Amenhotep ve II. Ramses'in henüz hayattayken ilahlaştırıldıklarının belgelerle açık bir şekilde ortada olduğunu iddia etmişlerdir. Mesela II. Ramses tarafından Ebu Simbel'de yaptırılan tapınakta, hayattayken kendisini tanrılaştıran II. Ramses'in diğer büyük tanrılarla aynı derecede devasa heykelleri bulunmaktadır. [439]

Kuran-ı Kerim'de geçen bir diğer husus ise Firavun'un üst rütbeli bir yakınına "*Ey Hâmân, haydi benim için çamur üzerine ateş yak (ve tuğla imal et), bana bir kule yap ki, Musa'nın ilâhına çıkayım; ama sanıyorum, o mutlaka yalan söyleyenlerdendir."* demesidir.[440] Antik Mısır Tarihi açısından bakıldığında firavunların vezirlik rütbesindeki en yakın adamlardan böyle taleplerde bulunduğu görülmektedir. Eski Krallık döneminde Firavun Coser'in, genişleyen devlet yönetimi için başbakan düzeyinde bir görevli olan İmhotep'i atadığı bilinmektedir. Bilge İmhotep, Firavun Coser için Abydos yakınlarına basamaklı

[435] Dan, Chambers(Producer), Andy Webb, (Director), *Ancient Secrets Mystery of The Silver Pharoah* (Documentary), National Geographic, USA, 2010, https://www.youtube.com/watch?v=KBawN6Uxb08, (03.04.2018)
[436] Kasas Suresi 28/38.
[437] Şuara Suresi 26/29.
[438] Mircea Eliade, a.g.e. s. 112-113.
[439] Richard H. Wilkinson, a.g.e., s. 55-57.
[440] Kasas Suresi 28/38.

piramidi inşa etmiştir.[441] Eski Krallık'tan itibaren firavunların, hem mezarlık hem de tapınak inşa ettirmeyi, devlet yönetiminin merkezine aldığı ve bu işlerle en yüksek rütbeli adamlarının ilgilendiği bilinmektedir. Bu nedenle ayette geçen firavunun, Haman'dan yani vezirinden böyle bir talepte bulunması muhtemeldir.

Firavunun hz. Musa'nın tanrısıyla görüşmek için gökyüzüne çıkma isteğiyle ilgili müfessirler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Firavun, bu sözü ciddi olarak söyleyip kule yaptırdı mı, yoksa hz. Musa'nın sözlerine karşı onu alaya mı almak istediği tam olarak net değildir. Bu konuyla ilgili görüşlerde firavunun, binayı yaptırarak taraftarlarına moral vermek istediği ve hz. Musa'yı yalanlamak için başka bir çare bulamadığı da ifade edilmiştir.[442] Ancak Antik Mısır inancında gökyüzüne özel bir anlam yüklenmiş olduğu görülmektedir. Öteki dünya inancı, Mısır'da her dönemde vardır. Piramitler ile tapınakların yapılması ve ruhban sınıfının oluşumu bu inançla doğrudan ilişkilidir. Burada unutulmaması gereken öteki dünya inancının antik çağ boyunca sürekli değişmesidir. Mesela Eski Krallık boyunca Mısırlılar firavunun öldükten sonra tanrılarla yaşamak için yıldızlara veya gökyüzüne yolculuk yaptığına, kendisi için yapılan piramit sayesinde ise öldükten sonraki yaşamdan geri dönüp kendisiyle birlikte ülkesini sonsuzluğa taşıyacağına inanmışlardır. Ayrıca firavunların ölüm sonrası hayatlarında yapacakları yolculuğun, gökyüzünün sularında tekne[443] ile gerçekleşeceğine de inanmışlardı.[444]

Tüm bunların yanında firavunun hz. Musa'nın tanrısıyla gökyüzünde görüşmek istemesinin sebebi, firavunun kutsalla kurduğu ilişkinin gökyüzü merkezli olmasından kaynaklanabilir. Antik Mısır'da astroloji, din ile birlikte gelişmiştir. Antik devirde tıpkı Mısır'da da olduğu gibi insanlar, gökyüzüne bakarak anlam çıkarmaya çalışmışlar ve yıldızların hareketlerine özel manalar yüklemişlerdir. Gökyüzüne böyle bir önemin atfedilmesinin sebebi tanrıların katı olduğu inancıdır. [445] Mısır Ara Dönem'lerinde istilalara maruz kalmış ve başta Yakındoğu olmak üzere farklı milletlerin din ve tanrılarıyla

[441] Jean Vercoutter, a.g.e., s. 58.
[442] Ebu Cafer Muhammed ibn Cerir et-Taberi, *Camiü'l-beyan fi te'vili'l-Kur'an,* el-Mektebetü't-Tevfikiyye, c. 19-20, Kahire 2004, s.78-79.
[443]Arkeolojik kazılarda Eski Krallık dönemine ait Keops Piramidi'nin yanına kayaya oyulmuş beş havuz yapılmıştır. Havuzlar firavun öldükten sonra gökyüzünün sularında kullanacağı ölüm sandallarını koymak için inşa edilmiştir. Yakın zamanda yapılan kazılarda bu teknelerden biri parçalara ayrılmış bir şekilde bulunmuştur. Özel bir teknikle birleştirildiğinde 43 metre uzunluğunda bir gemi ortaya çıkmıştır. Bkz.: Eric Hornung, a.g.e., s.29.
[444] Eric Hornung, a.g.e., s. 29.
[445] Christopher Dell, a,g.e., s. 30.

tanışmıştır.[446] Firavunlar farklı kavimlerin tanrı ve inançlarından haberdardır. Bu nedenle firavunun kavmine, kendi tanrısallığını vurgulamak için vezirinden böyle bir talepte bulunup tanrıların katı olarak inandığı gökyüzünde Musa'nın tanrısıyla irtibat kurmak istemiş olabilir.

Aynı ayette firavun, veziri Haman'a çamur veya nemli toprağın üzerine "ateş yak" ifadesini kullanmaktadır. Antik dönemde yapı malzemesi olarak taşların yanında kerpicin kullanıldığı bilinmektedir. Kerpiç, kilin (yoğurulmuş nemli toprak) güneşte kurutulmasıyla imal edilmektedir. Ancak bu yapı malzemesi sert iklim şartlarına uygun değildir. Mısırlılar kerpici güneşte bekletmek yerine onu pişirerek tuğla elde etmeyi benimsemişlerdir. Böylece yapı malzemesi daha güçlü hale gelmiştir.[447] Kur'an-ı Kerim'deki "ateş yak" ifadesinden ilk olarak kilin pişirilerek tuğla haline getirilmesi anlaşılmaktadır. Ancak son yapılan araştırmalarda Mısırlıların büyük kayalıkları parçalayıp onlardan taş sütunlar elde etmek için ateş yakarak ısıttıklarını ortaya çıkarmıştır. Mısırlıların devasa yapıları kısa sürede yapmaları hep merak uyandırmıştır. Firavunlar hayattayken kendi adlarına yaptırdıkları yapıları görmek istemektedir. Araştırmacılara göre bir firavunun ortalama ömrü 10 yıla yakındı. Bu nedenle vezirler yapıların erken bitirebilmek için acele etmek zorundaydı. Bu yapıların malzemelerinden olan devasa taşların ilkel insan gücüyle nasıl elde edildiği ile ilgili yapılan bir deneysel arkeoloji çalışmasında işçilerin farklı bir işlem kullandığı tesbit edilmiştir. Buna göre işçiler ana kayadan ayırmak istedikleri parçanın mesafesini belirleyerek öncelikle çevresini küçük tuğlalarla örmektedir. Ardından bu alanda tahtalar yakılarak kaya ısıtılmakta devamında ise ateşin sönmesine yakın su dökülerek hızlıca soğutulmaktadır. Bu durum kayanın ısıtılıp soğutulan bölgesini ciddi olarak zayıflatmakta ve yapılan işin üç kat hızlanmasını sağlamaktadır.[448] Ayette geçen "ateş yak" ifadesi Mısır medeniyetindeki inşaat teknolojisinin en önemli unsurunu ifade etmektedir.

Yukarıda verilen örneklerden anlaşılacağı üzere hz. Musa'nın Mısır'daki durumuyla ilgili hem Tevrat hem de Kuran'ı Kerim'de bahsi geçen mevzuların her biri Antik Mısır tarihine ve modern bulgulara bakılarak değerlendirilebilir. Ancak çalışmanın konusu Antik Mısır Dininde Kâhinlik, Sihir ve Büyü ile sınırlı olması sebebiyle, bu konularla ilgili Kuran-ı Kerim'de yer alan hz. Musa ile sihirbazlar arasında geçen hadiseler üzerinde durulacaktır.

---

[446] Ara Dönem: Antik Mısır'ın siyasi tarihinde; Eski, Orta ve Yeni Krallık'ların yıkılmasıyla oluşan kaos ve istila dönemine denir.

[447] Murat Eroğlu, "Antik Yapı Malzemesi olarak Tuğla ve Kiremit: Boğsak adası Bizans Yerleşimi Örneklemi", Sanat Tarihi Dergisi, İzmir 2017, 141-163.

[448] Ben Mole (Director), Kate Haddaock (Producer), Egypt's Ten Greatest Discoveries (Documantary), Atlantic Productions, USA 2008, https://www.youtube.com/watch?v=TMKmxjJDaUM, (03.04.2018)

5.1. İslam Kaynaklarına Göre hz. Musa'nın Firavun ve Sihirbazlarla Olan Münasebetleri

İslam kaynaklarına göre hz. Musa'nın firavunla olan ilişkisi kraliyet sarayında eşi Asiye tarafından evlat edinmesiyle başlamıştır. Firavunun sarayında büyüyen hz. Musa ilahi nezaret altında yetiştirilmiş ve gençlik çağına gelip olgunlaşınca kendisine hikmet ve ilim verilmiştir.[449] Hz. Musa, Mısırlıyla kavga eden bir İbraniye yardım ederken Mısırlının ölümüne sebep olmuştur. Ardından cinayete sebep olmanın pişmanlığı ile af dilemiş ve Allah tarafından da affedildiği bildirilmiştir. Bir gün sonra başka bir Mısırlı ile kavga eden İbraninin tekrar kendisinden yardım istemesi üzerine Musa ona haksız olduğunu söylemiş ancak bu defa o kişi hz. Musa'nın cinayet işlediğini ifşa etmiştir. Bunun üzerine Mısır'ın ileri gelenleri hz. Musa'yı öldürmek için plan yapar. Bunu haber alınca o, Mısır'dan ayrılarak yakın doğuda bulunan Medyen şehrine gitmiştir. Bu yolculukta ona bir melek yol göstermiştir. Orada bir süre kaldıktan sonra Medyen'den ayrmak için yola çıkmıştır. Yolda giderken vadinin sağ yamacından gelen bir sesle kendisine ayakkabılarını çıkarması emredilmiştir. Ardından peygamber olarak seçildiği bildirilmiş; asa ve beyaz el mucizeleri verilmiştir.[450]

İslam kaynaklarına göre hz. Musa'ya peygamberlik vazifenin verilmesinin ardından ondan Firavun'a gitmesi istenir. O da kardeşi Harun ile beraber hem İsrailoğullarına yapılan zulmü durdurmak hem de Firavun ve kavmini iman etmeye çağırmak üzere saraya gider. Kuran-ı Kerim'de hz. Musa ile ilgili ayetler, birçok surede yer almaktadır. Çalışmanın konusu olan hz. Musa'nın, Firavun ve sihirbazlarla olan münasebetleriyle ilgili ayetler büyük oranda Şuara, Kasas, Araf ve Taha surelerinde yer almakta ve konu açısıdan birbirleriyle paralellik göstermektedir.[451]

İslam dininde hz. Musa peygamber olarak kabul edilmekte ve onun firavunla olan karşılaşması hak-batıl mücadelesi çerçevesinde değerlendirilmektedir. Kur'an'a göre firavun haddini aşmış ve zalim olarak kabul edilmektedir. Hz. Musa'nın, firavun ve sihirbazlarla olan münasebeti, hz. Musa'nın kardeşi Harun'la beraber onun karşısına çıkmasıyla başlamaktadır. O, firavunun karşısına çıktığında öldürülmekten endişe etmektedir. Bunun nedeni ise gençliğinde Mısır'dan ayrılmasına sebep olan kaza ile bir Mısırlıyı öldürmesidir.

---

[449] Taha Suresi 20/39; Kasas Suresi 28/ 9-14.; Hz. Musa'nın Mısırlıyı öldürmesiyle ilgili Tevrat'ta geçen kısımlar için Bkz.; Çık. 2/11-15.

[450] Ömer Faruk Harman, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA), "Musa",* Türkiye Diyanet Vakfı, cilt 31, Ankara 2006, s. 211.

[451] Konu ile ilgili Kur'an-ı Kerim'de geçen ayetler için Ek-1 bakınız.

Hz. Musa'nın gençliğinde bir Mısırlıyı öldürmesinden haberdar olan Firavun, onu karışında gördüğünde tanımış ve nankörlükle itham etmiştir.[452] Bu ithamın sebebi ise vaktiyle Firavun'un, İsrâiloğulları'nın yeni doğan erkek çocuklarını öldürtmesidir. Firavun İsrâiloğulları'nı köle gibi istihdam ediyor, onları ağır işlerde kullanıyordu. Nüfuslarının çoğaldığını görünce, kendi yönetimi için tehlike oluşturacakları endişesiyle yeni doğan erkek çocuklarını öldürtmeye başlamıştır. Ayrıca Firavun ve kavmi, Allah'ın varlığını ve birliğini tanımamaları sebebiyle ayette "zalim kavim" olarak nitelendirilmektedir.[453]

Firavunun, İsrâiloğulları'nın yeni doğan erkek çocuklarını öldürmesine rağmen İsrailoğullarından olan hz. Musa hayatta kalmıştır. İslam kaynaklarına göre hz. Musa, dünyaya geldiğinde annesi onu bir sandık içinde nehre bırakmış ardından bebeklik çağındayken firavunun hizmetçileri tarafından bulunmuş ve sarayda yetiştirilmiştir.[454] Şuara Suresi'nin 18. ve 19. ayetlerinde ise firavun yine bu olaylara işaret ederek Musa'yı nankörlükle itham etmektedir.[455] Firavunun, ayette nimet diye hz. Musa'nın başına kaktığı ve onu nankörlükle itham ettiği şey, onu bebekliğinde nehre bırakılmış bulunca alıp beslemesi, barındırması ve diğer erkek çocuklar gibi öldürtmemesidir.[456] Taberi'ye (v.923) göre bu ithama karşı hz. Musa, İsrailoğulları'nın köle olarak büyük zulümlere maruz kaldığını hatırlatarak "Başıma kakmış olduğun beni büyütme nimetinin sebebi, İsrailoğullarını köleleştirmendir. Zira sen onları köleleştirmemiş olsaydın beni ailem büyütecek, suya atma zorunda kalmayacaktı, O halde bu bir nimet değil yaptığın zulmün bir neticesidir" diyerek cevap vermiştir.[457]

Musa ve Harun, Firavun'a "biz Âlemlerin Rabbi'nin elçisiyiz" diyerek hitapta bulunmaktadır. Bu hitabın ardında firavun "Âlemlerin Rabbi nedir?" sorusunu sormaktadır. Firavun, bu soru ile daha önceden hiç duymadığı "Âlemlerin Rabbi" tabirinin mahiyetini sormuştur. Hz. Musa ise cevabında hâkim bir üslupla "âlemin" kelimesini açıklayarak "Göklerle yerin ve bütün aralarındakilerin Rabbi" diyerek cevap vermiştir.[458] Ayrıca o

[452] Şuara Suresi 26/18-19.
[453] Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, cilt 4, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2016, s. 160-161.; Konu ile ilgili Tevrat'ta geçen kısımlar için Bkz.: Çık. 2/1-10.
[454] Ebu Cafer Muhammed ibn Cerir et-Taberi, *Camiü'l-beyan fi te'vili'l-Kur'an,* el-Mektebetü't-Tevfikiyye, c. 19-20, Kahire 2004, s. 31-33.
[455] Ömer Faruk Harman, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA), "Musa",* Türkiye Diyanet Vakfı, cilt 31, Ankara 2006, s. 211.
[456] Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, a.g.e. s. 161.
[457] Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, a.g.e., s. 66-68.
[458] Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, cilt 6, Zehraveyn Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 105-111.; Konu ile ilgili Tevrat'ta geçen kısımlar için Bkz.: Çık. 5/1-3.

meseleyi iyice açıklayarak firavuna ve kavmine "Benim sizi davet ettiğim rab, sizi ve önceki atalarınızı da yaratan rabbinizdir" diyerek firavunun toplum karşısındaki konumunun sanıldığı gibi tanrısal olmadığını ifade etmiştir. Hz. Musa'nın firavunun tanrısallığını reddetmesi ve yaratıcı tanrı olarak Allah'dan bahsetmesi firavunu hem şaşırtmış hem de öfkelendirmiştir. Firavun kavminin tek tanrısının kendi olduğunu ifade ederek veziri Haman'dan büyük bir kule yapmasını istemiştir. Böylece o bu kuleyi kullanarak hz. Musa'nın bahsetmekte olduğu Tanrı ile görüşebileceğini inanmıştır.[459] Kasas Suresi'nde yer alan bu hadiseyle ilgili müfessirler tarafından farklı görüşler ortaya konulmuştur.[460] Firavun, bu sözü ciddi olarak söyleyip kule yaptırdı mı, yoksa hz. Musa'nın sözlerine karşı onu alaya mı almak istedi tam olarak belli değildir. Bu konuyla ilgili kaynaklarda firavunun, binayı yaptırarak taraftarlarına moral vermek istediği ve hz. Musa'yı yalanlamak için başka bir çare bulamadığı da ifade edilmiştir.[461]

Kur'an'a göre hz. Musa'nın firavunun tanrısallığını reddetmesi ve onu âlemlerin tek yaratıcısı olan Allah'ı hatırlatması firavunu öfkelendirdi. Firavun, hz. Musa'nın kendisine daha önceden duymadığı şekilde karşı çıkışı karşısında kızarak onu zindana atmakla tehdit etti. Bunun üzerine hz. Musa Firavuna "sana söylediklerimin doğru olduğunu kanıtlarsam beni hapsetmekten vazgeçer misin?" diye sordu. Firavun ise "Eğer iddianda doğru isen, söylediğin mucizeyi getir" dedi. Musa asasını Firavun'un önüne attı. Asa oracıkta büyük ve korkunç bir yılana dönüştü. Ardından elini göğüs cebinden çıkardı ve eli bembeyaz, herkesin gözünü alacak şekilde parlıyordu.[462]

Hz. Musa'ya verilen mucizeler karşısında şaşkına dönen firavun, çevresindekilerin bundan etkilenmesini önlemek amacıyla onu becerikli, büyük bir sihirbaz olarak tanıtmaya

---

[459] Kasas Suresi 28/38.

[460] Kuran'ı Kerim'in Kasas Suresi'nde yer alan Firavun'un veziri Haman'dan Musa'nın Rabbiyle görüşmek için bir kule yapmasını istemesi, İslam kaynaklarında konuyla ilgili farklı görüşlerin ortaya atılmasına sebep olmuştur. Buna göre Haman kule yapımı için büyük bir işçi topluluğunu bir araya getirmiştir. Bu işçilerin sayısı, çeşitli hizmetlerde çalıştırılan işçiler ile ücretliler dışında, elli bin inşaat ustasını bulmuştur. Haman işçilere tuğlaların ve kirecin pişirilmesini, kerestelerin yakılmasını, çivilerin çakılmasını emretmiştir. Onlar da binayı yapıp yükseltmişler ve Yüce Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günden o zamana kadar yapılmamış devasa bir kule inşa etmişlerdir. Öyle ki binayı yapan kişi, binanın tepesinde ayakta dikilemiyordur. Nihayet yüce Allah bu bina sebebiyle onları fitneye düşürmek istemiştir. Firavun bu binanın damına çıkarak ve semaya doğru bir ok atmıştır. Attığı bu ok kendisine kanlara bulanmış olarak geri dönmüştür. Bunun üzerine "Musa'nın İlahını öldürdüm" demiştir. Rivayete göre Firavun bu sözleri söyleyince, yüce Allah da Cebrail (a,s)'i göndermiş ve o kuleye kanadıyla bir darbe indirmiş, böylece kule üç parçaya bölünmüştür. Bir parçası Firavun'un askerleri üzerine düşmüş ve onlardan binlercesi ölmüştür. Bir parçası denize düşmüş, bir parçası da batı tarafına düşmüştür. Bu kulenin yapımına katkıda bulunan herkes helak olmuştur. Konuyla ilgili islam kaynaklarında farklı görüşler olsa da bu rivayetlerin sıhhati ve doğruluğu tartışmalıdır. Bkz.: Ebu Abdullah b. Ahmed el- Ensari el-Kurtubi, *el-Cami li-ahkami'l-Kur'an,* c.13, Daru Alemi'l Kütüp, Riyad 2003, s. 288-289.

[461] Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, a.g.e. s. 78-79.

[462] Şuara Suresi 26/28-33; Muhammed Ali Es-Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, Darü'l Kur'ani'l Kerim, c. 2, Beyrut 1981, s. 377-378.

çalışmıştır. Hz. Musa'nın sihir yoluyla halkı tesir altına alıp Mısırlıları yurtlarından çıkararak Mısır'da kendi hükümranlığını sürdürmek istediğini söylermiştir.[463] Bunu önlemek için neler yapılabileceğine dair çevresindekilerin görüşlerine başvurur. Onlarda ülkedeki bütün yetenekli sihirbazları toplayarak Musa'ya karşı mücadele etmesini tavsiye ederler. Bunun üzerine Firavun gereken emri verir ve ülkenin her tarafına görevliler gönderilerek sihirbazlar saraya davet edilir.[464] Karşılaşma zamanı olarak da halkın bir araya toplandığı bayram günü tayin edilir.[465] Ayrıca Firavun'un danışmanları, Musa'nın bir sihirbaz olduğu kanıtlanırsa, halkının gözünde itibar kazanmasının önlenebileceğini böylece bu meselenin halledilebileceğini ve Mûsâ'nın bir yalancıdan başka bir şey olmadığını halka kanıtlamasının Firavun'un lehine olacağını bildirirler. Tüm bunlar hz. Musa ile sihirbazları, firavunun sarayında karşı karşıya getirir.[466]

İbn Kesir (v.1373) tarafından bu durum, hz. Musa'nın sihir üzerinden firavunla mücadelesi o dönemde sihrin yaygın olduğu ve insanların sihre ve bu tip müsabakalara alışık olduğu şeklinde ifade edilmektedir. Buna göre Mısır ülkesinin çeşitli yerlerinde büyü sanatını çok iyi icra eden, olmamış şeyleri olmuş gibi göstermede maharetli olan sihirbazlar vardır. Büyük bir topluluğu teşkil eden bu grubun sayısı hakkında on iki bin, on beş bin, on yedi bin, on dokuz bin, otuz bin, seksen bin ve benzeri sayılar ileri sürülmüştür.[467] Sihirbazlar hz. Musa'ya üstün gelmeleri halinde firavundan büyük mükâfatlar beklediklerini açıkça ifade etmişlerdir. Bu mükâfatlar devlet kademesinde mevki ve hediyelerdi.[468]

Hz. Musa ile sihirbazlar firavunun sarayında karşı karşıya geldiklerinde sihirbazlar öncelikli olarak hz. Musa'dan maharetini göstermesini istemişlerdir. Ancak hz. Musa önceliği sihirbazlara vererek onlardan halkın önünde tüm marifetlerini ortaya koymalarını talep etmiştir. Taberi'ye göre; o, insanların sihirbazlar tarafından gösterilecek olan sihir karşısında heyecanları yatışsın, ondan sonra da kendisinin ortaya koyacağı mucizeyle halkın hakikata

---

[463] Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, a.g.e., s. 70-71.

[464] Ebu'l-Fida İsmail İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'anil'l-Azim,* Müessesetu Kurtuba: Mektebetü'l-Evladi'ş-Şeyh li't Türas, c.10, Kahire 2000, s. 342-344

[465] İbn Kesir'e göre hz. Musa sihirbazlarla buluşmak için Mısırlıların bayram gününü seçmiştir. Mısırlıların özel günlerini vardı. Bu günlerde işlerini bırakırlar ve hepsi bir araya toplanırdı. Hz. Musa'nın da böyle bir günü seçmesinin sebebi halkın topyekün toplanacağı bayram ve yılbaşı günleri gibi bir zamanı vesile yaparak çok sayıda insana hak olanı göstermekti. Çünkü o, halkın peygamberlerin mucizeleri sayesinde büyü gibi hadiselerin bâtıl olduğunu müşahede edip görmelerini istemişir. Bundan dolayı o münakaşa için, bütün insanların toplandığı kuşluk vaktinin olmasını talep etmiştir. Böylece hakikat çok açık şekilde ortaya çıkacaktır. Bu durum tüm peygamberlerin özelliklerindendir. Bu sebeple hz. Mûsâ, geceleyin, dememiş; aksine gündüz, kuşluk vakti, herkesin önünde bir araya gelmek istemiştir. Bkz.: Ebu'l-Fida İsmail İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'anil'l-Azim,* Müessesetu Kurtuba: Mektebetü'l-Evladi'ş-Şeyh li't Türas, c. 9, Kahire 2000, s. 347-348.

[466] Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, a.g.e. s. 161-162.

[467] Ebu'l-Fida İsmail İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'anil'l-Azim,* Müessesetu Kurtuba: Mektebetü'l-Evladi'ş-Şeyh li't Türas, c. 10, Kahire 2000, s. 342-344.

[468] Muhammed Ali Es-Sabuni, a.g.e., s. 33.

şahit olmalarını sağlamayı düşünmüştür. Bu sayede insanlar hayali şeylerle gerçekleri birbirinden ayırabilecektir.[469]

Sihirbazlar büyülerini ellerindeki ip ve sopaları atmak suretiyle onları yılana çevirerek gerçekleştirmişlerdir. Bu yılanlar orada bulunanlara hareket edip yürür gibi görünmekteydi.[470] Yılanlar karşısında hz. Musa da korku ve endişeye kapıldı. Bunun üzerine Allah tarafından Musa'ya "asanı at" buyruldu. Ve asa orada büyük bir yılan haline dönüşerek sihirbazların yılanlarını tüketti. İslam bilgilerine göre bu durum bir büyü olmayıp Allah'ın iradesi uyarınca gerçekleşen bir mucize olarak kabul edilmektedir. Bunun üzerine sihirbazların gösterilerinin asılsız, hz. Musa'nın mucizesinin de gerçekten vuku bulmuş bir hadise olduğu anlaşılmıştır. Kur'an-ı Kerim, sihirbazların yaptıklarının hem asılsız olduğunu, yani gerçekten vuku bulmuş bir olay olmadığını hem de Firavun'un beklediği sonucu vermediğini ifade etmektedir. Ayrıca bunun Firavun aleyhine bir yenilgi olduğu, Firavun ve adamlarının da bu yenilgiyi kabul ederek küçük düşmüş bir vaziyette gösteri alanından çekildikleri bildirilmektedir.[471]

Sihirbazlar, Musa'ya iman edip onun tarafına geçtiklerini açık bir şekilde göstermişlerdir. Bu sebeple ayette geçen (Şuara Suresi 26/49) Firavun'un, "Ben size izin vermeden ona iman ettiniz öyle mi!" anlamına gelen söz, bir soru olmayıp tehditten ibarettir. Bu durum Firavun'un "Ama yakında göreceksiniz" deyip bunun ardından vereceği cezaları sıralamasından da anlaşılmaktadır. Ayrıca Firavun'un "Ben size izin vermeden..." şeklindeki sözü, neye inanıp neye inanmayacaklarına varıncaya kadar, halkın her türlü tutum ve davranışlarına hükmettiğini, vicdanlarını baskı altında tuttuğunu göstermektedir.[472] Firavun'un Musa karşısındaki yenilgisi, onda aynı zamanda siyasî bir endişe de doğurmuştur. Bu olay halkın huzurunda cereyan etmişti ve hz. Musa ile karşı karşıya gelen sihirbazlar ona uyarak iman etmişti. Bu gelişmeler karşısında halk da sihirbazları takip ederek Musa'nın peygamberliğine inanıp onun peşine düşecekti. İşte bunu önlemek için firavun Musa'dan kuşku

[469] Ebu Cafer Muhammed ibn Cerir et-Taberi, *Camiü'l-beyan fi te'vili'l-Kur'an,* el-Mektebetü't-Tevfikiyye, cilt 9-10, Kahire 2004, s. 22-23

[470] İslam kaynaklarına göre, sihirbazların ipleri ve değnekleri onların büyüleri sayesinde gerçekten yürüyorlarmış gibi görünmüştür. Sihirbazlar iplerin ve değneklerini hareket ettirmek için, sağa sola kıvrılmalarını sağlamak üzere içlerine civa bırakmışlardır. Böylece görenler onları kendi kendilerine hareket ediyormuş gibi algılamıştır. İslam bilginleri bu durumu sihirbazların insanları yanıltmak için yaptığı bir çeşit hile olarak nitelendirmiştir. Bkz.: Ebu'l-Fida İsmail İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'anil'l-Azim,* Müessesetu Kurtuba: Mektebetü'l-Evladi'ş-Şeyh li't Türas, c.9, Kahire 2000, s. 346-347.; Ebu Abdullah b. Ahmed el- Ensari el- Kurtubi, *el-Cami li-ahkami'l-Kur'an,* c.11, Daru Alemi'l Kütüp, Riyad 2003, s. 222-224.

[471] Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, cilt 2, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2016, s. 447-448.; Muhammed Ali Es-Sabuni, a.g.e., s. 239., Çık. 7/8-12.; Konu ile ilgili Tevrat'ta geçen kısımlar için Bkz.: Çık. 7/ 8- 12.

[472] Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, a.g.e. s. 448-449.

duymalarını sağlayacak iddia ortaya attı. Buna göre Musa müsabaka öncesi Mısır'ı ele geçirmek için sihirbazlarla anlaşma yapmıştı.[473]

İslam kaynaklarına göre Kuran-ı Kerim'de yer alan hz. Musa ile sihirbazlar arasında geçen müsabaka tarihte vuku bulmuş ve Firavun'un helak olmasıyla sonuçlanmıştır. Bu karşılaşma zulüm altında ağır işlere mahkûm olan İsrailoğulları'nın da ilk olarak Sina Çölü'ne oradan da Filistin'e göç etmelerine vesile olmuştur. Kur'an'da kendisinin tanrısal bir doğaya sahip olduğuna inanan Firavun'un, hz. Musa ile sihirbazlar üzerinden münasebeti bir nevi hak ile batıl arasındaki mücadele şeklinde yansıtılmıştır. Buna göre sihirbazların gösterileri göz boyama olurken hz. Musa'nın sergilediği ise mucize olarak kabul edilmiştir. İslam bilginlerine göre bu durum, Allah dışında iman edilen ve tanrılık vasfı yüklenen her şeyin sihirbazların sihri gibi göz boyamadan ibaret olduğu anlamına gelmektedir.

İslam bilginleri, çeşitli devirlerdeki peygamberlerin gösterdikleri mucizelerin, daha çok o devirlerdeki toplumların değer verip ilgi duydukları konulara ilişkin olduğunu belirtmektedir. Bu duruma uygun olarak hz. Musa döneminde büyü yaygın olduğu için onun mucizelerinin sihirbazları mağlup edecek harikulade olaylar şeklinde ortaya çıkmıştır. Benzer durum hz. İsa'nın döneminde çeşitli hastalıklar yaygın olduğu için onun mucizeleri çaresiz hastaları iyileştirmesi şeklinde olmuştur. Yine aynı kaynaklarda Hz. Muhammed döneminde fesahat ve belagat ilmine itibar edildiği için onun ortaya koyduğu en büyük mucize de Arap şiirinin yanında sönük kaldığı Kur'an-ı Kerîm olmuştur.[474]

Kuran-ı Kerim'de olumsuz bir imaj portresiyle yer alan firavun yetmiş dört defa tekrarlanmıştır. Bu kelime Kur'an'da hz. Musa dönemindeki Mısır kralını ifade etmekle birlikte, firavunun asıl ismi verilmemektedir. Yahudi kaynaklarında, İsrâiloğulları'na zulmeden firavunlar olarak I. Seti, onun oğlu II. Ramses ve II. Ramses'in oğlu Menephtah'ın isimleri anılır. İslâmî kaynaklar da ise firavun kelimesi sadece hz. Musa dönemindeki Mısır kralını ifade etmekte olup Yusuf devrindeki kral için "rab" ve "melik" kelimeleri kullanılmıştır. [475]

[473] Ebu Abdullah b. Ahmed el- Ensari el- Kurtubi, *el-Cami li-ahkami'l-Kur'an,* c.7, Daru Alemi'l Kütüp, Riyad 2003, s. 260-261.
[474] Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, s. 446.
[475] Ömer Faruk Harman, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA), "Firavun",* Türkiye Diyanet Vakfı, cilt 13, Ankara 1996, s.118-121.

5.2. Hz. Musa ve Sihirbazların Antik Mısır Dini Çerçevesinde Değerlendirilmesi

Kur'an-ı Kerim'de yer alan hz. Musa ile firavun ve sihirbazlar arasında geçen hadiseler birçok açıdan Antik Mısır tarihi çerçevesinde değerlendirilebilir. Mısır'da son iki yüzyılda yapılan arkeolojik çalışmalarda Mısır dini ve tarihi hakkında önemli bulgular ortaya çıkarılmıştır.[476] Kur'an'a göre İsrailoğulları Mısır'da köle olarak yaşamakta ve firavun tarafından ağır işlerde çalıştırılarak zulme maruz kalmaktadır.[477]

İsrail isminin geçtiği en eski arkeolojik kalıntının Yeni Krallık firavunu II. Ramses'in halefi olan Merneptah döneminde olduğu iddia edilmektedir. Bazı araştırmacılar Firavun Merenptah'a isnat edilen dikilitaşın, İsrail kavmi hakkında bilgiler içerdiğini ifade etmektedir. İddiaya göre dikilitaşta, Firavun Merenptah'ın (M.Ö. 1213-1204) İsrail ve diğer Kenan halklarına karşı yaptığı seferler anlatılmaktadır. Söz konusu dikilitaşta İsrail ile ilgili kısım şöyledir: *"Kenan tüm gamıyla esirdir. Aşkelon fethedildi, Gezer kuşatıldı, Yanoam yok edildi; İsrail çöp edildi, tohumsuzlaştı*." Ancak araştırmacılar hem Firavun Merneptah'ın hüküm sürdüğü yılların belirlenmesinde hem de dikilitaşta geçen ibarelerin tam olarak neyi kastettiği hakkında net bir veri bulunmadığını ifade etmektedir.[478] Tartışmalara rağmen bazı araştırmacılar bu arkeolojik kalıntılardan hareketle, İsrailoğullarının tarihteki yerini saptamaya çalışmışlardır. Buna göre Mısır'da Yeni Krallık döneminde Yakın Doğu'dan gelen köleler olsa da Firavun Merneptah zamanında karşılaşılan ve kendisine "İsrail" ismini veren kabilenin Mısırlılar tarafından daha önceden bilinmediğini iddia etmişlerdir. Dolayısıyla hz. Musa'nın varlığı ile ilgili herhangi bulguya da rastlanmamıştır.[479] Yahudi kaynaklarında ise İsrailoğulları'nın Mısır'dan ayrıldığı zaman, Yeni Krallığın XVIII. hanedanlığında yer alan II. Ramses'in veya oğlu Merenptah'ın dönemi olduğu ifade edilmektedir.[480]

Günümüzde Mısır'da Ramsesler döneminde kalma çok sayıda eser, tapınak ve heykeller bulunmuştur. Bu nedenle Mısır'ın en çok tanınan firavunlarından biri II. Ramses olmuştur.[481] Modern bulgulara bakılarak Mısır'da, Ramsesler döneminde yapılan mezar,

---

[476]Eric Hornung, *Mısır Bilimine Giriş*, çev. Zehra Aksu Yılmazer, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004, s. 20-21.
[477] Şuara Suresi 26/22.
[478] Patrick Clarke, "The Stele of Merneptah-Assessment of The Final 'Israel' Strophe and İts İmplications For Chronology", Journal of Creation, Volume 27:1, https://creation.com (18.04.2018), Australia 2013, s. 57-64.; İsrail taşı ile ilgili görsel için Ek-3 kısmından No: 43 bakınız. İsrail Taşı (The Stele of Merneptah) günümüzde Kahire Müzesi'nde bulunmaktadır.
[479] Toby Wilkinson, a.g.e., s. 423.
[480] Ömer Faruk Harman, *a.g.e.*, s. 118-121.
[481] Sophie Desplancques, a.g.e., s. 88-91.

tapınak ve heykellerde kölelerin kullanıldığı net bir şekilde görülmektedir.[482] Özellikle firavunların ölümlerinden önce mezarlıklarının ve yüceltmeye çalıştıkları kültlere ait tapınakların inşasının hızlıca bitmesi için aceleci davrandıkları bilinmektedir. Bu nedenle köle olarak istihdam edilenlerin ağır çalışma şartlarına maruz kaldığı kesindir. Kur'an-ı Kerim bu köleler arasında İsrailoğulları'nın da olduğunu bildirmektedir.

Mısırlıların, Mısırlı olmayanlara karşı böylesine bir baskı ve düşmanlık göstermesi muhtemeldir. Mısır Bilimcilere göre Eski Mısırlılar krallık ideolojisi çerçevesinde ulus devlet anlayışını ortaya çıkararak çok önemli bir değişim gerçekleştirmişlerdir. Bu değişim "Mısırlı" kimliğinin, Mısır din ve mitolojisi çerçevesinde firavunun tanrısallığıyla ilişkili olarak oluşturulmasıdır.[483] Ramsesler döneminden önce, Eski Krallık (M.Ö. 2575-2125) boyunca Mısırlılar zaman zaman çevrelerinde bulunan komşu kabileler tarafından saldırılara maruz kalmışlardır. Küçük kabileler tarafından yapılan bu akınlardan dolayı Mısırlılar, kendilerinden olmayan yabancılara karşı olumsuz bir tavır içerisinde olmuşlardır. Hiyerogliflerde bunlarla mücadele edip, esir alan firavunlar övgülere mazhar olmuştur.[484] Orta Krallığın (M.Ö. 2010-1630) sonunda Hiksosların Mısır'ı ele geçirmesi de yabancılara olan düşmanılığı artırmıştır. Mısırlıların yakın doğudan gelenlere karşı olumsuz tavırları bilinmektedir. Tüm bunlar hz. Musa dönemindeki firavunun, Mısırlılardan olmayan İsrailoğulları'na böyle bir baskı uygulanabilme ihtimalini artırmaktadır.

İslam kaynaklarına göre firavun rüyasında Filistin bölgesinden çıkan bir ateşin Mısır'a sıçradığını, Mısır'ın evlerini yaktığını ve bütün Mısırlıları yok ettiğini, ancak İsrailoğulları'na zarar vermediğini görmüştür. Rüyanın yorumunu yapan kâhinler Firavuna, İsrailoğulları içinden doğacak bir çocuğun saltanatına zarar vereceğini, düzenini bozacağını ve dinini değiştireceğini söyleymiştir. Bunun üzerine Firavun. İsrailoğulları'ndan doğan her erkek çocuğun öldürülmesini emretmiştir. Ancak bu durumun kölelerin azalmasına sebep olacağını düşünerek vazgeçmiş ve İsrailoğulları'ndan doğan erkek çocukların bir yıl öldürülmesini, bir yıl sağ bırakılmasını istemiştir. Hz. Musa erkek çocukların öldürülmesini emrettiği yılda

[482] Kölelerin tapınak ve mezarlıkların yapımında istihdam edilmesi Eski Krallık döneminde yapılan devasa piramitler için söylenememektedir. Son yapılan araştırmalarda piramitlerin inşasında, organize insan gücünün kullanıldığı ve tarım faaliyetlerine ara verildiği zamanlarda çiftçiler tarafından dinsel bir kamu hizmeti olarak veya vergi borcuna karşılık yapıltırıldığı tahmin edilmektedir. Bkz.: Melisa Akdogan (Producer & Director), Ancient Megastructures: The Great Pyramid, Darlow Smithson Productions& National Georaphic Channel, USA, 2007, https://www.youtube.com/watch?v=LQa3Dp1b8ig , (03.04.2018)
[483] Toby Wilkinson, a.g.e., s. 65.
[484] Eric Hornung, *Mısır Tarihi*, çev. Zehra Aksu Yılmazer, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004, s. 78.

doğmuştur.[485] Kur'an'da firavunun bu davranışı "*Firavun, gerçekten yeryüzünde (Mısır'da hükümdardı) ve halkını gruplara ayırdı. Onların bir kısmını (yahudileri) güçsüz bırakıyor, onların oğullarını boğazlatıyor, kızlarını canlı bırakıyor(du). Muhakkak ki o, fesat çıkaranlardandı."* şeklinde ifade edilmiştir.[486]

Kaynaklarda belirtilen firavunun, İsrailoğulları'nın çoğalmasını engellemek için erkek çocuklarını öldürmesi, görmüş olduğu bir rüya ile ilişkilendirilmiştir. Rüyalar Antik Mısır tarihi açısından bakıldığında kehanet grubunun içine girmektedir. Mısır inançlarına bakıldığında firavunların kehanetlere önem verdiği hatta ruhban sınıfının üst kademesinin bu işle meşgul olduğu görülmektedir. Ayrıca Mısır'ın yöneticilerinin kehanetler üzerinden önemli kararlar aldığı da bilinmektedir.

Antik Mısır inancında kehanet büyünün içinde yer almaktadır. Kehanette bulunan kâhinler ruhban sınıfının rahipleridir. Bazı tapınaklarda kâhinler vasıtasıyla önemli sorulara cevap veren "tanrılara" ulaşılabildiğine inanılmıştır. Kehanette bulunmanın en önemli yollarından biri rüyalardı. Mısırlılar, ilahi güçlerin iradelerini kendilerine rüyalar yoluyla bildirdiklerine inanmaktaydılar. Uyuyan kişi tanrıların âleminde yaşardı ve onlarla temasa geçebilirdi. Bu nedenle rüyalara son derece önem verilirdi.[487] Bu çerçevede İslam kaynaklarında yer alan firavunun, görmüş olduğu bir rüya ile İsrailoğullarına karşı kötü müdahalede bulunması Antik Mısır tarihi açısından muhtemeldir.

Kuran-ı Kerim' de geçen ve Antik Mısır Medeniyetiyle ilgili en önemli husus şüphesiz hz. Musa'nın sihirbazlarla olan karşılaşmasıdır. Kur'an'da hz. Musa'nın sihirbazlarla olan karşılaşması anlatılırken öncelikle firavunun hz. Musa'yı tehdit ettiği ve kendi tanrısallığını vurguladığı görülmektedir. Bunun üzerinde hz. Musa'nın asasını yere atmasıyla asanın büyük bir yılana dönüştüğü ve elini koynundan çıkarmasıyla da bembeyaz olarak mucizevi bir şekilde ortaya çıkması anlatılmaktadır. Devamında ise firavunun hz. Musa'yı bilgili bir sihirbaz olarak ciddiye aldığı ve onun hem kendisini hem de kavmini sihirle Mısır'dan dışarı çıkarmakla tehdit ettiğini çevresindekilere bildirdiği anlatılmaktadır. [488]

Kur'an-ı Kerim'deki bu hadiseye Antik Mısır Tarihi açısında bakıldığında ilk olarak firavunun hz. Musa'da olan mucizeleri gördükten sonra onu ciddiye aldığı görülmektedir.

[485] Ömer Faruk Harman, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA), "Musa",* Türkiye Diyanet Vakfı, cilt 31, Ankara 2006, s. 211.
[486] Kasas Suresi 28/4.
[487] Richard H. Wilkinson, a.g.e., s. 46.
[488] Şuara Suresi 26/ 29- 35.

Antik Mısır'da toplumun hem üst kesiminin hem de alt kesiminin büyüye olan inancı bilinmektedir. Büyüye olan inanç kraliyet ile başlayıp toplumun alt kesimine doğru inildiğinde yozlaşarak ve çeşitlenerek artmaktadır.[489] Wescat Papirüsünde[490] yer alan bir büyü hikâyesinde bir hayvanın kopan başını yerine takan büyücü Teta'dan bahsedilmektedir.[491] Papirüslerde yer alan büyü hikâyelerinde de görüldüğü üzere Antik Mısır'da Eski Krallık'tan itibaren büyünün varlığına olan inanç Mısırlılar arasında yaygındır. Öyle ki Mısır'da büyünün unutulduğu veya şekil değiştirdiği bir zamana rastlamak neredeyse mümkün değildir. Hikâyeye konu olan büyü uygulaması, Mısırlılar tarafından marifetli kişilerin gizli güçler vasıtasıyla nesnelere olan etkisi olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Mısırlılar çevresinde bulunan komşu ülkeler tarafından da büyü kullanarak siyasi ve askeri güç elde etmekle itham edilmektedir.[492]

Tüm bunlar hz. Musa'nın o zamanki insanlar tarafından büyü olarak kabul edilen bir uygulamayla, firavunun karşısına çıkmasının ciddiye alınmasına yarayacağını göstermektedir. Kur'an'a göre hz. Musa, firavunun karşısına Mısır din ve mitolojisinin temelinde yer alan firavunun tanrısallığını reddederek çıkmaktadır. Bu karşılaşmada yanında sadece kardeşi Harun da vardır.[493] Böylesine bir durumda hem siyasi hem de askeri gücü elinde bulunduran firavunun tehdit etmesine rağmen hz. Musa'ya zarar verememesinin sebebi Mısırlıların tarih boyunca büyüye olan inancından kaynaklanmaktadır. Kur'an'da firavunun hz. Musa'yı tehdit ettiğinde ilk olarak asasını yere attığı bunun da büyük bir yılana dönüştüğü bildirilmektedir.

Yılanlar Antik Mısır'ın din ve mitolojisinde son derece önemli bir unsurdu. Bu yılanlar hem iyi hem de kötü güçleri temsil ederdi.[494] Mısırlıların zihinlerinde bulunan en korkunç öge yer altı dünyasının en büyük yılanı olan Apep'tir. Apep, Mısır mitolojisinde devasa yılan şeklinde olup kötülüğü ve kaosu simgeleyen canavardır. O, güneş tanrısı Ra'nın da ezeli düşmanıdır. Ayrıca karanlık ve fırtına gibi doğal afetlerde onunla

[489] E.A. Wallis Budge, a.g.e., s. 12-13

[490] Westcar Papirüs 'ün Yeni Krallık döneminde M.Ö. 1550 yılları civarında yazıldığı bilinse de hikâyede anlatılan konunun Eski Krallık döneminde yaşayan bir firavun ile büyücü arasında geçtiği tahmin edilmektedir.

[491] Hikâyeye göre Eski Krallık Firavunlarından Khufu, Büyücü Teta'yı huzuruna çağırarak ondan kesilen bir kafayı bedenine tekrar takmasını ister. Bunun üzerine Büyücü Teta kutsal hayvanlardan biri üzerinde denemek istediğini söyler. Firavun büyücünün dileğini kabul eder ve kaz getirilmesini emreder. Ardından kaz getirilip kafası kesilerek gövdesinde ayrı bir yere konulur. Bunun üzerine Teta büyülü sözler söyler ve kazın bedeni ve başı hareket etmeye başlar. Hareket devam ettikçe kazın başı vücuduna biraz daha yakınlaşır. Sonunda baş vücuttaki yerini alır ve kazın sesi duyulur. Büyücü Teta meharetini göstermek için bu büyüyü öküz üzerinde de başarılı bir şekilde gerçekleştirir. Bkz.: E.A. Wallis Budge, a.g.e., s. 27.

[492] Okasha El Daly, *a.g.e*, s.80.

[493] Konu ile ilgili Kur'an-ı Kerim'de geçen ayetler için Ek-1 bakınız.

[494] Mısır dininde "Mehen" adlı iyi huylu yılanın Güneş Tanrısı Ra'yı, yer altındaki gece yolculuğunda koruduğuna inanılırdı. Bu yılan hiyerogliflerde şaha kalkan bir kobra veya sarmal bir şekilde tasvir edilirdi.

ilişkilendirilmiştir.[495] Firavunlar ölüm sonrası hayatlarında hem bu canavarla karşılaşmaktan son derece korkarlar hem de onunla mücadele etmek için büyülere ihtiyaç duyarlardı. Mısır'ın tüm dönemlerinde "güneş" kutsaldı. Mısırlılar, güneş akşamları battığında onun öldüğünü düşünürlerdi. Ertesi sabah tekrar doğması için dua edilir tapınaklarda ritüeller gerçekleştirilirdi. Yeni Krallık'ta bir firavun öldüğünde güneş tanrısına dönüşür ve güneşle birleşip onun kimliğini edinirdi. Bu nedenle güneş tanrısının yer altında bulunan devasa yılan formundaki Apep ile yaptığı savaş firavunun savaşı olurdu. Firavunun ölüler dünyasına yaptığı yolculuk güneşin her akşam batarak yapmış olduğu yolculukla ilişkilendirilmişti. Eski Mısırlıların en büyük korkusu hem güneşin battıktan sonra yaptığı yolculuğun hem de onunla özdeşleştirilen firavununun ölüm sonrası yapacağı yolculuğun başarısız olmasıydı. Bu başarısızlık kozmik düzenin bozulmasına güneşin bir daha doğmamasına yani dünyanın sonunun gelmesi anlamına gelmekteydi.[496] Bu nedenle firavunu bu yılandan korumak için tapınaklarda büyüler yapılırdı.[497] Firavunların ölüm sonrası hayatlarında karşılaşacaklarına inandıkları ejderha görünümlü devasa yılanın hz. Musa'nın asasını yere atmasıyla benzer şekilde ortaya çıkması, firavunun onu muhatap almak zorunda kalmasına sebep olmuş olabilir.

Kur'an'a göre firavun, hz. Musa'yı sihirbazlarıyla yenmek istemiş bunun için de ülkedeki en maharetli sihirbazları toplatmıştır. Onun bir diğer korkusu Kur'an'da, "Sizi sihriyle yurdunuzdan çıkarmak istiyor**"** şeklinde ifade edilmiştir.[498] Mısırlılar zaman zaman ülkelerinde tehdit altında yaşamışlar ve İkinci Ara Dönem'den itibaren Asya'dan gelen Hiksoslarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Hiksoslar M.Ö 1630'lu yıllarında Mısır topraklarında kendi hanedanlıklarını kurmuşlardır. Hiksos Kralları Tüm Mısır'a ve Filistin'in sınır bölgelerine hâkim olmuşlardır.[499] Hiksoslardan sonra da Mısır zaman zaman Libya ve Nubiya tarafından gelen bedevi akınlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Tüm bunlar Mısırlıların zihninde korkuya sebep olmaktadır. Firavunun hz. Musa'yı tehdit olarak algıladıktan sonra

[495] Richard H. Wilkinson, a.g.e., s.220-2233

[496] Nancy Donnelly(Producer), Rob Lyall(Director), Egypt Underworld(Documentary), A National Geographic Television Production, USA, 2009. https://www.youtube.com/watch?v=474Sguz-aUo, (03.04.2018); Apep ile ilgili görseller için Ek-3 kısmından No: 78 bakınız.

[497] Bu büyülerin nasıl yapıldığını özetle ifade edecek olursak şunları örnek verebiliriz. *"Eğer Apep'i yok edeceksen onun resmini bir papirüsün üstüne yeşil renkte çizeceksin, Apep'in balmumu figürünün(heykel) üstüne de onun adını kazıyacak ve yeşil renkte yazacaksın. Sonra bunları ateşe atacaksın böylece Ra'nın düşmanı yok olacak. Sonra bunu güneş doğarken, tepedeyken ve akşam üzeri yapacaksın. Gerekirse bunları günün ve gecenin her saatinde tekrarlayacaksın. Bunları yaptığında Apep afallayacak ve Ra tekrar yükselecektir. Ra artık Apep'in üzerinde muzaffer. Şimdi ölümü Tat Apep."* Burada görüldüğü üzere büyülü figürler tapınaklarda gündelik ibadetlerde de kullanılmaktaydı. Ayrıca büyü ile alakalı hem tapınaklarda hem de saray kütüphanesinde eserler olduğuna anlaşılmaktadır. Bk.; E.A. Wallis Budge, a.g.e., s. 79-82.

[498] Şuara Suresi, 26/35., Taha Suresi 20/63.

[499] Eric Hornung, a.g.e., s. 76-77.

"sihirle bizi yurdumuzdan çıkarmak istiyor" demesinin sebebi, antik dönemde yaşanan siyasi ve askeri başarıların gizli güçlerle, tanrılarla ve sihirle doğrudan ilişki kurularak açıklanmasından kaynaklanmaktadır.[500] Yani hz. Musa'nın sihirle başarılı olması onun tanrısının gücünü gösterirken Firavun'un ve Mısır dininin zayıflığını vurgulayacaktır. Bu durumun o devirde hem başarılardaki hem de yenilgilerdeki neden sonuç ilişkisinin büyüsel formülasyon kullanılarak açıklanmasından kaynaklandığı söylenebilir

Bu nedenle Firavun Mısır'ın en maharetli sihirbazlarını çağırarak hem kendi tanrısallığını hem de Mısır tanrılarının gücünü hz. Musa'ya insanların önünde göstermek istemiştir. Kur'an'a göre sihirbazlar hz. Musa'yı yenmeleri halinde firavundan hem makam hem de mal gibi özel ayrıcalıklar istemişlerdir.[501] Antik Mısır tarihinde bu durum, ruhban sınıfının binlerce yıl boyunca bitmek bilmeyen hırs ve aç gözlülüğünü göstermektedir. Mısır'da ruhban sınıfı hem dini hayatın hem de sosyal hayatın düzenleyicisi olarak kabul edilmiştir. Sihir ve ayinler sayesinde tanrılarla insanlar arasında bağ kurar ve teoloji bu grubun eliyle düzenlenirdi. Krallık tarafından birçok hak tanınan ruhban sınıfı mabetlerde en büyük binalarda oturur ve bolca yapılan bağışlarla refah seviyesi yüksek bir hayat yaşardı.[502] Hz. Musa'ın, hem Mısır dini geleneğini *"Benim sizi davet ettiğim rab, sizi ve önceki atalarınızı da yaratan rabbinizdir"*[503]diyerek reddetmesi hem de asasının yere atarak yılana dönüştürmesi, firavunu sihirbazlık yapan ruhban sınıfını çağırmaya itmiştir.

Kur'an'a göre hz. Musa ile sihirbazlar karşılaştıklarında sihirbazların ipler ve sopalar kullanarak büyülerini icra ettiği bildirilmektedir. Buna göre sihirbazların attıkları iplerin tıpkı birer yılan gibi kıvrılarak izleyicileri hayrete düşürdüğü ancak hz. Musa'nın asasını atmasıyla bu durumun tersine döndüğü belirtilmektedir. Kur'an'a göre hz. Musa'nın asasını atmasıyla ortaya çıkan devasa yılan, sihirbazlar tarafından ortaya atılan ve sağa sola hareket eden yılan görünümlü ipleri etkisiz hale getirmiştir.[504] Böylece firavun bu hadiseyle yenilerek halkının önünde küçük düşmüştür.

Antik Mısır tarihinde yılanın Mısırlıların zihninde önemli bir korku imgesi olduğunu ve yılan görünümlü devasa canavar Apep'in (Apophis) de özellikle firavunları korkuttuğundan bahsetmiştik. Kur'an'da sihirbazların hz. Musa karşısında yılan gibi hareket

[500] Okasha El Daly, *Egyptology: The Missing Millennium Ancient Egypt in Medieval Arabic Writings,* UCL Press, London 2005, s.80.
[501] Araf Suresi 7/113-114.
[502] Afet İnan, a.g.e.,s. 230-231
[503] Şuara Suresi 26.
[504] Araf Suresi 7/115-118, Taha Suresi 20/66-69.

eden ipler atmasının sebebi ruhban sınıfının en önemli özelliğine atıfta bulunmaktadır. Antik Mısır'da ruhban sınıfı hem öteki dünyadaki yolculuğun düzenleyicisi olarak kabul edilmekte hem de mumyalama ritüelini yerine getirmektedir. Gündelik hayatta Mısırlıların en önemli korkularının başında, Nil'in sularında gizlenebilen ve çölde kum altında kendini fark ettirmeden hareket edebilen yılanlar gelmektedir. Ancak Mısırlılar gündelik hayattaki bu korkularını öteki dünya inancına da taşımış olabilir. Özellikle yılanların ölü bedenleri tahrip etmesi Mısırlıları öldükten sonra da yılanların azabına uğramaktan korkutmuştur. Bu korku ruhban sınıfının Mısır dininde yer alan Tanrıça İsis'le kurmuş olduğu ilişkiyle ortaya çıkarılan büyülü yılan muskasıyla aşılmaya çalışılmıştır.

Tanrıça İsis ve yılan arasında kurulan bu ilişki neticesinde ölünün defnedilirken yanına konulan büyülü taşlardan biri de yılan muskası olmuştur. Yılan muskası, ölünün bedenini yer altı dünyasındaki veya mezardaki yılanlardan koruması için oluşturulmuştur. Genellikle kırmızı taş, kırmızı yeşim taşı veya kırmızı akikten yapılmakta ve Tanrıça İsis'le ilişki kurulmaktaydı.[505]

Hz. Musa'nın karşılaşmış olduğu ruhban sınıfına ait sihirbazlar yılanları diledikleri gibi hareket ettirerek adeta onlara hükmetmekte böylece Mısırlıların en büyük korkusu olan yılanlara karşı güçlerini göstermektedir. Buna karşılık hz. Musa'nın asasını atmasıyla ortaya çıkan devasa yılan ise firavunun dahi korkusu olan Apep'e benzetilebilir. Yılanların Mısırlıların inanç dünyasında çok önemli bir yere sahip olduğundan bahsetmiştik. Öyleki onlara olan korku hem bu dünyayı hemde öteki dünyayı içine almaktadır. Firavunlar bile tanrısal özelliklerine rağmen bu korkuyu yaşamaktadır. Bu nedenle hem hz. Musa'nın hem de sihirbazların "yılan" üzerinden büyüsel münakaşaya girmesi ilginçtir.

Yukarıda yer alan ve Antik Mısır tarihiyle ilgili modern bulgulardan yararlanarak değerlendirilen hz. Musa'nın firavun ve sihirbazlarla olan münasebetinin, İslam kaynaklarının büyük çoğunluğunda "tarihte kesin olarak gerçekleştiği" kabul edilmektedir.[506]

Sami dinlerinin en önemli figürü olan hz. Musa, yüzyıllarca bu dinlerin hüküm sürdüğü toplumların ortak hafızasında varlığını sürdürmüştür. Hz. Musa'nın firavunla olan münasebeti, güçlü ile zayıfın, azınlık ile çoğunluğun, efendi ile kölelerin asırlar boyunca süren mücadelesinin yansımasıdır. Kutsal kitaplarda da yer alan bu mücadele bir taraftan hz. Musa'nın dinini ve tanrısını yansıtırken diğer taraftan da antik dönemin okültizmle olan

[505] E.A. Wallis Budge, a.g.e., s. 62.
[506] Kasas Suresi 28/3.

bağını göstermektedir. Bu çerçevede kutsal kitaplarda birbirine paralel olarak yer alan olaylar, antik dönem inançlarının önemli sembollerini içermektedir. Bu sembollerin yüzyıllarca devam eden siyasi ve sosyal değişimlere paralel olarak, yaşanan trajediler, felaketler, kıtlık ve salgın hastalıklar ile inanılan mitolojik yaratıkların, sami dinlerinin tarihiyle günümüze taşındığı söylenebilir. Mesela; Kur'an'da yer alan hz. Musa'nın firavun tarafından ciddiye alınmasının en öenmli sebeplerinden birisi onun asasının devasa yılana dönüşmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim asanın dönüştüğü yılanın Mısır Dinin'de firavunların öteki dünyada savaşmak zorunda olduğu devasa yılan Apep'e benzediğine daha önce de işaret edilmiştir.

SONUÇ

Antik Mısır hakkında bilgi sahibi olmak ve bu kadim tarihi anlamlandırmak için bilinmesi gereken en önemli unsur bu medeniyetin dinidir. Antik Mısır'da tıpkı diğer tarih öncesi medeniyetlerde olduğu gibi hukuki, iktisadi ve siyasi olgular doğrudan dinle ilişkilidir. Toplumun siyasi, sosyal ve kültürel durumunun, Mısır dini ve mitolojisiyle ilişkilendirilmeden anlaşılması neredeyse imkânsızdır.

Eski Mısırlılar için dünya hem büyü ile doludur hem de büyü ile yaratılmıştır. Mısırlılar büyünün başlangıçtan itibaren yaratılışa güç verdiğine inanmışlardır. Ayrıca büyü kelimesini "kudret" anlamına gelen *heka* kelimesiyle ifade etmişler ve onu hem yaratılışın devamlılığını hem de varlığını mümkün kılan enerji olarak görmüşlerdir. Bundan dolayı Mısır'ın tüm dönemleri boyunca din, mitoloji, büyü yan yana gelişmiş ve birbiriyle iç içe olmuştur.

Eski Mısırlıların büyüye olan inancının boyutlarını anlamak için antik devirde yaşayan insanların duygusal ve manevi ihtiyaçlarını göz önüne almak gerekmektedir. Özellikle toplumların antik dönemlerinde büyü günlük hayatın ayrılmaz bir parçası halindedir. Antik dönemde yaşayan insanlar tarafından büyü farklı bir varlık alanı olarak algılanmıyor, günümüzde anlaşıldığı şekilde ayrı bir kategoride düşünülmüyordu. Bu nedenle paleolitik devirden itibaren insanlar okült inançlar üretmeye meyilli olmuşlar ve anlamlandıramadıkları

birçok durumda gizli bilgiye sahip olduğuna inandıkları insanlara özel anlamlar yüklemişlerdir.

Dinler, büyücülüğü dışlamış olsa da ruhban sınıfı tarafından icra edilen ritüellerde büyü ile benzer unsurlar kullanılmıştır. İlginç olan antik çağın dinlerinde büyücüler hakkında belirsizlik olmasıdır. Bunlar sanatçı mı, simyacı mı, şifacı mı yoksa sahtekâr mı, tanrı ya da şeytanların aracıları mı olduğu hep sorgulanmıştır. Antik çağ dinlerinde her ne kadar ibadetlerde büyü unsurları kullanılsa da büyücülere karşı önemli yaptırımlar da uygulanmıştır. Bu konuda en önemli istisna Antik Mısır medeniyetinde olmuştur. Antik Mısır'da ibadet ve büyü birlikte uygulanmıştır. Büyü, ruhban sınıfının ve yönetimin icra ettiği en önemli özelliklerden biridir.

Mısırlılar büyüyü, telaffuzu zor belirli kelimelerin ve isimlerin doğru ses tonuyla söylenerek yapıldığına inanmışlardır. Çünkü canlı ve cansız doğa bu telaffuzu zor kelimelere itaat etmektedir. Dolayısıyla büyüyle hastalar iyi edilebiliyor, kötü ruhlar kovulabiliyor, ölüler diriltilebiliyor ve ruhun ebediyen içinde yaşayabileceği bozulmayan bedenler oluşturulabiliyordu.

Eski Mısırlılar tarafından büyünün yapılma amacı iki temel üzerine dayanmaktaydı. Bunlardan birincisi büyüyü, iyi veya meşru amaçlarla hayatta olan birinden veya ölülerden yararlanmak için kullanmak, ikincisi ise kötü planları uygulamak için yöneltilen kişiyi felakete sürüklemek için yapmaktır. Yani amacına göre muhatabı tarafından ak veya kara büyü şeklinde algılanmaktadır. Ayrıca Mısırlılar gündelik hayatta yaşadıkları sıkıntıları bertaraf edebilmek için inandıkları tanrıları kendilerini korumaya da zorlamaya çalışmışlardır. Bunu yapabilmek için de bir rahibin veya liyakat sahibi bir kişinin telaffuzu zor kelimeleri uygun ses tonuyla söylemesini yeterli görmüşlerdir. Bu kişilerin yapmış oldukları büyülerde kullandıkları kelimelerin değerli taş veya malzemelere yazılmasıyla istenilen etkiyi oluşturabileceği düşünülmüştür. Bu nedenle bu taş ve malzemelere işlenmiş büyülü tılsımlar ile muskalar satın alınarak gündelik hayatta erkek, kadın ve çocukların üzerlerlerinde taşınmıştır.

Mısır din ve mitolojisinin büyü ile içiçe olması onu hep diri tutmuştur. Büyü bir taraftan sosyal işlevini tıp alanında gösteriken diğer taraftan Mısır'ın düşmanlarına karşı bertaraf edici bir koz olarak da ortaya çıkmaktadır. Ancak Mısır büyüsünün asıl amacı öteki dünya yolculuğunu kolaylaştırmak ve ölüm sonrası yaşamda mutluluğu sağlamaktır. Bundan dolayı din ile büyü aynı kategoride değerlendirilmiştir. Antik Mısır'ın kutsal metinlerinden:

Piramit metinleri, Tabut Metinleri, Ölüler Kitabı, Yeraltı Dünyası Kitapları ve Gök Kitaplarının içeriğinin büyük bir bölümü hem öteki dünya hayatıyla ilişkilidir hem de öteki dünya hayatını kolaylaştıracak büyülere ayrılmıştır.

Antik Mısır'ın dini hayatında büyünün önemli bir yere sahip olması, Hz. Musa'nın Mısırlıları ikna etmek için onların karşısına daha güçlü bir mucizeyle çıkması şeklinde değerlendirilebilir. Araştırmada büyünün hem Antik Çağ'da Mısır inancındaki ve gündelik hayattaki önemi ortaya konulmuş hem de Kur'an-ı Kerim'deki hz. Musa kıssasındaki ilgili kısımlara temas edilmiştir.

EK-1 KUR'AN-I KERİM'DE GEÇEN İLGiLi AYETLER

- Kuran'ı Kerim'de hz. Musa'nın Firavunun huzurunda sihirbazlar karşılaşması genel haliyle Şuara suresinde şöyle anlatılmaktadır.

Bir vakit Rabbin, Musa'ya nida edip "Git o zalim kavme" dedi. (Musa) şöyle seslendi: "Ya Rab! doğrusu ben korkarım ki beni yalancılıkla şuçlarlar. Ve göğsüm daralır, dilim dönmez, onun için Harun'a da benim yanımda elçilik ver. Hem onların bana isnad ettikleri bir suç var. Ondan dolayı korkarım ki, hemen beni öldürürler." (Allah): "Hayır " buyurdu, "haydi ikiniz ayetlerimizle (mucizelerimizle) gidin. Şüphesiz ki, biz sizinle beraberiz. (Onları) işitiyoruz. Haydi Firavun'a gidin de deyin ki: "biz, âlemlerin Rabbinin elçisiyiz. İsrail oğullarını bizimle beraber gönder." (Firavun) "Â, dedi, biz seni çocukken himayemize alıp büyütmedik mi? Hayatının birçok yıllarını aramızda geçirmedin mi? Sonunda o yaptığın (kötü) işi de yaptın. Sen ne kadar da nankör birisin!" (Musa) "Ben, o işi o anda yaptım ki şaşkınlardandım. Sizden korkunca da hemen aranızdan kaçtım. Sonra Rabbim bana hikmet bahşetti ve beni peygamberlerden kıldı. O başıma kaktığın nimet de (aslında) İsrail oğullarını kendine köle edinmiş olmandır." Firavun şöyle dedi: "Âlemlerin Rabbi dediğin nedir ki?" Musa cevap olarak: "Eğer işin gerçeğini düşünüp anlayan kişiler olsanız (itiraf edersiniz ki) O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbi'dir." (Firavun) etrafında bulunanlara: "İşitmiyor musunuz?" dedi. Musa dedi ki: "O sizin de Rabbiniz, daha önceki atalarınızın da Rabbidir." (Firavun): "Size gönderilen bu elçiniz mutlaka delidir" dedi. Musa devamında şöyle söyledi: "Şayet aklınızı kullansanız (anlarsınız ki), O, doğunun, batının ve ikisinin arasında bulunanların Rabbidir." Firavun: "Benden başkasını ilâh tutarsan, andolsun ki seni zindana kapatırım" dedi. Musa sordu: "Sana bir mucize getirmiş olsam da mı?" dedi. Firavun: "eğer doğru söylüyorsan haydi getir o mucizeyi" dedi. Bunun üzerine Musa asâsını bırakıverdi; asa o an devasa bir yılana dönüşüverdi. Elini de (koynundan) çekti çıkardı; bakanlara bembeyaz (görünen, nur saçan bir şey) oluverdi. Firavun çevresinde bulunan ileri gelenlere: "Bu dedi, herhalde çok bilgili bir sihirbaz! Sizi sihriyle yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Şimdi ne buyurursunuz?"dedi. (Onlarda) "Bunu ve kardeşini beklet, şehirlere haber gönder. Bütün usta sihirbazları sana getirsinler."dedi. Böylece, sihirbazlar tayin edilen belli bir günün vaktinde bir araya getirildi. Halka, "Siz de toplanıyor musunuz? (Haydi çabuk olun)" denildi. (oradakiler) "Üstün gelirlerse herhalde sihirbazlara uyarız" dediler. Sihirbazlar geldiklerinde Firavun'a "Şayet biz üstün gelirsek, muhakkak bize bir ödül vardır, değil mi?"

dediler. Firavun cevaben: “Evet, o takdirde hiç şüphe etmeyin, gözde kimselerden olacaksınız” dedi. Musa onlara "Atın, ne atacaksanız" dedi. Bunun üzerine iplerini ve değneklerini attılar ve “Firavun'un kudreti adına şüphesiz bizler galip geleceğiz” dediler. Ardından Musa asâsını attı; bir de ne görsünler, onların uydurduklarını yutuyor! Sihirbazlar derhal secdeye kapandılar. “İman ettik,” dediler, Âlemlerin Rabbine “Musa ve Harun'un Rabbine!” Bunun üzerine Firavun (kızgınlık içinde) dedi ki: “Ben size izin vermeden O'na iman ettiniz ha! Anlaşılan o size sihri öğreten büyüğünüzmüş! Ama şimdi bileceksiniz: Andolsun, ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama kestireceğim, hepinizi astıracağım gerdireceğim!” dedi.[507]

- Konuyla ilgili Kasas suresinde şu ayetler yer almaktadır.

Oraya gelince, o mübarek yerdeki vâdinin sağ kıyısından, (oradaki) ağaç tarafından kendisine şöyle seslenildi: “Ey Musa! Bil ki ben, bütün âlemlerin Rabbi olan Allah'ım, haydi Asânı yere at!” denildi. Musa (attığı) asâyı yılan gibi debrenir görünce, dönüp arkasına bakmadan kaçtı. “Ey Musa! korkma. Çünkü sen emniyette olanlardansın.” (buyuruldu.) “Elini koynuna sok, kusursuz bembeyaz çıkacaktır. Korkudan (açılan) kollarını kendine çek. İşte bu ikisi Firavun ve onun adamlarına karşı Rabbin tarafından iki kesin delildir. Çünkü onlar, yoldan çıkan bir kavim olmuşlardır.” (diye seslenildi) Musa dedi ki: “Rabbim! Ben onlardan birini öldürmüştüm, beni öldürmelerinden korkuyorum. Kardeşim Harun'un dili benimkinden daha düzgündür. Onu da beni doğrulayan bir yardımcı olarak benimle birlikte gönder. Zira bana yalancılık ithamında bulunmalarından endişe ediyorum.”dedi. Allah buyurdu: “Seni kardeşinle destekleyeceğiz ve size öyle bir kudret vereceğiz ki, ayetlerimiz sayesinde onlar size erişemeyecekler. Siz ve size tabi olanlar üstün geleceksiniz.” Musa onlara apaçık ayetlerimizi getirince, “Bu, olsa olsa uydurulmuş bir sihirdir. Biz önceki atalarımızdan böylesini işitmemiştik” dediler. Musa şöyle dedi: “Rabbim, kendi katından kimin hidayet rehberi getirdiğini ve hayırlı akibetin kime nasip olacağını en iyi bilendir. Muhakkak ki zalimler, kurtuluşa eremezler.” Firavun: “Ey ileri gelenler! Sizin için benden başka bir ilâh tanımıyorum. Ey Hâmân, haydi benim için çamur üzerine ateş yak (ve tuğla imal et), bana bir kule yap ki, Musa’nın ilâhına çıkayım; ama sanıyorum, o mutlaka yalan söyleyenlerdendir.” dedi.[508]

[507] Şuara Suresi 26/10-48., Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, cilt 6, Zehraveyn Yayıncılık, İstanbul 2011 s.105-111
[508] Kasas Suresi 28/30-38.,Muhammed Hamdi Yazır, a.g.e., s. 200-201

- Araf Suresinde ise hz. Musa ile Firavun ve sihirbazların münasebetleri şöyle anlatılır.

Sonra onların ardından Musa'yı mucizelerimizle Firavun ve çevresine gönderdik; onlar ise mucizeleri inkâr ettiler; ama gör işte fesatçıların sonu ne oldu! Mûsâ dedi ki: “Ey Firavun! Ben âlemlerin rabbi tarafından gönderilmiş bir elçiyim. Allah hakkında gerçek olandan başkasını söylememek benim üzerime borçtur. Size rabbinizden açık bir delil getirdim. Artık İsrâiloğulları'nı benimle birlikte serbest bırak.” O da şöyle dedi: “Eğer bir mucize getirdiysen ve gerçekten doğru söylüyorsan onu göster bakalım.” Bunun üzerine Mûsâ asasını yere attı. Bir de baktılar ki devasa bir yılan! Ve elini (cebinden) çıkardı. Bir de ne görsünler, o da bembeyaz oluvermiş! Firavun'un kavminden ileri gelenler dediler ki: “Bu gerçekten çok bilgili bir sihirbazdır; Sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor, ne buyurursunuz?” Dediler ki: "Onu ve kardeşini beklet; şehirlere toplayıcılar (memurlar) yolla, bütün bilgili sihirbazları sana getirsinler.” Sihirbazlar Firavun'a geldiler; “Eğer üstün gelen biz olursak bize muhakkak bir mükâfat olmalıdır” dediler. O da “Tamam; ayrıca sizler mutlaka yakınlarımdan olacaksınız” dedi. Sihirbazlar dediler ki: “Ey Mûsâ! Sen mi atacaksın yoksa (ilk) atan biz mi olalım?” (Musa) "Siz atın" dedi. Onlar atınca insanların gözlerini büyülediler, içlerine korku saldılar ve böylece büyük bir büyü gösterdiler. Biz de Musa'ya “Asanı at!” diye vahiy ettik. Bir de baktılar ki bu, onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor! Böylece gerçek ortaya çıktı ve onların yaptıkları yok olup gitti. İşte Firavun ve kavmi orada yenildiler ve küçük düşüp yarıştan çekildiler. Sihirbazlar secdeye kapandılar. “Âlemlerin rabbine, Mûsâ ve Harun'un rabbine iman ettik” dediler. Firavun dedi ki: “Ben size izin vermeden ona iman ettiniz öyle mi? Bu, hiç şüphesiz halkım şehirden çıkarmak için orada kurduğunuz bir tuzaktır. Ama yakında göreceksiniz!” “Mutlaka ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sonra da hepinizi asacağım!” Onlar, “Biz zaten rabbimize döneceğiz” dediler.[509]

Taha suresine ise bu kıssa şu şekilde anlatılmaktadır.

(Firavun Musa'ya şöyle) dedi: “Ey Musa! Sen sihrinle bizi yerimizden çıkarmak için mi geldin bize? O halde biz de senin sihrin gibi bir sihirle sana geleceğiz (karşına çıkacağız); şimdi bizimle senin aranda bir vakit ve bir buluşma yeri tayin et ki; ne senin, ne bizim caymayacağımız uygun bir yer olsun.” Musa: “Sizinle buluşma zamanı, süs (bayramı) günü ve insanların toplanacağı kuşluk vaktidir.” dedi. Bunun üzerine Firavun döndü gitti ve bütün hile vasıtalarını topladıktan sonra geldi. Musa onlara dedi ki: “Yazıklar olsun size! Allah'a

[509] Araf Suresi 7/103-124, Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, cilt 4, Zehraveyn Yayıncılık, İstanbul 2011 s. 96-97.

yalan uydur mayın. Sonra bir azab ile kökünüzü keser. Gerçekten (Allah'a) iftira eden hüsrana uğramıştır." Sihirbazlar aralarında işlerini tartıştılar ve konuşmalarını gizli tuttular (Sihirbazlar daha sonra Musa ve Harun'u göstererek şöyle) dediler: "Bu ikisi muhakkak sihirbazdır; büyüleriyle sizi yurdunuzdan çıkarmak ve de örnek dininizi yok etmek istiyorlar." "Onun için bütün tuzaklarınızı bir araya getirin, sonra hep bir sıra halinde gelin. Bugün üstün gelen muhakkak zafer kazanmıştır." Sihirbazlar: "Ey Musa! Ya sen at, ya da ilk atan biz olalım" dediler. Musa dedi ki: "Hayır, siz atın." Bir de ne görsün! Onların ipleri ve değnekleri, yaptıkları sihirden ötürü kendisine sanki yürüyorlarmış gibi geldi. Bu yüzden Musa içinde bir korku hissetti. Biz dedik ki: "Korkma, çünkü sen muhakkak üstünsün (galib geleceksin) "Sağ elindekini atıver, o, onların yaptıklarını yutar. Çünkü onların yaptıkları ancak bir büyücü tuzağıdır. Büyücü ise, her nerede olursa olsun başarıya ulaşamaz." Sonunda bütün sihirbazlar secdeye kapandılar, "Musa ile Harun'un Rabbine iman ettik" dediler. Firavun: "Ben size izin vermeden mi ona iman ettiniz? O, muhakkak size sihir öğreten büyüğünüzdür. And olsun ki, ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve muhakkak sizi hurma dallarına asacağım. Böylece hangimizin azabının daha şiddetli ve devamlı olduğunu bileceksiniz" dedi. (İman eden sihirbazlar şöyle) dediler: "Bize gelen bu açık mucizeler ve bizi yaratana karşı, asla seni tercih etmeyiz. Ne hüküm vereceksen ver. Sen, ancak bu dünya hayatına hükmedebilirsin. Doğrusu biz hem günahlarımıza, hem bizi zorladığın sihre karşı, bizi bağışlasın diye, Rabbimize iman ettik. Allah (sevabça senden) daha hayırlı ve (azab verme bakımından da) daha devamlıdır. [510]

[510] Taha Suresi 20/57-73, Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, cilt 5, Zehraveyn Yayıncılık, İstanbul 2011 s. 475-476.

EK-2 HARİTALAR

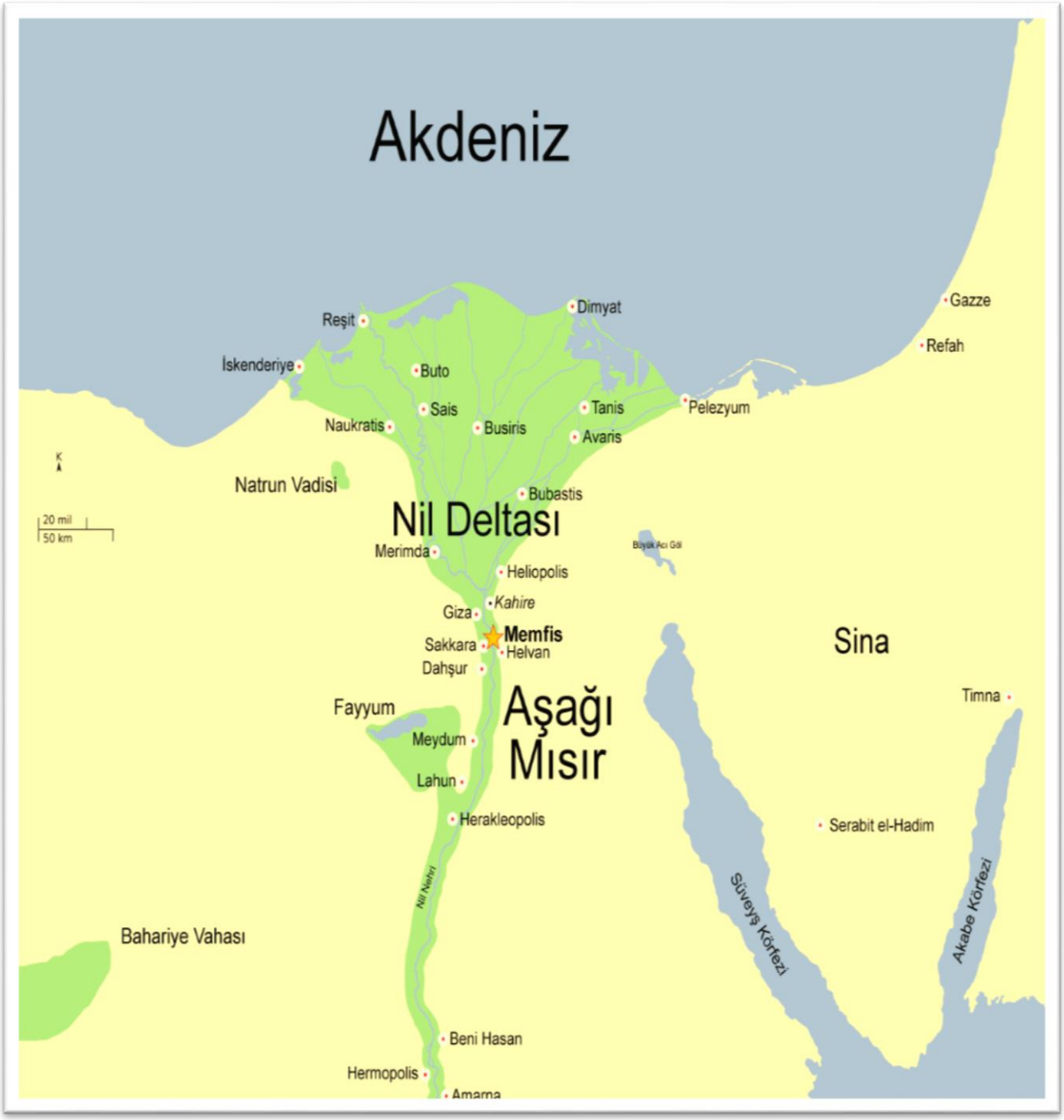

Aşağı Mısır'ın Haritası

Yukarı Mısır'ın Haritas

EK-3 RESİMLER

NO 1. Gize Platosu'nun günümüzdeki görünümü.

NO 2. Sultan Ahmet Meydanı'nda bulunan ve III. Tutmosis'e ait olduğu tahmin edilen dikilitaş (obelisk).

NO 3. Washington Anıtı.

NO 4. Badari Kültüne ait bir heykel.

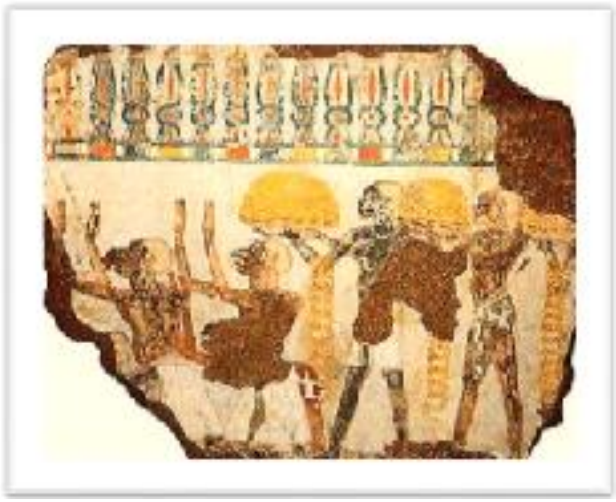

NO 5. Bakır işleme ve altın kullanımıyla ilgili görseller.

NO 6. Antik Mısır'da takvimin kullanımıyla ilgili görsel.

NO 7. Lacivert taşının kullanımı ile ilgili görseller.

NO 8. Akrep Kral.

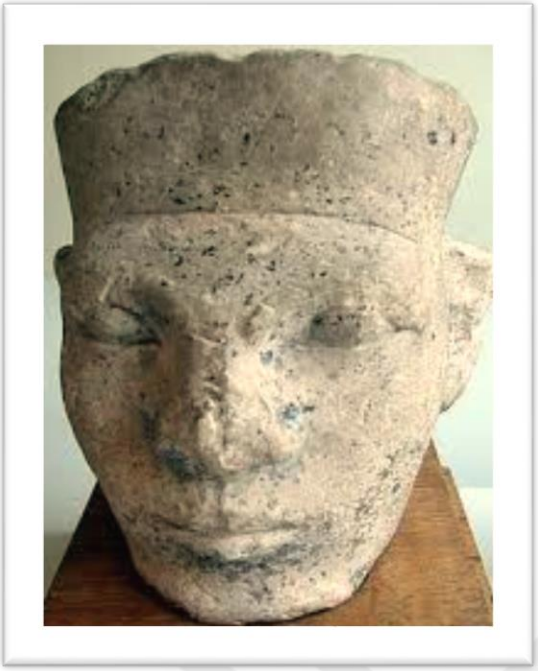

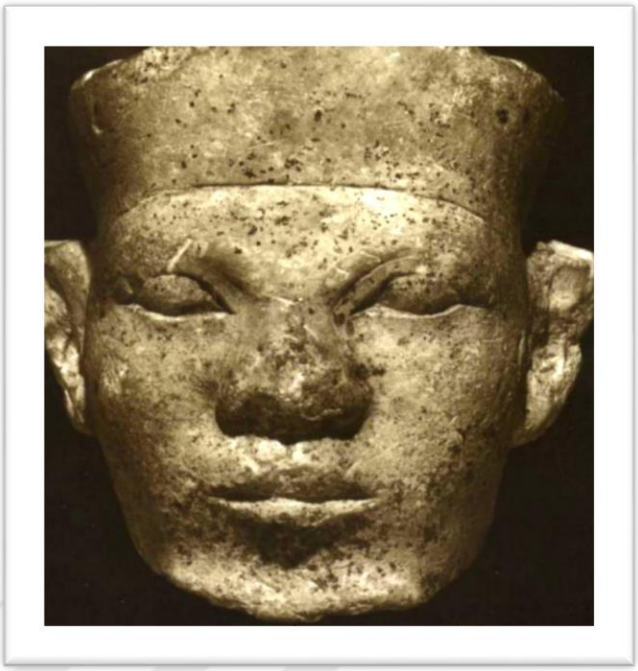

NO 9. Birleşik Antik Mısır Krallığının kurucusu Narmer.

NO 10. Narmer Paleti.

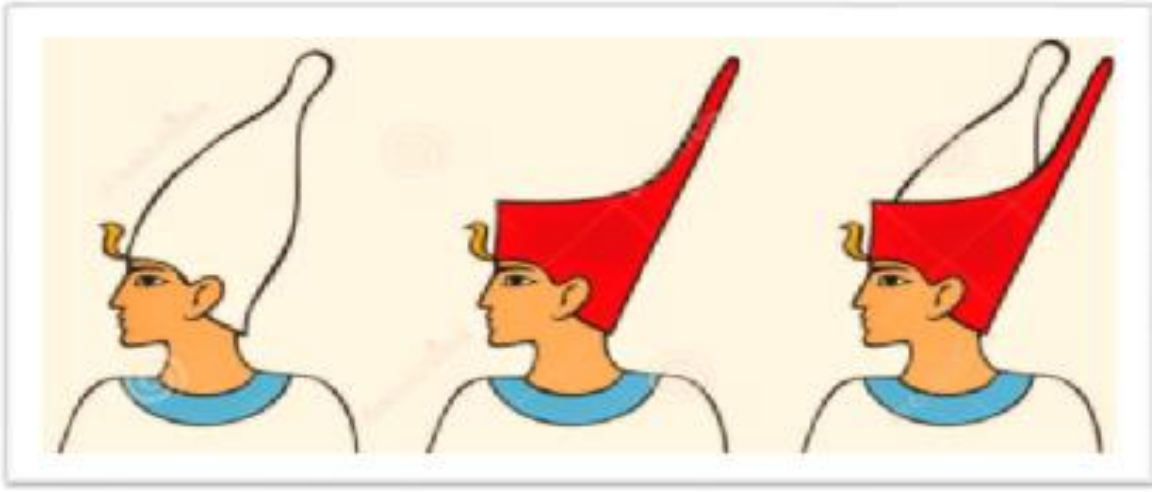

No 11. Beyaz ve kırmızı tacın hiyerogliflerde yer alma biçimi.

No 12. Sakkara'da bulunan mezarlık kalıntıları.

No 13. Nil Nehri'nin görünümüyle ilgili görsel. Tarıma elverişli alanlar Nil Nehri'nin kenarında bulunmaktadır.

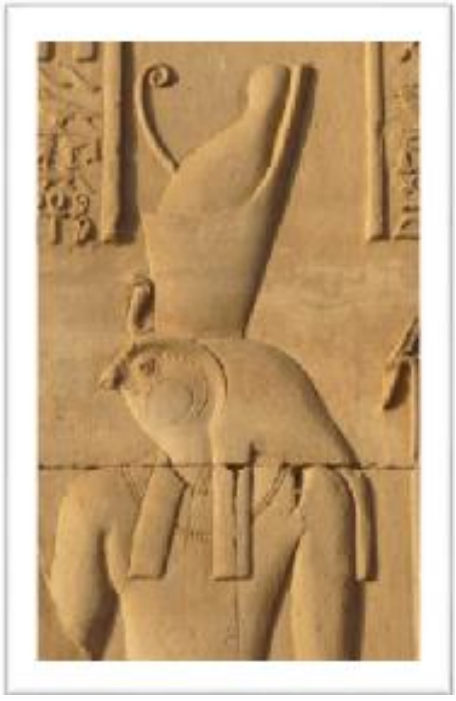

No 14. Şahin başlı Horus'un firavunların özel koruyucusu olduğu ve onun tanrısallığını yansıttığı ile ilgili görsel. Horus'un başında Mısır Tacı bulunmaktadır.

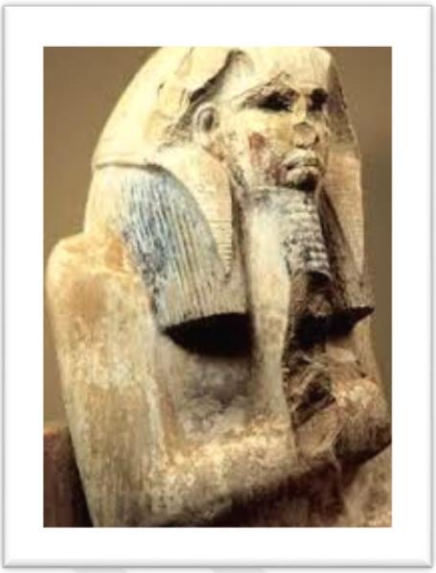

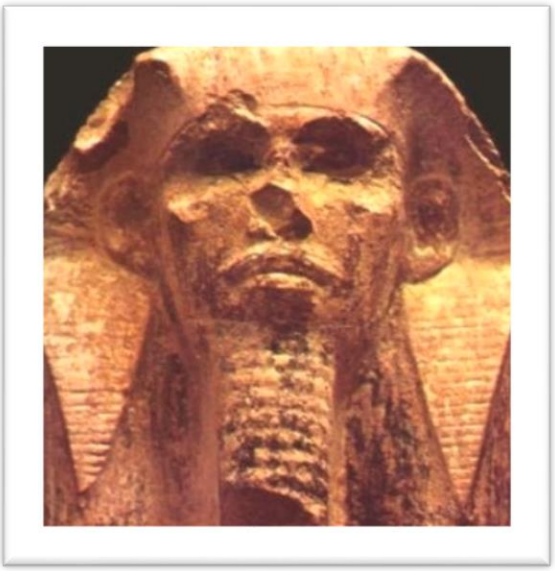

No 15. Firavun Zoher (Coser).

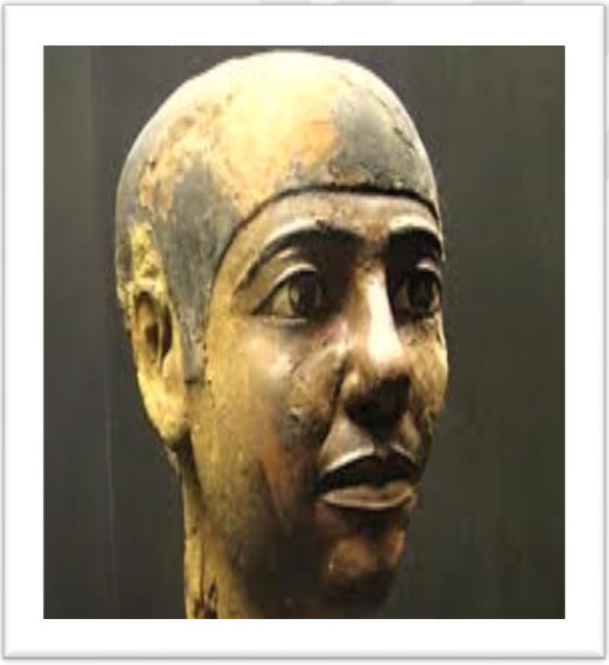

No 16. Vezir İmhotep.

No 17. Basamaklı piramit.

No 18. Keops Piramidi.

No 19. Keops (Khufu) Piramidinin yakınında keşfedilen tekne.

No 20. Kefren Piramidi.

No 21. Kefren Piramidinin önünde bulunan Sfenks.

No 22. Unas Piramidi'nin kalıntıları.

No 23. Firavun II. Mentuhotep.

No 24. Firavun II. Mentuhotep'in yaptırdığı anıt mezarın kalıntıları.

No 25. Hiksosların Mısır'a girişiyle ile ilgili görseller. Aşağıdaki görsel yukarıda bulunanın orijinalidir. Görsel XII. Hanedanlık zamanında yapılan bir tapınağa aittir. (M.Ö.1900)

No 26. Firavun Ahmose.

No 27. Yeni Krallık döneminde kullanılan savaş arabalarıyla ile ilgili görsel.

No 28. Firavun I. Tutmosis.

No 29. Firavun II. Tutmosis.

No 30. Yeni Krallık dönemindeki Kadın Firavun Hatçepsut.

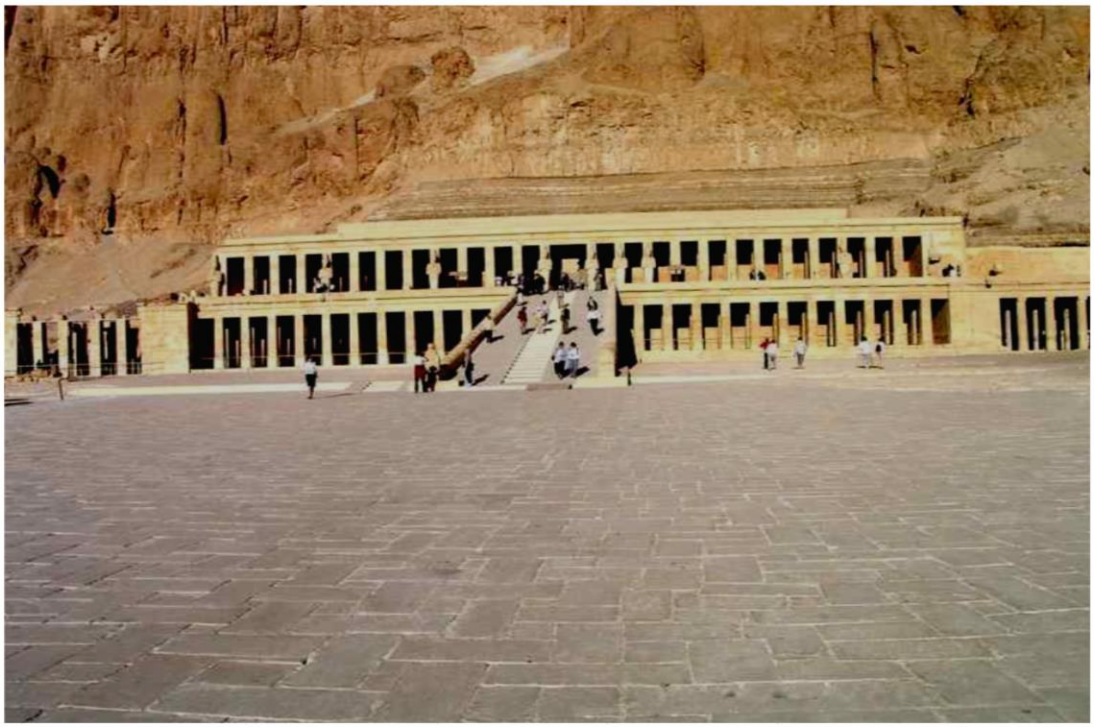

No 31. Kadın Firavun Hatçepsut tarafından Karnak'a yaptırılan Hatçepsut Tapınağı.

No 32. III. Tutmosis'in heykeli ve zaferlerinin anlatıldığı görsel.

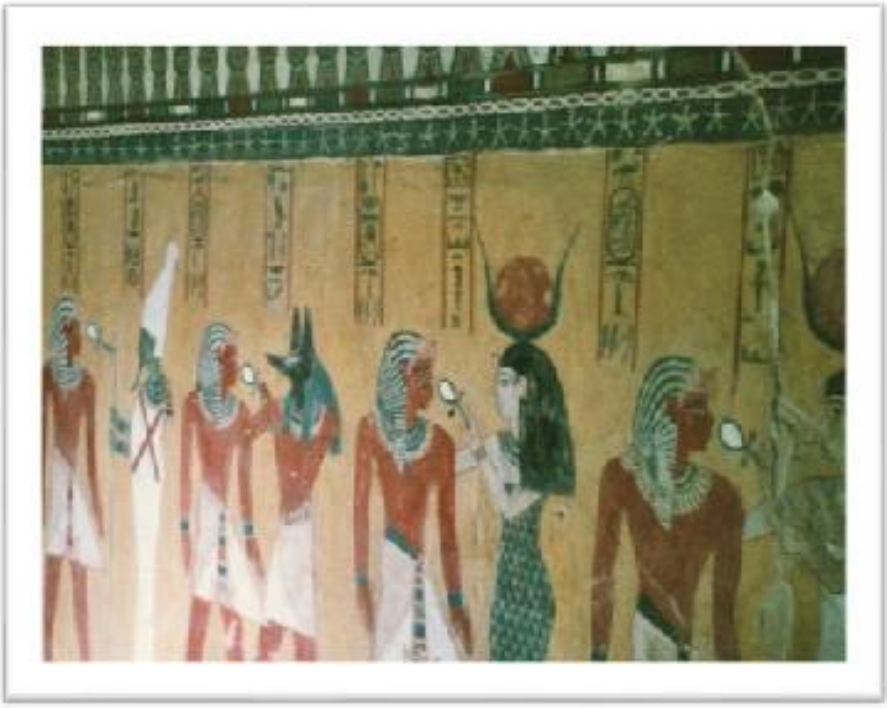

No 33. VI. Tutmosis'in Mısır'ın önemli Tanrıları tarafından kutsandığı görsel.

No 34. Firavun Akhenaton.

No 35. Kabartmada Tanrı Aton'un tasviri yer almaktadır. Buna göre Aton güneş ışınıdır ve o bu ışınlarıyla tüm varlıklara hayat vermektedir. Ayrıca kabartmada Firavun Akhenaton, eşi Nefertiti ve kızları da bulunmaktadır.

No 36. Amarna dönminde Firavun Akhenaton'un Tanrı Aton'u yücelttiği tasvir.

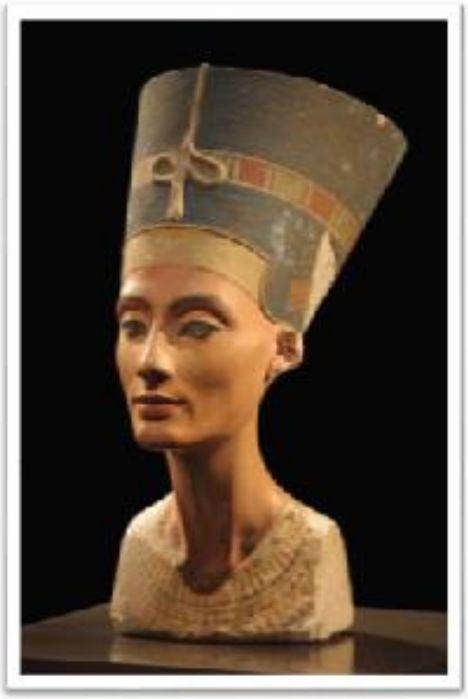

No 37. Firavun Akhenaton eşi Nefertiti'nin büstü.

No 38. Firavun Tutankoman'un 1922 yılında bulunan mezarında ortaya çıkan eserlerle ile ilgili görsel.

No 39. Soldan sağa Generel Horemheb tasviri ve Vezir Aya'nın mezarı.

No 40. I. Ramses.

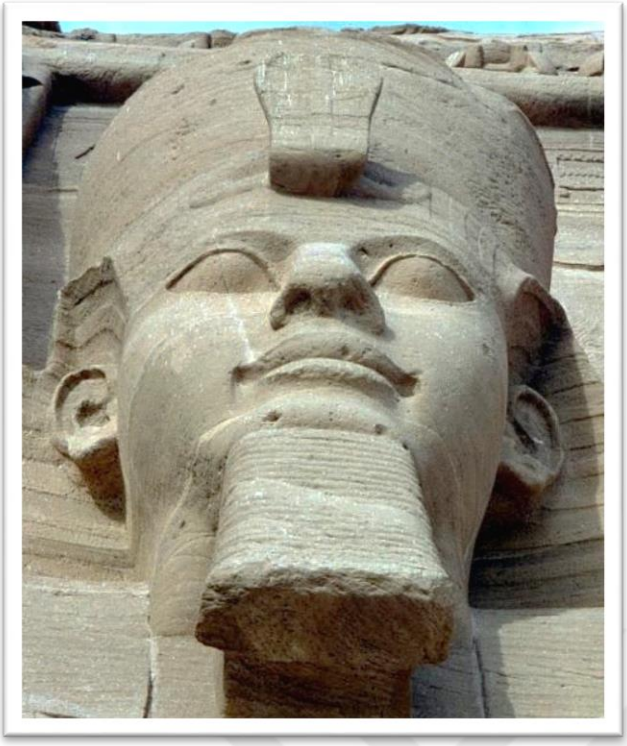

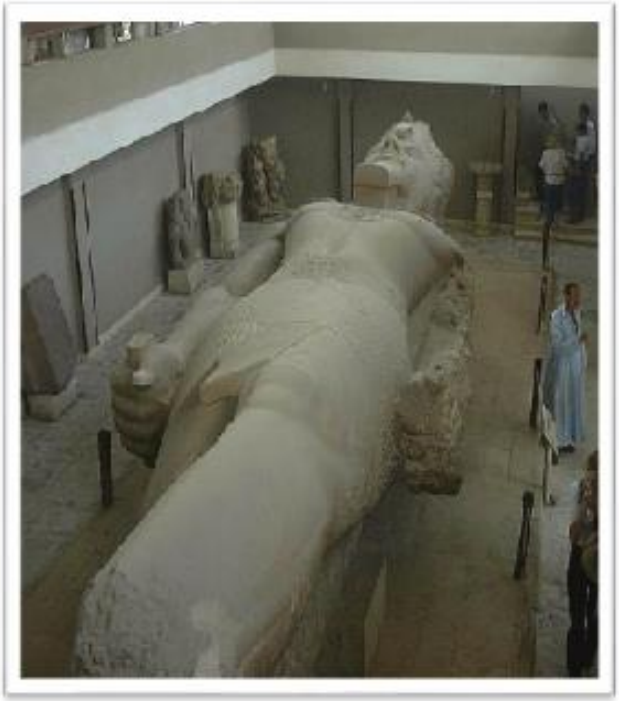

No 41. II. Ramses.

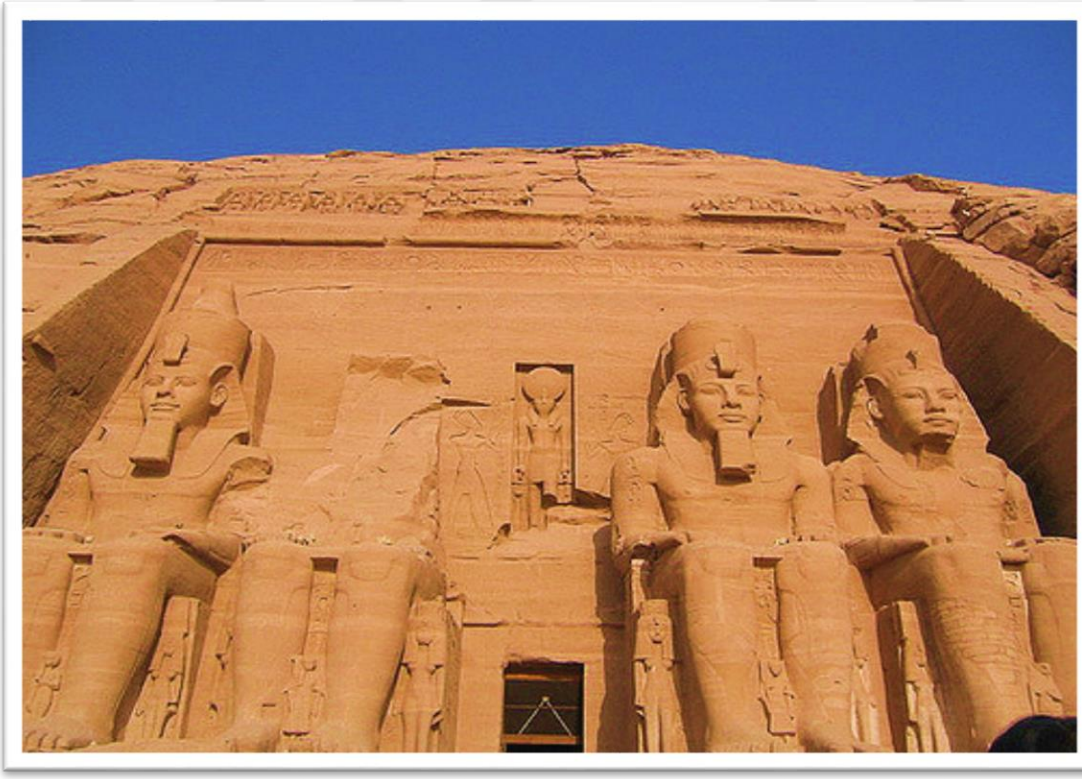

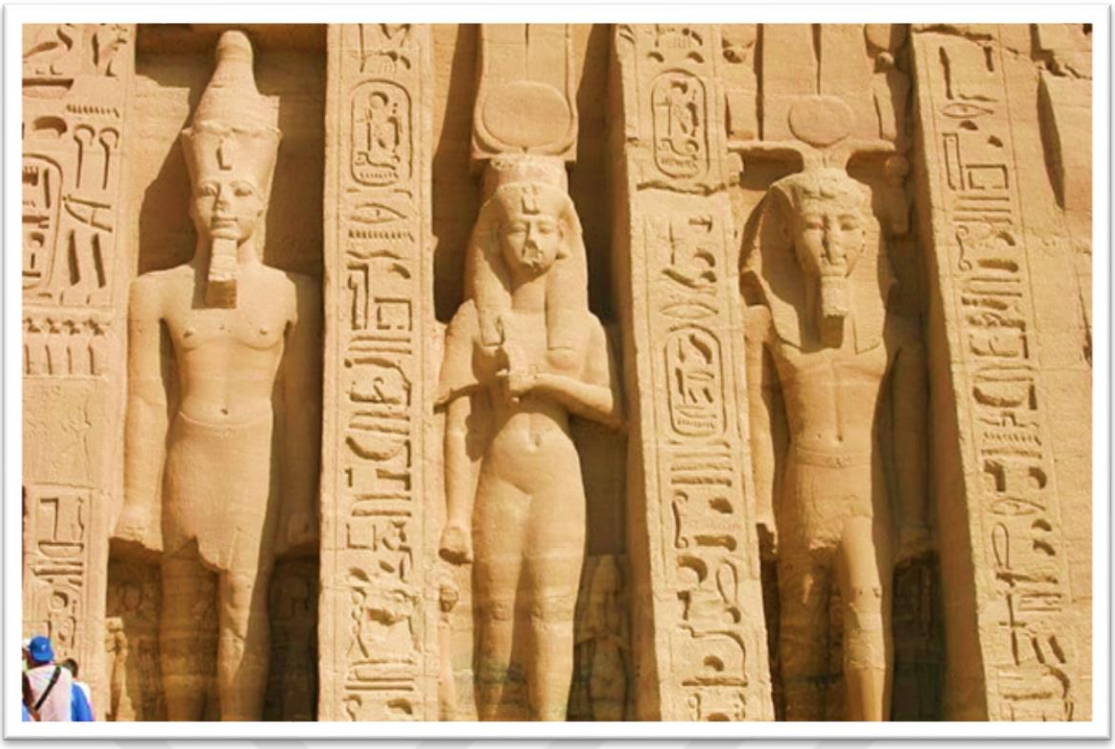

No 42. II. Ramses tarafından Ebu Simbel bölgesine yaptırılan devasa tapınaklar.

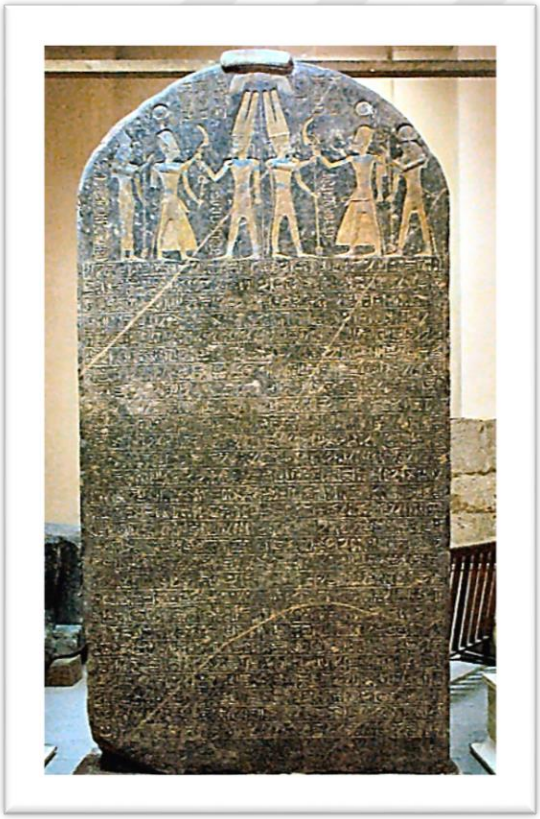

No 43. İsrail (Merneptah) dikilitaşı.

No 44. VII. Kleopatra'nın tasviri.

No 45. İnsan Ruhu (Ba)

No 46. Cennet Tasviri

No 47. Ekmek (yemek) yeme eylemi.

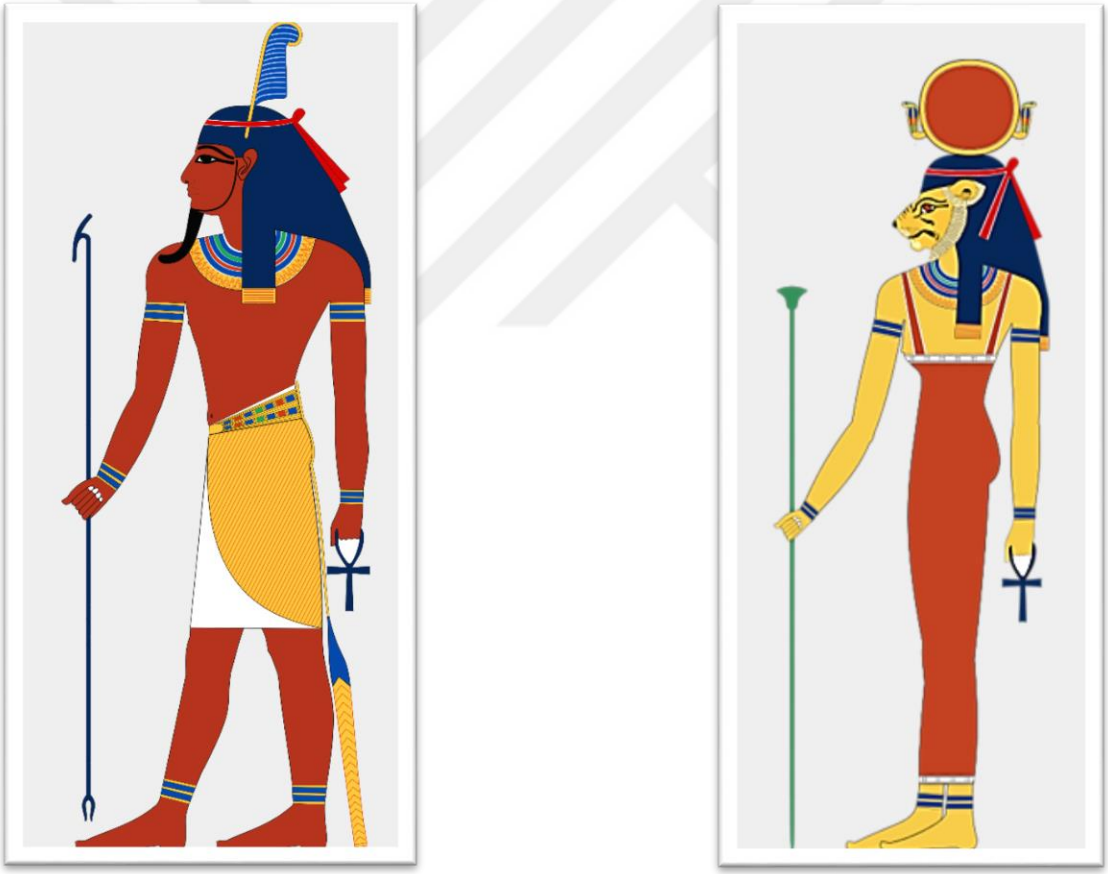

No 48. Şu (hava) ve Tefnut'un (nem) temsili tasvirleri.

No 49. Nut (gökyüzü) ve Geb (yeryüzü)

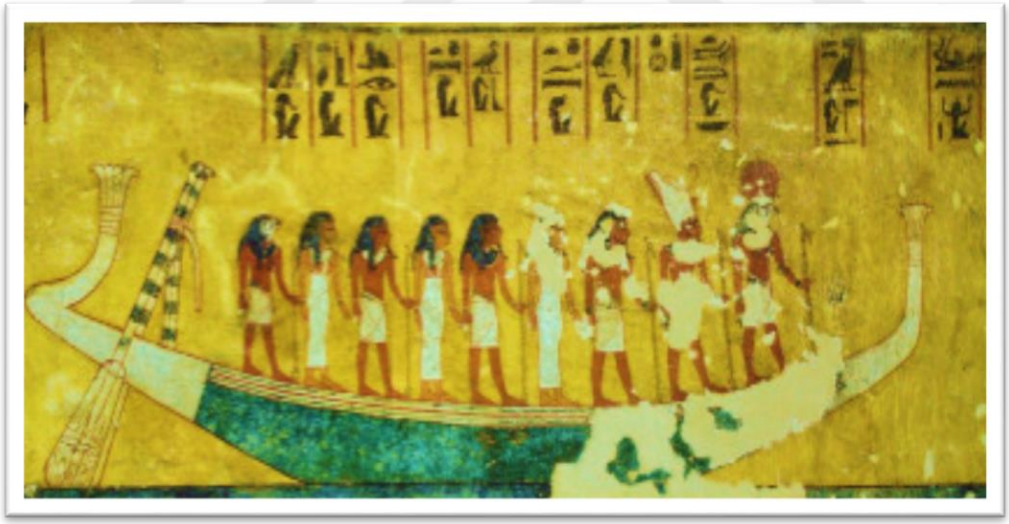

No 50. Dokuzlu Tanrı Grubu.

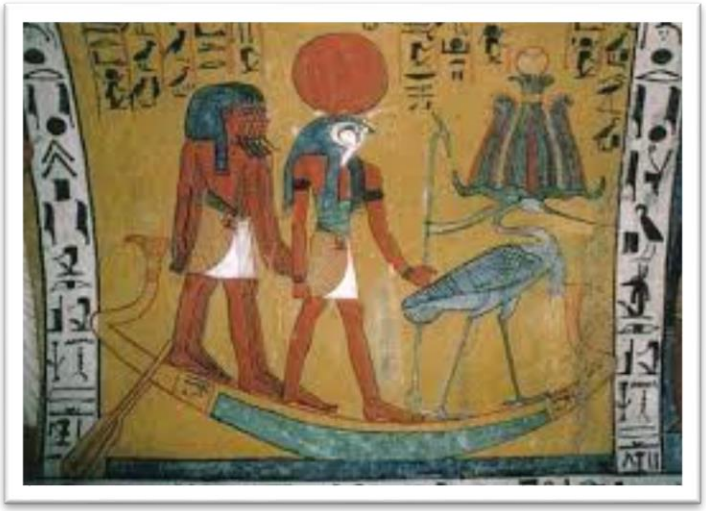

No 51. Ra.

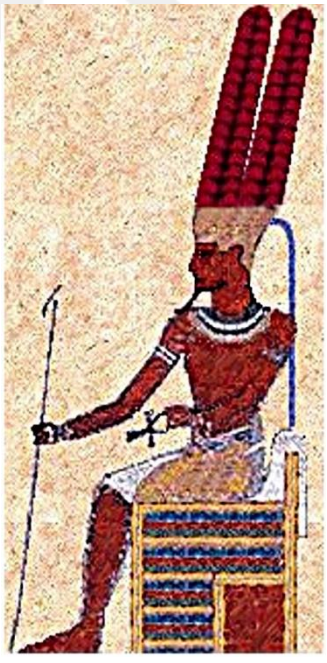

No 52. Amon-Ra

No 53. Osiris.

No 54. Tanrıça İsis.

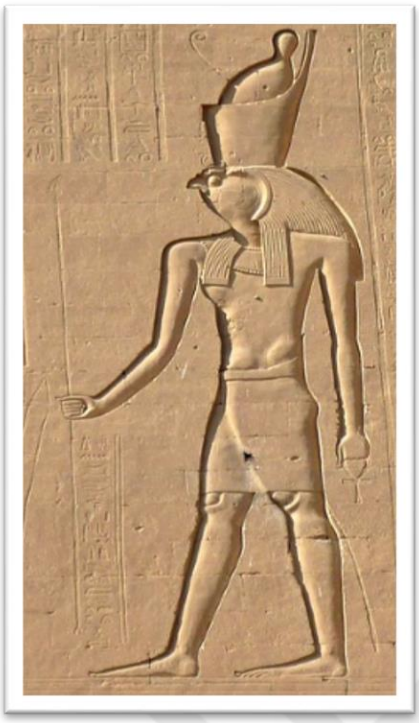

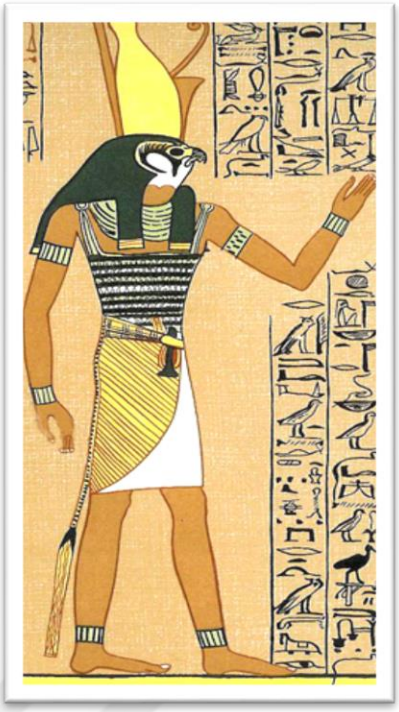

No 55. Horus

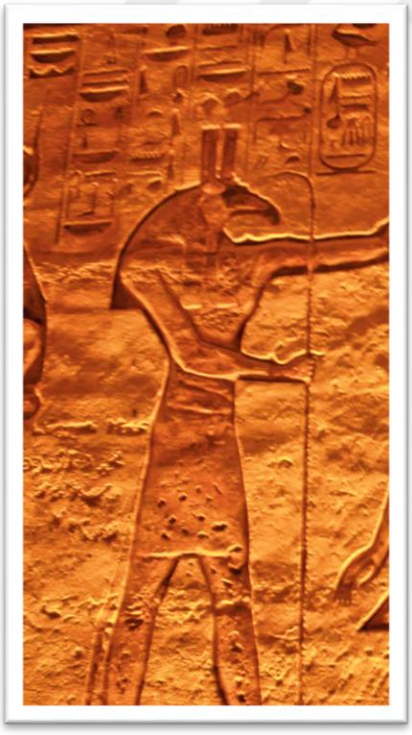

No 56. Set.

No 57. Anubis.

No 58. Bes.

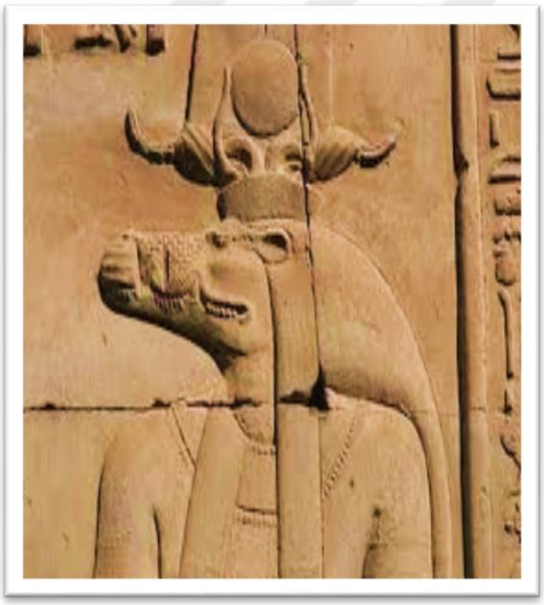

No 59. Sobek

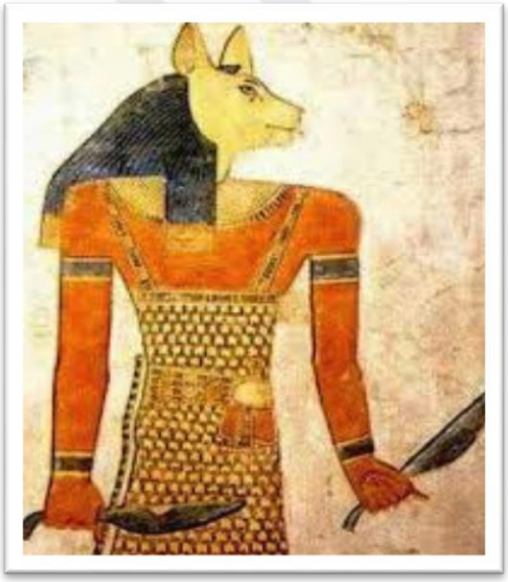

No 60. Bastet.

No 61. Apis Boğası.

No 62. Ka.

No 63. Ba.

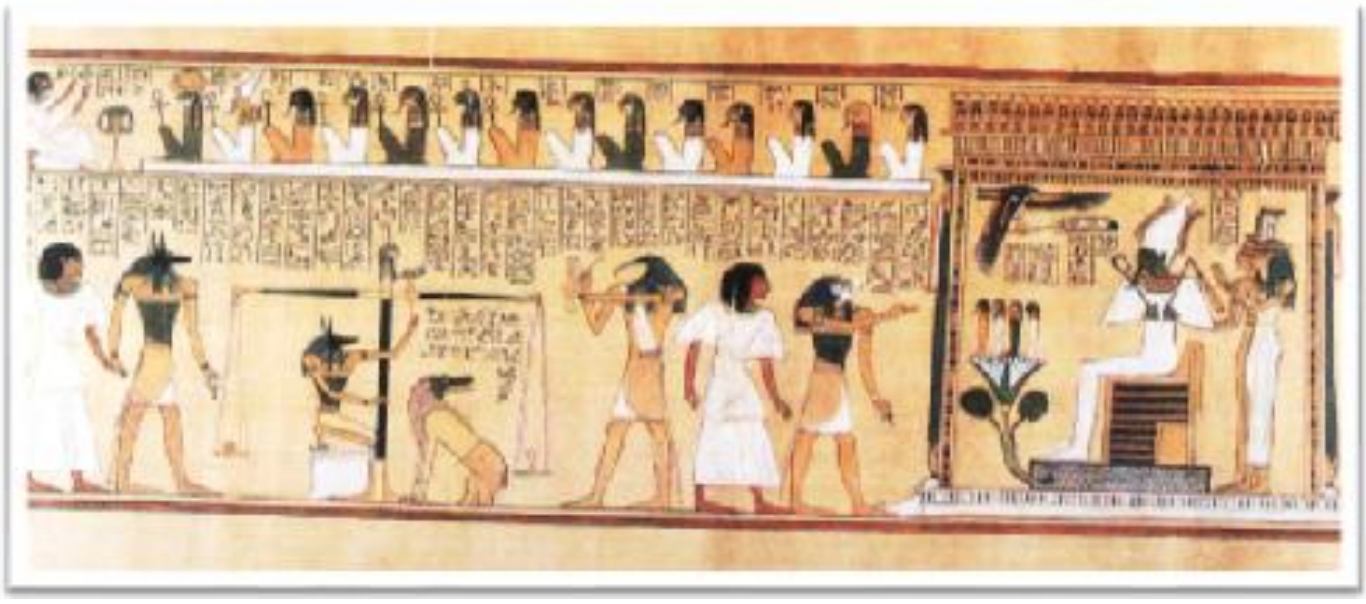

No 64 Osiris'in Mahkemesi.

No 65. Ammit

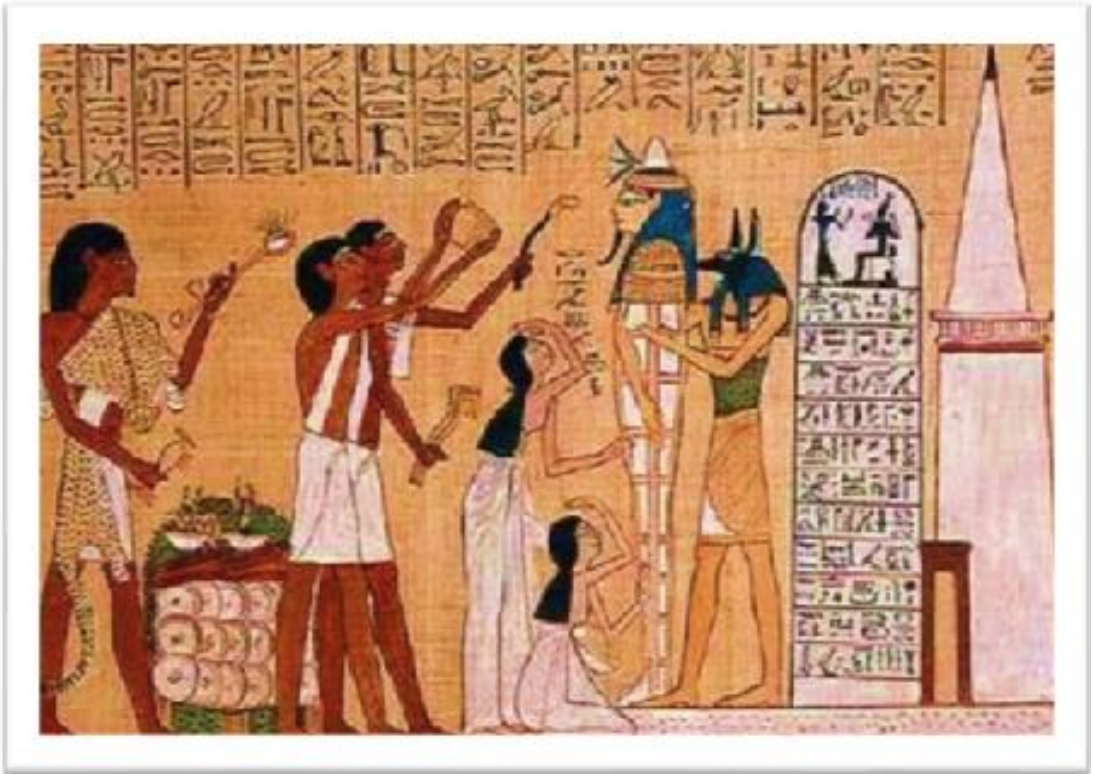

No 66. Mumyalayarak ölüyü defnetme.

No 67. Bilgelik Tanrısı ve Yazının Mucidi Tanrı Tot.

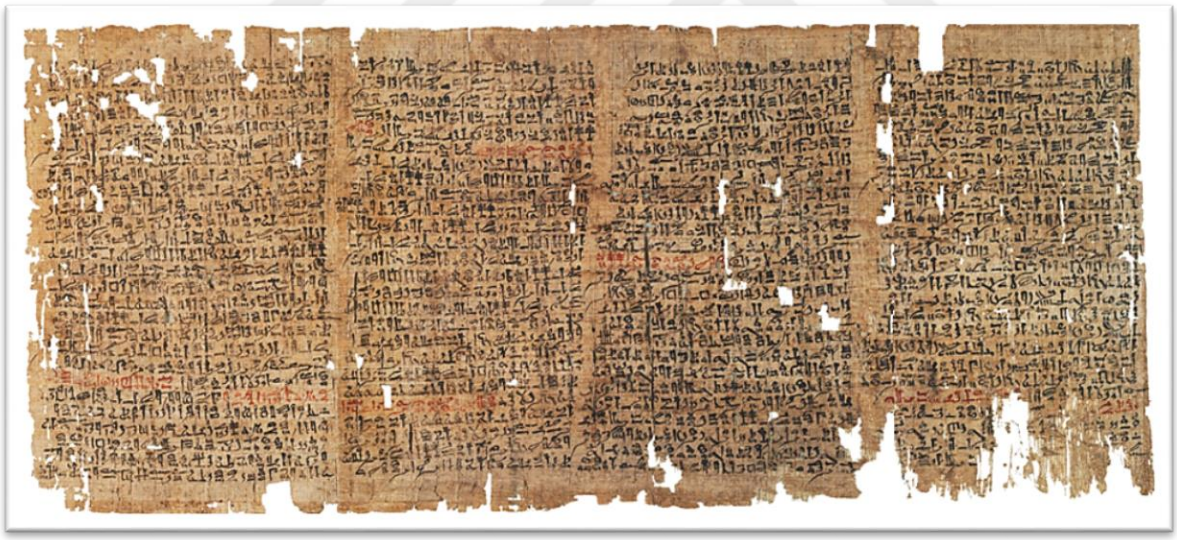

No 68. Westcar Papürsünden bir bölüm.

No 69. Kalp Muskası.

No 70. Kutsal Mısır Böceği Muskası.

No 71.Altın Gerdanlık Muskası.

No 72. Merdiven Muskası.

No 73 Horus'un Gözü Muskası

No 74. Wedjat Gözü Muskası.

No 75. Yaşam Muskası.

No 76. Yılan Kafası Muskası

No 77. Büyülü heykeller (Şabti).

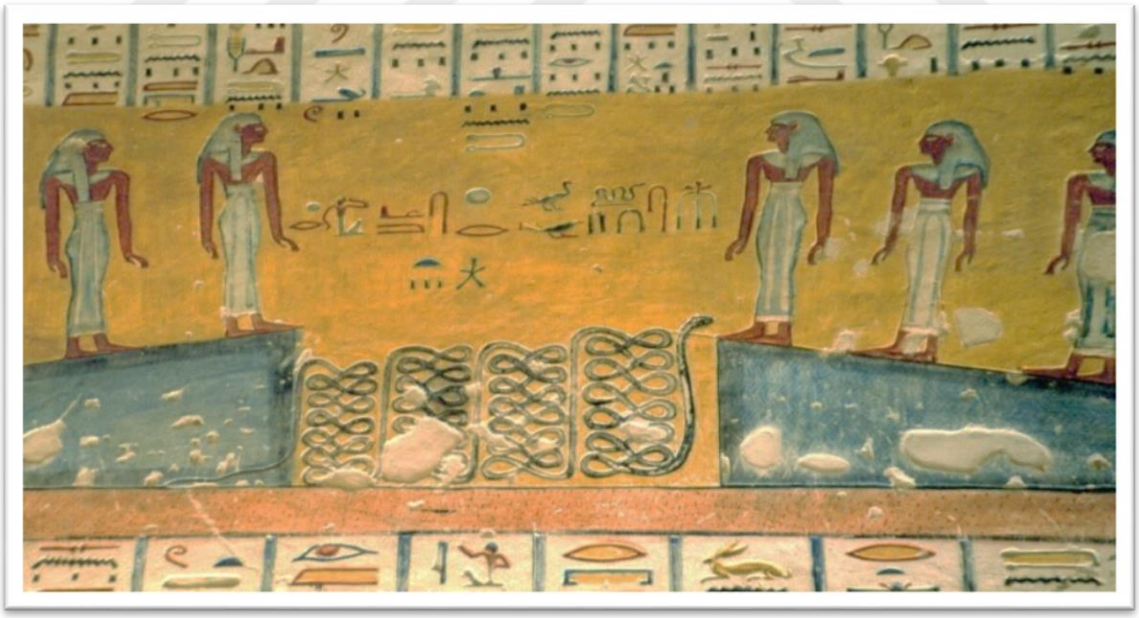

No 78. Devasa Yılan Apep (Apofis)

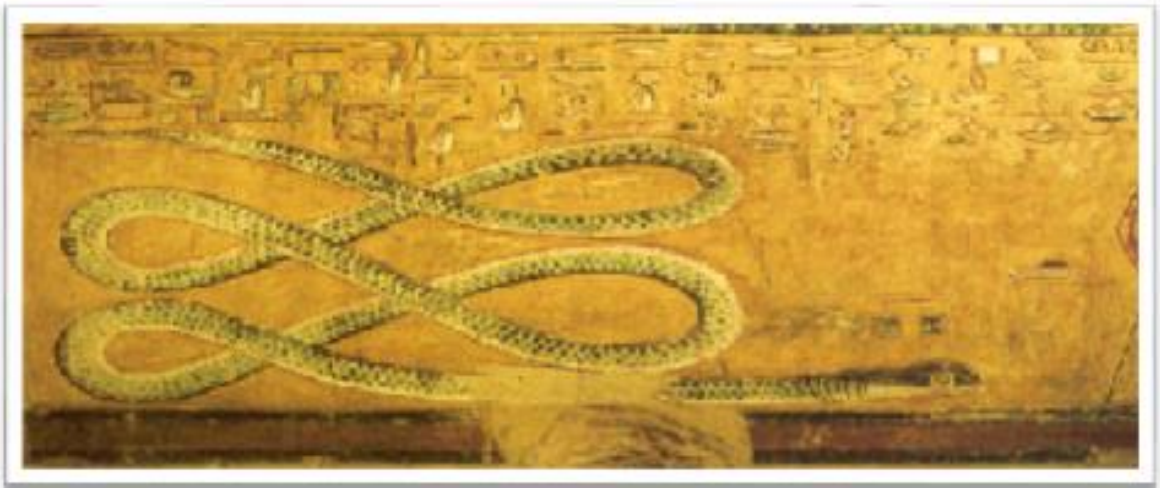

No 78. Devasa Yılan Apep (Apofis)

No 78. Devasa Yılan Apep (Apofis)

No 79. Horus'un 4 Çocuğunu temsilleri. Soldan sağ Duamutef, Kebesenuef, İmseti, Hapi.

No 80: Öteki Dünya yolculuğunun tasviri.

No 81. Mezarlık duvarlarına işlenen Büyülü Resimler.

No 82. Ra'nın teknesi.

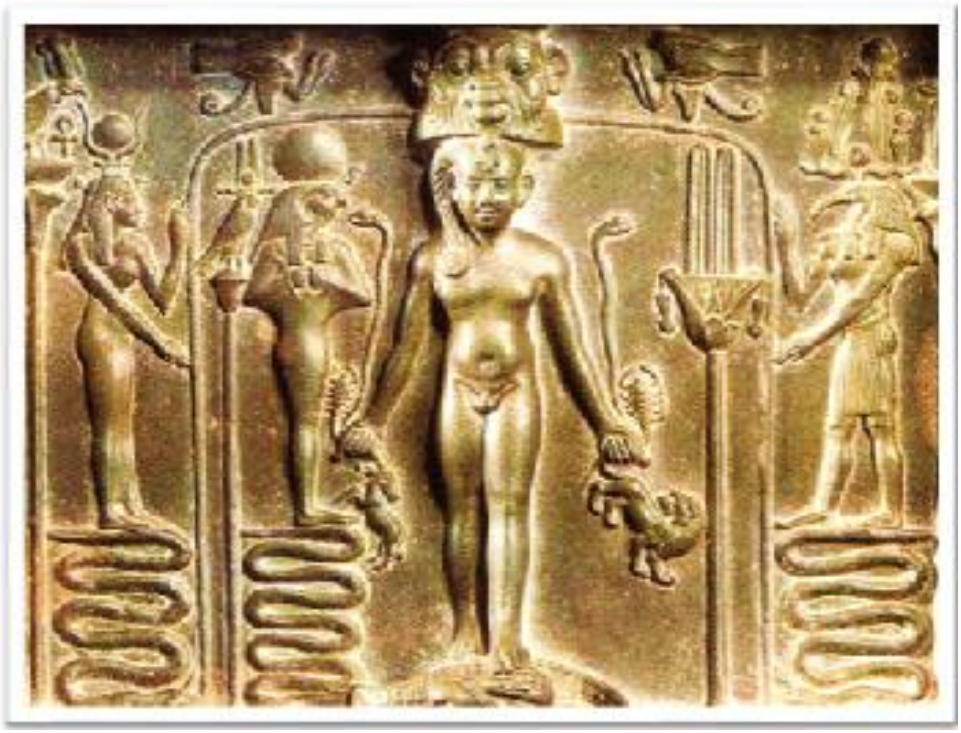

No 83. Horus'un Sütunları.

No 84. Rüya adlı dikilitaş.

EK-4 FİRAVUNLARIN KRONOLOJİK LİSTESİ

ERKEN SÜLALE DÖNEMİ

I . Sülale, 2950-2750

- Narmer/Menes
- Aha
- Cer
- Cet
- Den
- Acib
- Semerkhet
- Ka

II . Sülale,2750-2650

- Hotepsekhemui
- Nebre
- Nineter

(Kısa süre tahtta kalan çeşitli krallar)

- Peribsen
- Khasekhemui

III . Sülale , 2650-2575

- Netjerikhet(Ceser),

[511] Ek-4'de yer alan kronolojik liste güncel olması nedeniyle Mısır Bilimici Toby A. H. Wilkinson'un, *The Rise and Fall of Ancient Egypt: The History of a Civilisation from 3000 BC to Cleopatra* eserinden alınmıştır. Firavunların isimleri ve hüküm sürdükleri yıllar, yeni arkeolojik veriler neticesinde sürekli güncellenmektedir. Bu nedenle muhtelif kaynaklarda yer alan firavunların kronolojik listeleri arasında isim ve tarih farklılıkları olabilir.

- Sekhemkhet
- Khaba
- Sanakht
- Uni, 2600-2575

ESKİ KRALLIK, 2575-2125

IV. Sülale, 2575-2450

- Snefru, 2575-2545
- Keops, 2545-2525
- Cedefre
- Kefren

(Kısa süre tahtta kalan,adsız krallar)

- Menkaura
- Şepeskaf

V. Sülale, 2450-2325

- Userkaf
- Sahure
- Neferirkara Kakai
- Şepseskare İzi
- Reneferef
- Niusere İni
- Menkauhor
- Cedkare-İsesi
- Unas, 2350-2325

VI. Sülale, 2325-2175

- Teti
- Userkare
- I . Pepi, 2315-2275

- Merenre
- Neferkara II. Pepi, 2260-2175

VIII. Sülale, 2325-2175

(Aşağıdakiler dahil olmak üzere on sekiz kısa süreli kral)

- II. Nemtyemsaf
- Neitikerty Siptah
- İbi
- Neferkauhor
- Neferirkara

BİRİNCİ ARA DÖNEM, 2125-2010

IX./X. Sülale,2125-1975

(Aşağıdakiler dahil çeşitli krallar)

- I . Kheti
- II . Kheti
- Merikara

XI. Sülale , 2080-1938

- I . Antef
- II . Antef
- III. Antef

ORTA KRALLIK, 2010-1630

- II. Mentuhotep , 2010-1960
- III. Mentuhotep, 1960-1948

XII . Sülale , 1938-1755

- I. Amenemhet , 1938-1908
- I. Sesostris, 1918-1875

- II. Amenemhet, 1876-1842
- II. Sesostris, 1842-1837
- III. Sesostris , 1836-1818
- III. Amenemhet , 1818-1770
- IV. Amenemhet, 1770-1760
- Sebeknefru, 1760-1755

XIII. Sülale, 1755-1630

- III. Sebehotep dahil olmak üzere en az elli kral

İKİNCİ ARA DÖNEM, 1630-1539

XIV. Sülale

- Nehesy'den itibaren kısa süre tahtta kalan krallar

XV. Sülale (Huksoslar), 1630-1520

Aşağıdakiler dahil olmak üzere altı kral:

- Khyan, 1610 – 1570
- Apepi, 1570-1530
- Khamudi, 1530-1520

XVI. Sülale

(Aşağıdakiler dahil olmak üzere, kısa süreli tahtta kalan birçok kral)

- III.Neferhotep
- Mentuhotepi
- III.Sebekhotep

XVII. Sülale, 1630-1539

(Aşağıdakiler dahil olmak üzere sayısız kral)

- Rahotep

- Nubkheperra Antef
- II. Sobekemsat
- Sekennra Taa , 1545-1541
- Kames, 1541-1539

YENİ KRALLIK, 1539-1069

XVIII. Sülale, 1539-1292

- I. Ahmose, 1539-1514
- I. Amenhotep, 1514-1493
- I. Tutmosis, 1493 -1481
- II. Tutmosis, 1481-1479
- III. Tutmosis,1479-1425
- Haçepsut, 1473-1458
- II. Amenhotep, 1426-1400
- IV. Tutmosis, 1400-1390
- III. Amenhotep, 1390-1353
- IV. Amenhotep
- Akhenaton, 1353-1336
- Neferneferuaten
- Smenkhare, 1336-1332
- Tutankhamon, 1332-1322
- Aya, 1322-1319
- Horemheb, 1319-1292

XIX. Sülale, 1292-1190

- I. Ramses, 1292-1290
- I. Seti, 1290-1279
- II. Ramses, 1279-1213
- Merenptah, 1213-1204

- II. Seti (Seti-Merenptah), 1204-1198
- Amenmesse, 1204-1200
- Siptah, 1298-1193
- Tauser, 1198-1190

XX. Sülale, 1190-1069

- Sethnaht, 1190-1187
- III. Rames, 1187-1156
- IV. Ramses, 1156-1150
- V. Ramses, 1150-1145
- VI. Ramses, 1145-1137
- VII. Ramses, 1137-1129
- VIII. Ramses, 1129-1126
- IX. Ramses, 1126-1108
- X. Ramses, 1108-1099
- XI. Ramses, 1099-1069

ÜÇÜNCÜ ARA DÖNEM,1069-664

XXI. Sülale, 1069-945

- Nesbanebdjedet,1069-1045
- (Herihor, 1069-1063)
- (I. Pinedjem,1063-1033)
- Amenemnisu, 1045-1040
- I. Pasebakhaenniut, 1040-985
- Amenemope, 985-975
- (II. Pinedjem, 985-960)
- Yaşlı Osorkon, 975 -970
- Siamon, 970-650
- II. Pasebakhaenniut, 950-945

XXII. Sülale, 945-715

- I. Şoşenk , 945-925
- I. Osorkon, 925-890
- II. Şoşenk, 890
- I.Takelo, 890-874
- II. Osorkon, 874-835
- III. Şoşenk, 835-793
- IV. Şoşenk, 793-783
- Pimay, 785-777
- V. Şoşenk, 777-740
- Padibastet (II), 740-730
- IV. Osorkon, 735-715

XXIII. Sülale, 833-720

- II. Takelo, 838-812
- Padibastet (I),827-802
- I. Iuput, 812-802
- VI. Şoşenk, 802-796
- III. Osorkon, 796-768
- III. Takelo, 773-754
- Rudamon, 754-735
- Iny 735-730
- Peftjauavybast, 730-720

XXIV. Sülale, 740-715

- Tefnaht, 730-720
- Bakenrenef, 720-715

XXV. Sülale (Kuşi) 728-675

- Piankhi, 747-716

- Şabaka, 716-702
- Şabataka, 702-690
- Taharka, 690-664
- Tanutamon, 664-657

GEÇ DÖNEM, 664-332

XXVI.Sülale(Sais), 664-525

- I. Psammetikhos, 664-610
- II. Nekhao, 610-595
- II: Psammetikhos, 595-589
- Vahibra, 589-570
- II. Ahmose, 570-526
- III. Psammetikhos, 526-525

XXVII. Sülale (1. Pers Dönemi), 525-404

- Kambyses, 525-522
- I. Darius, 522-486
- Kserkses, 486-465
- I. Artakserkses, 465-424
- II. Darius, 424,404

XXVIII. Sülale, 404-399

- Amirate, 404-399

XXIX. Sülale, 399-380

- I. Neferites, 399-380
- Ahoris, 393-392

- Psammutis, 392-391
- Ahoris(geri döner), 391-380
- II. Neferites, 380

XXX. Sülale, 380-343

- Nektanebo, 380-362
- Cedher, 365-360
- Nakhthorheb, 360-343

XXXI. Sülale (2. Pers Dönemi), 343-332

- Artakserkses, 343-338
- Arses, 338-336
- III. Darius, 336-332

Makedon Hanedanı, 332-309

- III. (Büyük) İskender,332,323
- Philippos Arrhidaeus, 323-317
- IV. İskender, 317-309

PTOLEMAİOS DÖNEMİ, 309-30

- I. Ptolemaios, 304-282
- II. Ptolemaios, 285-246
- III. Ptolemaios
- IV. Ptolemaios
- V. Ptolemaios
- VI. Ptolemaios

- VIII. Ptolemaios ve II. Kleopatra, 170-116
- IX. Ptolemaios, 116-107 ve III. Kleopatra,116-101
- X. Ptolemaios ve III. Berenike, 80
- XII. Ptolemaios, 80-58
- VI. Kleopatra,58-57 ve IV. Berenike,58-55
- XII. Ptolemaios(geri gelir),55-51
- VII. Kleopatra, 51-30 ve XIII. Ptolemaios,51-47
- XIV. Ptolemaios, 47-44
- XV. Ptolemaios
- Kaisarion, 44-30

KAYNAKÇA

I. Kitaplar

Ankarloo, Bengt- Clark, Stuart, *Eski Yunan ve Roma'da Büyü ve Büyücülük*, çev. Çiğdem Dürüşken, Eyüp Çoraklı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2015.

Aslan, Reza, *Zelot*, çev. Nalan Tümay, Okyanus Yayıncılık, İstanbul 2014.

Assmann, Jan, "Magic and Theology in Ancient Egypt" A Princeton Seminar & Symposium, Leiden 1997, s. 1-18.

Aydemir, Abdullah, "Hz. Musa (Çocukluk ve Gençlik Çağı I)", İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 3, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1986, s. 65-88.

Barton, Tamsyn, *Ancient Astrology*, Taylor&Francis e- Library, New York 2003,

Brewer, Douglas J.- Teeter, Emily, *Mısır ve Mısırlılar*, çev. Nihal Uzan, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2011.

Budge, E.A. Wallis, *Mısır'da Ölüm Sonrası Fikri*, çev. Rengizn Ekiz, Ege Meta Yayınları, İzmir 2001.

……, *The God Of The Egyptians or Studies in Egyptian Mytology*, Methuen& Co., London 1904.

……, *Antik Mısır Büyüleri*, çev. Faruk Gültekin, Onbir Yayınları, 2015 İstanbul,

……, *Egyptian Magic*, Kegan, Paul, Trench and Trübner&Co, London 1901.

……, *Osiris and the Egyptian Resurrection*, British Museum, London 1911.

……, *Rosetta Stone*, Printed By Order of The Trustees of The British Museum, London 1913

Clarke, Patrick, "The Stele of Merneptah-Assessment of The Final 'Israel' Strophe and İts İmplications For Chronology", Journal of Creation, Volume 27:1, https://creation.com (18.04.2018), Australia 2013, s. 57-64

David, Rosalie, *Religion and Magic in Ancient Egypt,* Penguim Books, London 2002.

Dell, Christopher, *Okült Cadılık ve Büyü*, çev. Begüm Kovulmaz- Şeyda Öztürk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.

Demirci, Kürşat, *Dinler Tarihinin Meseleleri*, İnsan yayıncılık, İstanbul 2002

……, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2013.

Desplancques, Sophie, *Antik Mısır*, çev. İsmail Yerguz, Dost Kitabevi, Ankara 2016.

Doğan, Hüseyin, "Sihir ve Din İlişkisi" Gnostik Akımlar ve Okültizm Sempoyumu, İ.Ü.İlahiyat Fakültesi, Erzurum 2012.

Edwards, I.E.S- Gadd, C.J- Hammond, N.G.L, *The Cambrıdge Ancient Hıstory Volume I Part II Early History Of The Mıddle East***,** Cambridge University Press, England 2009.

El Daly, Okasha, *Egyptology: The Missing Millennium Ancient Egypt in Medieval Arbic Writings,* UCL Press, London 2005.

Eliade, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, çev. Ali Berktay, c.1, İstanbul 2003.

…….., *Dinler Tarihi Sözlüğü*, çev. Ali Erbaş, İnsan Yayınları, İstanbul 1997

Eroğlu, Murat, "Antik Yapı Malzemesi olarak Tuğla ve Kiremit: Boğsak Adası Bizans Yerleşimi Örneklemi", Sanat Tarihi Dergisi, İzmir 2017, s. 141-163.

el- Kurtubi, Ebu Abdullah b. Ahmed el- Ensari, *el-Cami li-ahkami'l-Kur'an,* c.7, Daru Alemi'l Kütüp, Riyad 2003.

……., *el-Cami li-ahkami'l-Kur'an,* c.11, Daru Alemi'l Kütüp, Riyad 2003,

……., *el-Cami li-ahkami'l-Kur'an,* c.13, Daru Alemi'l Kütüp, Riyad 2003.

es-Sabuni, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir*, Darü'l Kur'ani'l Kerim, c. 2, Beyrut 1981.

et-Taberi, Ebu Cafer Muhammed ibn Cerir, *Camiü'l-beyan fi te'vili'l-Kur'an,* el-Mektebetü't-Tevfikiyye, c. 9-10, Kahire 2004

……., *Camiü'l-beyan fi te'vili'l-Kur'an,* el-Mektebetü't-Tevfikiyye, c. 19-20, Kahire 2004

Fletcher, Joann, *Gods of Ancient Egypt: All About History book of Ancient Egypt*, Future Publishing Limited, London 2016.

Frankfort, Henri, *Kingship and the Gods*, The University of Chicago Press, London 1948.

Freeman, Charles, *Mısır, Yunan ve Roma, Antik Akdeniz Uygarlıkları*, , çev. Suat Kemal Algı, Ankara 2003.

Freud, Sigmund, *Totem ve Tabu*, çev. Cenap Karakaya, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2004.

Frıedell, Egon, *Mısır ve Antik Yakındoğu'nun Kültür Tarihi*, çev. Ersel Kayaoğlu, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2006.

Haldun, İbn, *Mukaddime II*, çev. Arslan Tekin, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2017.

Hawass, Zahi, *The Secrets of The Sphinx Restoration Past and Present*, The American Universty in Cairo Press, Egypt 1998.

Haywood, Rıchard Mansfield, *The Ancient World*, By David Mc Kay Company, Manufactured in The USA 1971.

Heinz, Annette von - Kur Frider, *Gizli Bilimler Ansiklopedisi*, çev. Bülent Atatanır, Omega Yayınları, İstanbul 2004.

Herodotos, *Tarih*, Eski Yunancadan çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul 2017.

Hornung, Eric, *Mısır Bilimine Giriş*, çev. Zehra Aksu Yılmazer, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004.

……..,……., *Mısır Tarihi*, çev. Zehra Aksu Yılmazer, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004.

……..,……., *Kadim Mısır Ötedünya Kitapları,* çev. Zehra Aksu Yılmazer, Kabalcı Yayınları, Temmuz 2006.

Iskender, Zaky – Badawy, Alexander, *Brief History of Ancient Egypt*, Madkour Press, Caıro 1960.

İkram, Salime - Dodson, Aidan, *The Mummy in Ancient Egypt,* Thames&Hudson, London 1998

İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail, *Tefsirü'l-Kur'anil'l-Azim,* Müessesetu Kurtuba: Mektebetü'l-Evladi'ş-Şeyh li't Türas, c. 9, Kahire 2000.

……., *Tefsirü'l-Kur'anil'l-Azim,* Müessesetu Kurtuba: Mektebetü'l-Evladi'ş-Şeyh li't Türas, c.10, Kahire 2000

İnan, Afet, *Eski Mısır Medeniyeti ve Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

Karaman, Hayrettin-Çağrıcı, Mustafa- Dönmez, İbrahim Kâfi- Gümüş, Sadrettin *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, c.2, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003.

……, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, c. 4, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004.

Kiefckhefer, Richard, *Ortaçağda Büyü*, çev. Zarife Biliz, Alfa İnceleme, İstanbul 2017.

Kitabı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul.

Kuran'ı Kerim ve Açıklamalı Türkçe Meali, TDV, İstanbul.

Lichtheim, Miriam, *Ancient Egyptian Literature Volume II: The New Kingdom*, Universıty of California Press, 1976.

Mackenzie, Donald, *Egyptian Myth and Legend,* Blackmask Online, http://www.blackmask.com (20.02.2017).

Mahmud, Kaşgarlı, Divanı Lügat-İt-Türk, çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, cilt 3. Ankara 2003.

Meral, Yasin, *Samiri'nin Buzağısı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018.

Nissinen, Martti, *Prophets and Proohecy in the Ancient Near East,* Society of Biblical Literature, Atlanta 2003.

Pinch, Geraldine, *Magic in Ancient Egypt*, British Museum Press, London 1994,

Rebouf, Peter le Page, *Mısır'ın Ölüler Kitabı*, çev. Erhan Altunay, Onbir Yayınları, İstanbul 2016.

Remler, Pat, *Egyptian Mythology A to Z*, Chelsea House an İmprint Of Infobase Publishing, New York 2010.

Renner, Albert A., *Mısır Mitolojisi*, çev. Hüseyin Erçoşkun, Mitoloji Tarihi Yayınları İstanbul 2016.

Sayce, A.H., *Antik Mısır ve Babil Tanrıları*, çev. Şebnem Duran, İlya İzmir Yayınevi, İzmir 2012.

Shaw, Ian- Nicholson, Paul, *British Museum Dictionary of Ancient Egypt*, British MuseumPress, London in England 1995.

Taşpınar, İsmail, *Duvarın Öteki Yüzü: Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilikte Ahiret İnancı*, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2003.

Taşpınar, İsmail, *Dinler Tarih ve Sembolimz*, M.Ü İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2017.

Toledano, Joseph, Egyptian Magic: *The Forbidden Secrets of Ancient Egypt,* Astrolog Publishing House Ltd, İsreal 2004.

Veigna, Paula, *Health and Medicine in Ancient Egypt: Magic an Science,* Archaeopress, England 2009.

Vercoutter, Jean, *Eski Mısır*, İletişim Yayınları, çev. Emine Çaykara, İstanbul 2015.

Werner, Helmut, *Ezoterik Sözlük*, çev. Bülent Atatanır, Murat Batmankaya, Omega Yayınları İstanbul 2005.

Wılkınson, Toby, *Eski Mısır M.Ö. 3000'den Kleopatraya'ya Bir Uygarlığın Tarihi,* çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, İstanbul 2016.

Wilkinson, Richard H., *The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt*, Thames & Hudson Inc. London 2003.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili,* c.6, Zehraveyn Yayıncılık, İstanbul 2011

……....., Hak Dini Kur'an Dili, c.5, Zehraveyn Yayıncılık, İstanbul 2011

……....., Hak Dini Kur'an Dili, c.4, Zehraveyn Yayıncılık, İstanbul 2011

II. Ansiklopedi Sözlük Maddeleri

Çelebi, İlyas, "sihir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA),* Türkiye Diyanet Vakfı, cilt 37, Ankara 2009.

Demirci, Kürşat, "Muska", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA),* Türkiye Diyanet Vakfı, cilt 31, Ankara 2006.

Gardiner, Alan H., "Magic" *Encyclopedia of Religion and Ethics*, Edinburgh: T. & T. Clark, c.8, New York 1930, s. 267.

Gnoli, Gherardo, "Magi" *The Encyclopedia of Religion*, ed. Mircae Eliade, c. 9, The Macmillian, New York, 1987.

Harman, Ömer Faruk, "Firavun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA),* Türkiye Diyanet Vakfı, cilt 13, Ankara 1996.

Harman, Ömer Faruk, "Kahin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA),* Türkiye Diyanet Vakfı, cilt 24, Ankara 2001.

Marett, R.R. "Magic" *Encyclopedia of Religion and Ethics*, Edinburgh: T. & T. Clark, c.8, New York 1930.

W. M. Flinders Petrie, *Encyclopedia of Religion and Ethics*, "Egyptian Religion", Edinburgh: T&T. Clark, c.5, New York 1937

Tanyu, Hikmet, "Büyü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA),* Türkiye Diyanet Vakfı, cilt 6, Ankara 1992.

III. Belgeseller

Akdogan, Melisa, (Producer & Director), Ancient Megastructures: The Great Pyramid, Darlow Smithson Productions& National Georaphic Channel, USA, 2007. https://www.youtube.com/watch?v=LQa3Dp1b8ig , (03.04.2018)

Chambers, Dan, (Producer), Andy Webb, (Director), Ancient Secrets Mystery of The Silver Pharoah (Documentary), National Geographic Production, USA, 2010, https://www.youtube.com/watch?v=KBawN6Uxb08, (03.04.2018)

Donnelly, Nancy, (Producer). Rob Lyall (Director). Egypt Underworld (Documentary), A national Geographic Television Production, USA, 2009, https://www.youtube.com/watch?v=474Sguz-aUo, (03.04.2018)

Mole, Ben, (Director), Kate Haddaock (Producer), Egypt's Ten Greatest Discoveries (Documantary), Atlantic Productions, USA, 2008. https://www.youtube.com/watch?v=TMKmxjJDaUM, (03.04.2018)

Neibaur, Bruce, (Director), Scott Swofford &Lisa Truitt, Mysteries of Egypt (Documantary), Canadian Museum of Civilization &National Geographic Films, USA, 1998. https://www.youtube.com/watch?v=l6DdNtfBRlU (03.04.2018)